

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Kadonneen vähemmistön kaupunki:
Saksalainen Viipuri vuosina 1918 — 1930

Eetu Sairanen
Pro gradu -tutkielma
Historian maisteriohjelma
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Marraskuu 2020

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Humanistinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Historian maisteriohjelma	
Opintosuunta – Studieriktning – Study Track Historia			
Tekijä – Författare – Author Eetu Sairanen			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Kadonneen vähemmistön kaupunki: Saksalainen Viipuri vuosina 1918 — 1930			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu-tutkielma	Aika – Datum – Month and year Marraskuu 2020	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 62	
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tässä pro gradu -tutkielmassa vastaan tutkimuskysymykseen: ”Kuinka saksalainen Viipuri oli vuosina 1918 — 1930?” Määrittelen saksalaisuuden saksankielisyyden ja Viipurin saksalaiseen seurakuntaan kuulumisen kautta. Liitän Viipurin saksalaisuuden osaksi ulkosaksalaisuuden tutkimuskenttää. Ulkosaksalaisuuden historiantutkimus puolestaan kuuluu 1990-luvun jälkeen yleistyneeseen historiantutkimukseen, jossa kansallisvaltioiden sijaan tutkimuksen keskiössä ovat verkostot, väestönlikkeet ja vuorovaikutus.</p> <p>Viipurin saksalaisista aiemmin tehty tutkimus on lähes täysin keskittynyt 1910-lukua edeltäneeseen aikaan. Tämä selittyy sillä, että aiemmin aihetta tutkineet ovat katsoneet vanhojen Viipurin saksalaisten sukujen ruotsalaistumisen johtaneen saksalaisuuden merkittävään vähenemiseen 1900-luvulle tultaessa. Analysoimalla lähteitani Viipurin saksalaisen seurakunnan vuoden 1941 kirkonkirjaa, Viipurin väestölaskentoja vuosilta 1920 ja 1930 sekä vuosina 1918 — 1929 Viipurissa ilmestyneitä sanomalehtiä osoitan kuitenkin tämän aiemman tulkinnan Viipurin saksalaisuuden katoamisesta virheelliseksi.</p> <p>Lähdeaineistoistani käy ilmi, että Viipurin saksalaisten määrä on Suomen itsenäistymisen jälkeen ollut kutakuinkin sama kuin läpi 1800-luvun. Ainoastaan Viipurin saksalaisten suhteellinen osuus kaupungin väestöstä on vähentynyt suomalaisten määrän lisääntymisen myötä. Lisäksi lähdeaineistoistani käy ilmi, että Viipurin saksalaisista noin neljäviidesosaa oli syntynyt jossain muualla kuin Viipurissa. Tämän perusteella Viipurin saksalaisten ruotsalaistuminen ei vaikuta todennäköiseltä, vaan ajatus siitä pohjautuu virheelliseen näkemykseen paikallaan pysyneestä saksalaisväestöstä eikä huomioi muuttoliikkeiden vaikutusta. Olenkin tehnyt aiemmasta tutkimuksesta puuttuvan havainnon, että Viipurin saksalaisista merkittävä osa oli 1900-luvulla muuttanut sinne Pietarista ja Baltiasta.</p> <p>Osoitan, että Viipurin saksalaiset olivat ruotsia ja suomea osanneiden kaksikielisten ohella tarkastelemanani ajanjaksona kaupungin korkeimmin koulutettu kieliryhmä. Lähes poikkeuksetta Viipurissa koulunsa käyneet saksalaiset suorittivat koulunsa ruotsiksi, ja heistä monet opiskelivat korkeakouluissa Suomen ulkopuolella. Korkean koulutustasonsa mukaisesti Viipurin saksalaiset yleensä myös työskentelivät koulutusta ja erikoistumista vaatineissa ammateissa.</p> <p>Havaintojeni mukaan Viipurin yläluokkaan on kuulunut tarkastelemanani ajanjaksona monia saksalaisia. Osoitan, että jo aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa tarkasteltujen Viipurin vanhojen saksalaissukujen lisäksi kaupunkiin, ja sen läheisyydessä olleille huviloille, on Suomen itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina paennut monia Pietarin saksalaisia, jotka hekin ovat eläneet yläluokkaista elämää.</p> <p>Viipurissa saksalaisuus on vuosina 1918 — 1930 ilmentynyt edelleen vahvasti kaupungin liike- ja taide-elämässä. Kaupungin keskeisillä liikepaikoilla, kuten Aleksanterinkadulla, Punaisenlähteentorilla ja Linnoituksen kaupunginosassa saksalaiset yritykset ovat olleet enemmän sääntö kuin poikkeus. Viipurin taiteelle taas ovat antaneet saksalaisen leiman monet muusikot sekä näytelmätaiteilijat.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Viipuri, saksalaisuus, vähemmistö, suomensaksalainen, ulkosaksalainen, Auslandsdeutsche			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Kaisa-kirjasto (E-Thesis)			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällys

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen aihe	1
1.2. Aiempi tutkimus ja kirjallisuus.....	4
1.3. Metodit ja lähteet	9
2. Suomen ja Viipurin saksalainen väestö lukuina	12
2.1. Suomensaksalaisten lukumäärä itsenäistymisestä toiseen maailmansotaan.....	12
2.2. Viipurin väestö ja saksalaiset vuosien 1920 sekä 1930 väestölaskennoissa	15
2.3. Kuinka saksalainen Viipuri oli väestötilastojen valossa?.....	20
3. Viipurin saksalaisen väestön sosioekonominen asema.....	22
3.1. Viipurin saksalaisten koulutus ja ammatit.....	22
3.2. Viipurin yläluokan saksalaiset.....	30
4. Saksalaisuuden ilmeneminen Viipurissa.....	37
4.1. Saksalainen yritystoiminta Viipurin katukuvassa.....	37
4.2. Viipurin saksalainen taide	46
Johtopäätökset	51
Kiitokset	57
Lähteet ja kirjallisuus	58
Liitteet	61

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen aihe

Tässä tutkimuksessa tarkastelen Viipurin kaupungin saksalaista väestöä vuosina 1918 – 1930. Tutkimus vastaa tutkimuskysymykseen: ”Kuinka saksalainen Viipuri oli tarkasteltuna ajanjaksona?” Lähestyn tutkimuksessa tätä kysymystä ensin kvantitatiivisista ja sen jälkeen kvalitatiivisista näkökulmista seuraavien apukysymysten avulla: 1) Kuinka paljon Viipurissa oli saksalaista väestöä tarkasteltuna ajanjaksona ja mikä oli heidän alkuperänsä? 2) Keitä Viipurin saksalaiset olivat ja mikä oli heidän sosioekonominen asemansa kaupungissa? sekä 3) Millä tavoin saksalaisen väestön olemassaolo ilmeni Viipurin kaupungissa?

Tutkimuskohteeni ”Viipurin saksalaiset” liittyy osaksi suurempaa kansainvälistä tutkimusaihetta, joka on ulkosaksalaisuuden¹ tutkimus. Nykyinen ulkosaksalaisten tutkimus puolestaan on osa kansallisvaltioiden rajat ylittävää historian tutkimusta, joka on saanut alkunsa 1990-luvulla tapahtuneen historiatieteen tilallisen käänteen² myötä. Ennen tätä käännettä historian tutkimuksen perusyksikkö on ollut kansallisvaltio, mutta nykyisin historian tarkastelun keskiössä ovat ihmiskunnan verkottuminen, väestöliikkeet ja vuorovaikutus.³

Tämän tutkimuksen kannalta keskeiset määriteltävät termit ovat ”saksalaisuus” sekä ”Viipurin saksalaisuus”. Artikkelissaan *Germans Abroad: Respatializing Historical Narrative* H. Glenn Penny ja Stefan Rinke käsittelevät saksalaisuuden määrittelemistä.⁴ He osoittavat, että saksalaisuuden määritelmän tulee laajentaa kansallisvaltion ulkopuolelle niin, että se sisältää Saksan ulkopuolella saksaa puhuneet ja saksalaista kulttuuria edustaneet yksilöt sekä ihmisjoukot. Lisäksi he toteavat, että saksalaisten historia ulottuu ajallisesti pidemmälle kuin Saksan kansallisvaltion rajojen syntymiseen ja maantieteellisesti kauas noiden rajojen ulkopuolelle kaikkialle maailmaan.⁵

Pennyn ja Rinke mukaan eri puolilla maailmaa erilaisissa ympäristöissä asuneita saksalaisia vahvasti yhdistänyt tekijä oli 1800- ja 1900-luvuilla saksan kieli, joka on mahdollistanut yhtenäisen kulttuurin. Vaikka saksalaiset eri alueilla puhuivat hyvinkin erilaisia murteita, yhdisti heitä kaikkialla samanlainen saksan kirjakieli, jonka takia on perusteltua puhua

¹ Saksaksi: ”Auslandsdeutsche”.

² Englanniksi: ”The Spatial Turn”.

³ Blackbourn 2015 s. 321 — 322.

⁴ Penny & Rinke 2015.

⁵ Penny & Rinke 2015 s. 178 — 179.

globaalisti saksalaisista. Saksalaisten yhtenäisyyttä on mielenkiintoista verrata esimerkiksi Italian kansallisvaltion ulkopuolella 1800- ja 1900-lukujen taitteessa eläneisiin italialaistaustaisiin, joiden kielellinen hajanaisuus oli paljon saksalaisia suurempi ja jotka eivät usein identifioineet itseään italialaisiksi.⁶

Tässä tutkimuksessa määrittelen ”Viipurin saksalaisiksi” henkilöt, jotka ovat kuuluneet Viipurin saksalaiseen seurakuntaan sekä asuneet Viipurin kaupungissa tai maalaiskunnassa. Seurakuntaan kuulumisen ja suurimman osan henkilöistä kohdalla myös asuinpaikka käyvät ilmi Viipurin saksalaisen seurakunnan vuoden 1941 kirkonkirjasta. Käyttämäni määrittelyn taustalla on Pennyn ja Rinke edellä mainitussa artikkelissaan esittelemä havainto, että monissa Itä-Euroopan saksalaisasutuksissa – joiden joukkoon Viipurikin voidaan lukea – saksalainen kielellinen ja sitä kautta myös kulttuurillinen yhtenäisyys säilyi siksi, että saksalaiset kirkot ja koulut perustettiin aina sinne, minne joukko saksalaisia asettui.⁷ Saksalaista koulua Viipurissa ei enää Suomen itsenäistymisen aikaan ollut, mutta seurakunta oli. Poikkean tästä muuten läpi tutkimuksen käyttämästäni määrittelytavasta analysoidessani väestötilastoja, jolloin määrittely tapahtuu suoremmin saksankielisyyden perusteella sekä Steinbockin ja Sesemannin sukujen kohdalla, joiden osalta oletus saksalaisuudesta pohjautuu lehtiaineistosta saatuihin viitteisiin.

Määritelmän heikkous on se, että joidenkin Viipurin saksalaiseen seurakuntaan kuuluneiden kohdalla on haasteellista sanoa, ulottuiko heidän ”saksalaisuutensa” 1920-luvulla seurakuntaan kuulumista pidemmälle kieleen ja kulttuuriin. Monien tutkimuksessa esiintyvien henkilöiden kohdalla olen kuitenkin saanut vahvistusta oletukselleni lehtiartikkeleista, lehti-ilmoituksista ja saksankielisistä kuolinilmoituksista. Tuon nämä saksalaistaustaisuutta vahvistavat havainnot esille tekstissäni.

Useita saksaa puhuneita Viipurilaisia on hyvin luultavasti kuulunut luterilaisen saksalaisen seurakunnan lisäksi myös kaupungin roomalaiskatoliseen ja juutalaiseen seurakuntaan, joihin molempiin on tarkastelemanani ajanjaksona kuulunut kahdesta kolmeen sataa henkilöä.⁸ Lisäksi joitain Viipurin saksalaisista on luonnollisesti voinut kuulua muihinkin kaupungin uskonnollisista yhteisöistä. Heitä ei kuitenkaan ole mahdollista erottaa muista viipurilaisista käyttämieni lähdeaineistojen avulla, joten olen rajannut heidät tarkasteluni ulkopuolelle.

⁶ Penny & Rinke 2015 s. 188.

⁷ Penny & Rinke 2015 s. 189.

⁸ Viipurin väestölaskenta 1920 s. 66 — 67 ja Viipurin väestölaskenta 1930 s. 30 — 31.

Yli 90 vuotta tarkasteltavan ajanjakson jälkeen saksaa puhuneiden saati saksalaisiksi itsensä identifioineiden henkilöiden määrittelemisen aukottomasti on mahdotonta. Edellä esitetty oletukseni Viipurin saksalaiseen seurakuntaan kuulumisesta sekä lehtiaineistosta löytämäni viitteet saksalaisuudesta tarjoavat kuitenkin riittävän vankan pohjan, jonka päälle voin rakentaa tutkimuksen. Lisäksi on aiheellista muistaa, että ulkosaksalaisilla on saksalaisen identiteettinsä rinnalla hyvin luultavasti ollut muita identiteettejä, kuten senhetkiseen kotimaahan tai kotikaupunkiin liittyvät identiteetit⁹.

Aiemmassa tutkimuksessa on viitattu toisinaan saksalaisyhteisöön yhtenä kokonaisuutena¹⁰. Tässä tutkimuksessa vältän tuota termiä tietoisesti. Viipurin saksalaisia ovat kyllä yhdistäneet kieli, kulttuuri, samoihin järjestöihin kuuluminen ja toisinaan sosiaaliset siteet. Pidän kuitenkin epätodennäköisenä, että Viipurin kokoisessa kaupungissa sen sadat saksalaiset asukkaat olisivat tunteneet toisensa ja muodostaneet yhtenäisen yhteisön, varsinkin kun heitä on ollut eri taustoista ja yhteiskuntaluokista. Sen sijaan viittaan Viipurin saksalaisiin, saksalaiseen väestöön tai saksalaistaustaisiin viipurilaisiin.

Tutkimukseni rajautuu ajallisesti vuosiin 1918 — 1930. Aloitan tarkastelun Suomen itsenäistymisestä vuodenvaihteessa 1917 — 1918, sillä Viipurin saksalaisista ei ole käytännössä ollenkaan tutkimusta itsenäisyyden ajalta, vaan aiemmin heistä tehty tutkimus on keskittynyt 1910-lukua edeltäneeseen aikaan. Yksi syy tälle voi olla, että aiemmin aihetta tutkineet ovat katsoneet saksalaisten aseman heikentyneen ja määrän pienentyneen Viipurissa 1900-luvulle tultaessa, kun kaupungin väestö on voimakkaasti suomalaistunut.¹¹ Tässä tutkimuksessa kuitenkin osoitan, että saksalaiset ja heidän merkityksensä eivät kadonneet Viipurista Suomen itsenäistymisen jälkeenkään, vaikka heidän suhteellinen osuutensa väestöstä oli pienentynyt merkittävästi esimerkiksi 1800-luvun alkuun verrattuna.

Katson, että kaikkein luontevin ajallinen takaraja Viipurin saksalaisten tutkimiselle olisi vuosi 1940 ja talvisodan aiheuttama väestönevakuointi, jonka myötä myös Viipurin saksalaiset joutuivat jättämään kotikaupunkinsa. Olen kuitenkin asettanut vuoden 1930 tarkasteluni takarajaksi kahdesta syystä. Ensinnäkin vuoden 1930 jälkeen Viipurin saksalaisista käytettävissä olevat lähteet ovat hyvin haastavia. Tutkimukselleni välttämättömän tärkeät Kansalliskirjaston vapaasti käytettävissä olevat digitaaliset lehtitietokannat ulottuvat tällä hetkellä vain vuoden 1929 loppuun. Lisäksi Viipurissa ei talvisodan takia ehditty järjestää

⁹ Penny & Rinke 2015 s. 175.

¹⁰ Esim. Westerlund 2013 s. 18 ja Leitzinger 2008 s. 166.

¹¹ Esim. Petterberg-Möntti 2001 s. 78 — 79, Schweitzer 2013 s. 26. ja Westerlund 2011 s. 10.

vuoden 1940 väestölaskentaa, jonka perusteella 1930-luvun väestökehitystä olisi ollut mahdollista analysoida. Toiseksi, koska olen käyttänyt tutkimuksessani ei-julkisia henkilötietoja, olen elossa olevien henkilöiden yksityisyyttä suojellakseni rajannut tarkasteluni henkilöihin, jotka ovat syntyneet ennen vuotta 1921 ja joiden syntymästä näin ollen tulee kuluneeksi vähintään sata vuotta tutkimuksen julkaisemisvuonna 2020. Nykyisellä aikarajauksellani joudun yksityisyyden suojan huomioidessani rajaamaan tarkastelun ulkopuolelle vain sellaisten henkilöiden tiedot, jotka ovat tarkastelemanani ajanjaksona olleet alle 10-vuotiaita, eivätkä siis ratkaisevasti vaikuta tutkimuskysymyksiini vastaamiseen.

1.2. Aiempi tutkimus ja kirjallisuus

Viipurin saksalaiset asettuvat tutkimuskohteena osaksi suurempaa kokonaisuutta, jonka muodostavat Saksan alueen ulkopuolella eläneet saksalaiset. Aihetta ovat käsitelleet H. Glenn Penny ja Stefan Rinke sekä David Blackbourn ulkosaksalaisista kirjoittamissaan artikkeleissa *German Abroad: Respatializing Historical Narrative*¹² ja *German Abroad and "Auslandsdeutsche": Places, Networks and Experiences from the Sixteenth to the Twentieth Century*¹³. Molempien artikkelien tarkastelukulma edustaa uudempaa historiantutkimusta, joka pyrkii laajentamaan historian narratiivin perinteisen kansallisvaltioiden tarkastelun ulkopuolelle. Siksi ne ovat auttaneetkin tarkastelemaan Viipurin saksalaisuutta laajemmin kuin vain viipurilaisena, suomalaisena tai saksalaisena ilmiönä ja kannustaneet sitä kautta kyseenalaistamaan sekä tarkentamaan aiemmin Viipurin saksalaisuudesta tehtyjä tulkintoja.

Penny ja Rinke määrittelevät artikkelissaan uudelleen saksalaisuuden käsitteen, laajentaen sen perinteisemmän kansallisvaltiokeskeisen historiantutkimuksen ulkopuolelle tavalla, jota olen käyttänyt omassa aiheenrajauksessani.¹⁴ He osoittavat myös, että ulkosaksalaisuutta ei tulisi sivuttaa ihmiskunnan verkottumista ja väestöliikkeitä tarkastelevassa historiantutkimuksessa, vaikka Hitlerin ja kansallissosialistien ennen toista maailmansotaa toteuttama ulkosaksalaisuuden politisoiminen on saanut osan tutkijoista suhtautumaan aiheeseen epäluuloisesti.¹⁵ Blackbournen artikkeli puolestaan tarkastelee laajemmin ulkosaksalaisuusilmiötä osana maailmanhistoriaa 1600-luvulta 1900-luvulle.¹⁶ Hän osoittaa

¹² Penny & Rinke 2015.

¹³ Blackbourn 2015.

¹⁴ Penny & Rinke 2015 s. 173.

¹⁵ Penny & Rinke 2015 s. 174 — 175.

¹⁶ Blackbourn 2015 s. 321.

ulkosaksalaisuudesta trendejä, jotka tarjoavat vertailupintaa Viipurin saksalaisia tehtäville havainnoille.¹⁷

Perinteisemmästä historianäkökulmasta nimenomaan saksalaisiin Viipurissa keskittyvää tutkimusta ovat tehneet Robert Schweitzer sekä Teija Petterberg-Möntti. Schweitzer on kirjoittanut saksankielisen teoksen *Die Wiborger Deutscher*, joka kattaa Viipurin saksalaisen historian kaupungin perustamisesta 1293 aina vuoteen 1944¹⁸. Petterberg-Möntti puolestaan on tehnyt Joensuun yliopistolle opinnäytteen *Varakkaita saksalaisia ja virattomia juutalaisia: Viipurin kansallisten, kielellisten ja uskonnollisten vähemmistöjen sosiaalinen asema 1870-1910*¹⁹. Molemmista tutkimuksista on tiivistetty myös artikkelit, jotka on julkaistu Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimitteissa; Schweitzer *Saksalainen Viipuri*²⁰ ja Petterberg-Möntti ”*Vieraita*” *Viipurin kaupungissa. Saksalaiset ja juutalaiset*²¹. Näissä aiemmin Viipurin saksalaisista tehdyissä tutkimuksissa tarkastelun ajallinen painopiste on selkeästi oman tutkimukseni aikarajausta edeltäneessä ajassa. Schweitzer kyllä käsittelee myös vuodet 1918 — 1930, mutta niiden tarkastelu on osa 26 sivun mittaista lukua, joka kattaa paljon pidemmän ajanjakson vuodesta 1812 vuoteen 1944, joten itsenäisyyden ajan esitys jää hänellä väistämättä hyvin ohueksi.²² Petterberg-Möntin otsikkoonsa kirjoittama aikarajaus taas päättyy vuoteen 1910. Syy tutkimusten tällaiselle ajalliselle painottumiselle voi olla se, että molemmat ovat esittäneet Viipurin saksalaisuuden vähentyneen sekä määrällisesti että laadullisesti 1900-luvun kuluessa.²³

Olen samaa mieltä David Blackbournen kanssa hänen esittäessään, että uudempi rajat ylittävä historiantutkimus ei tee kansallisvaltiokeskeisestä historiantutkimuksesta turhaa tai epäpätevää. Sen sijaan se on uusi työkalu, jonka avulla voimme asettaa aiempien tutkimusten historiantulkinnat laajempaan kansainväliseen viitekehykseen.²⁴ Sekä Petterberg-Möntin että Schweitzerin teokset ja artikkelit tarjoavatkin tutkimukselleni hyvän taustan Viipurin saksalaisuuden vaiheista ennen omaa tarkasteluajankohtaani. Lisäksi ne muodostavat tärkeän keskusteluparin, sillä Petterberg-Möntti ja Schweitzer ovat tehneet Viipurin saksalaisuuden

¹⁷ Blackbourn 2015 s. 324 — 329 ja 343 — 345.

¹⁸ Schweitzer 1993.

¹⁹ Petterberg-Möntti 1996.

²⁰ Schweitzer 2013.

²¹ Petterberg-Möntti 2001.

²² Schweitzer 2013 s. 57 — 83.

²³ Schweitzer 2013 s. 30; Petterberg-Möntti 2001 s. 79.

²⁴ Blackbourn 2015 s. 322.

muutoksesta sekä saksalaisten määrän ja saksalaisen kulttuurin kehityksen trendeistä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa tulkintoja, joita voin arvioida omassa tutkimuksessani.

Laajin 1900-luvun alkupuoliskon suomensaksalaisista tehty tutkimus on Lars Westerlundin teos *Itsetehostuksesta nöyryyteen. Suomensaksalaiset 1933 – 1946*.²⁵ Omien sanojensa mukaan Westerlundin teoksen tarkoitus on ”luoda kokonaiskuva Suomen saksalaisyhteisöstä henkilöineen, yhdistyksineen ja instituutioineen vuosina 1933 – 46, jolloin Saksassa vallalla oli kansallissosialistinen hallitus, jonka sittemmin Saksaa vastaan sotivat maat kukistivat täydellisesti toukokuussa 1945”²⁶. Westerlundin tutkimuskysymykset kuitenkin liittyvät ennen kaikkea siihen, miten suomensaksalaiset suhtautuivat kansallissosialistien hallitsemaan Saksaan sekä siihen, miten Suomen ja Saksan välisten ulkopoliittisten suhteiden muutokset vaikuttivat suomensaksalaisiin.²⁷

Westerlundin teoksessa huomiota saavat jonkin verran myös Viipurin saksalaiset esimerkiksi hänen käsitellessään ”*Deutscher Verein in Wiborg*” -yhdistystä.²⁸ Westerlund kuitenkin toteaa teoksensa johdannossa, että ”viimeistään 1800-luvun lopulta lähtien oli Helsinki suomensaksalaisten merkittävin yksittäinen asuinpaikka”²⁹ ja luultavasti tämän takia hän tarkasteleekin Helsingin saksalaisia enemmän kuin viipurilaisia. Kansallissosialistiseen Saksaan suhteita ylläpitänyt *Die Deutsche Kolonie* toimi Westerlundin mukaan eniten Helsingistä käsin³⁰, mikä sekin hänen tutkimuskysymyksensä huomioon ottaen ohjaa tutkimuksen keskittymään enemmän Helsingin saksalaisiin.

Annette Forsén on tutkinut saksalaisten yhdistystoimintaa Suomessa ja Ruotsissa 1900-luvun alkupuoliskolla teoksessaan *Deutschland, Deutschland über alles. Tysk föreningsverksamhet i Finland och Sverige 1910 – 1950*³¹. Forsénin tutkimukseen liittyy omaan tutkimukseeni verrattaessa samoja eroavaisuuksia kuin Westerlundin kohdalla, sillä Westerlundin tavoin Forsén toteaa hänen tarkastelemana ajankohtana suurimman osan suomensaksalaisista asuneen Helsingissä ja ruotsinsaksalaisista Tukholmassa. Tähän hän jatkaa, että vähemmistöjen on vaikeaa perustaa ja ylläpitää yhdistyksiä, jos ne eivät ole tarpeeksi vahvassa asemassa kaupungissa ja siksi hän keskittyy tutkimuksessaan pääkaupunkeihin.³² Hänen keskeinen

²⁵ Westerlund 2011.

²⁶ Westerlund 2011 s. 6 – 7.

²⁷ Westerlund 2011 s. 6 – 7.

²⁸ Westerlund 2011 s. 113 — 118.

²⁹ Westerlund 2011 s. 10.

³⁰ Westerlund 2011 s. 41 – 42.

³¹ Forsén 2012.

³² Forsén 2012 s. 14.

tutkimuskysymyksensä on Westerlundin tavoin, miten Saksassa tapahtuneet muutokset heijastuivat Suomessa ja Ruotsissa toimineisiin saksalaisyhdistyksiin vuosien 1910 ja 1950 välillä.³³

Westerlundin sekä Forsénin tutkimukset kuuluvat tutkimuskysymystensä puolesta tämän luvun alussa kuvattuun ulkosaksalaisuutta tarkastelevaan tutkimuskirjallisuuteen. Kannattaa huomata, että molempien tutkimuskysymykset liittyvät Saksan ja ulkosaksalaisten välisiin suhteisiin. Tässä mielessä ne tutkivat ensisijaisesti ulkosaksalaisuudelle maailmansotien ja kansallissosialistien antamaa poliittista ulottuvuutta, jonka Penny ja Rinke kuvailevat artikkelissaan.³⁴ Tässä suhteessa ne eroavat minun tutkimuksestani, sillä oma tutkimuskysymykseni ei liity Viipurin saksalaisten ja Saksan valtion välisiin suhteisiin.

Aihettani on lisäksi sivuttu kolmessa teoksessa, joissa saksalaisuuden tarkastelu on vain pieni osa suuremmassa kokonaisuudessa. Reijo Pajamo käsittelee teoksessaan *Musiikin juhlaa Wiipurissa*³⁵ yleisesti Viipurin musiikkielämää, jossa saksalaisten rooli on 1800-luvulla ollut niin vahva, että hänen kolmas lukunsa kertoo pääasiassa saksalaisia.³⁶ Teoksessa *Viipurin kaupungin historia V osa. Vuodet 1917 – 1944* Jaakko Paavolainen sivuaa kaupungin saksalaisia luvussa *Väestöstä ja sen asuinoloista* samassa yhteydessä, kun tarkastelee yleisesti kaupungin väestörakennetta 1900-luvun alkupuolella³⁷. Teoksessaan *Ulkomaalaiset Suomessa 1812 – 1972* Antero Leitzinger käsittelee muiden kansallisuuksien ohella Suomeen muuttaneita saksalaisia³⁸. Kirjansa 27 sivuisessa saksalaisia käsittelevässä luvussa Leitzinger mainitsee nimeltä kymmeniä suomensaksalaisia sukuja ja toisinaan kertoo niiden vaiheista muutamalla lauseella sekä noteeraa erikseen myös Viipurin saksalaisen historian. Tutkimukseni kannalta mielenkiintoisia hänen esiin nostamiaan havaintoja ovat, että ”monet saksalaiset ruotsalaistuivat kielellisesti viimeistään toisessa sukupolvessa – paitsi Wiipurissa”³⁹ ja että useat suomensaksalaiset suvut saapuivat Suomeen Baltian tai Venäjän kautta⁴⁰. On aiheellista huomata, että Leitzinger määrittelee saksalaisuuden nimenomaan syntyperän ja maahanmuuton kautta⁴¹, toisin kuin minä, Penny, Rinke tai Blackburn.

³³ Forsén 2012 s. 12.

³⁴ Penny & Rinke 2015 s. 173 — 174.

³⁵ Pajamo 2018.

³⁶ Pajamo 2018 s. 25 — 101.

³⁷ Paavolainen 1978.

³⁸ Leitzinger 2008.

³⁹ Leitzinger 2008 s. 145.

⁴⁰ Leitzinger 2008 s. 145.

⁴¹ Leitzinger 2008 s. 9.

Tutkimukseni taustalla Viipurin alueen historiaa käsittelevänä yleisteoksena on ollut *Viipurin läänin historia* -kirjasarjan kuudes osa *Karjala itärajan varjossa*⁴², vaikkei teoksessa alueen saksalaisia juuri suoraan mainitakaan. Erityisesti Pekka Nevalaisen artikkelit *Rauhattomalla rajalla – ihmisten liikkeitä puoleen ja toiseen*⁴³ sekä *Siirtoväen asuttaminen ja asettuminen Kanta-Suomeen*⁴⁴, jotka käsittelevät Viipurin läänissä tapahtuneita muuttoliikkeitä, ovat auttaneet liittämään Viipurin saksalaisista tekemäni havainnot osaksi vuosien 1917 — 1930 suurempia väestöliikehdintöjä.

Edellä mainitun tutkimuskirjallisuuden lisäksi olen käyttänyt apunani Tampereen ammattikorkeakoulun *VirtuaaliViipuri 1939* -projektin tuottamaa verkkojulkaisua, jonka tavoitteena on esittää Viipurin kaupunki sellaisena kuin se on ollut syyskuussa 1939. Julkaisun projektipäällikkö on lehtori Harri Miettinen ja Viipuri asiantuntijana toimi vuonna 2015 tapahtuneeseen kuolemaansa asti intendentti Juha Lankinen.⁴⁵ Verkkojulkaisu on auttanut minua pääsemään paremmin sisälle tutkimaani aikakauteen ja paikkaan, jolloin olen pystynyt hahmottamaan tutkimuskohteeni omaan ympäristöönsä ja arvioimaan saksalaisuuden asemaa Viipurissa. Nettisivuston tekijöiden valokuviin, asema- ja julkisivupiirustuksiin, puhelinluetteloihin sekä karttoihin pohjautuva taustatyö Viipurin kaupungin mallintamiseksi on ollut suurena apuna tutkimuksessani, mistä olen heille kiitollinen.

Viipurin saksalaisiin keskittyvää tutkimusta on siis tehty aiemmin ja sillä on kartoitettu heidän vaihteitaan kaupungin historiassa, joskin tarkastelukulma on edustanut perinteistä kansallisvaltiolähtöistä historian tutkimusta ja ajallisesti tutkimus on rajautunut lähes kokonaan 1910-lukua edeltäneeseen aikaan. Uudempi ulkosaksalaisista tehty tutkimus pyrkii tarkastelemaan ihmisten välisiä vuorovaikutuksia aiemmin tutkimuksen keskiössä olleen kansallisvaltion sijaan. Suomensaksalaisista on tehty kaksi tutkimusta, jotka kuuluvat lähestymiskulmaltaan tähän uudempaan ulkosaksalaisuuden tutkimukseen. Näissä tutkimuksissa Viipurin saksalaiset ovat kuitenkin olleet sivuroolissa, ja tutkimuskysymykset ovat sitä paitsi liittyneet ennen kaikkea ulkosaksalaisuuden poliittiseen ulottuvuuteen. Lisäksi Viipurin saksalaisia on sivuttu muissa tutkimuksissa, joissa saksalaisuuden tutkimus on ollut vain sivuosassa. Aiempi tutkimus tarjoaa siis kyllä viitekehysten sekä lähtö- ja vertailukohtia tälle tutkimukselle, mutta Viipurin saksalaisia 1910-luvun jälkeen ei ole tutkittu lähes

⁴² Toim. Kaukiainen ja Nurmainen 2010.

⁴³ Nevalainen 2010 (A).

⁴⁴ Nevalainen 2010 (B).

⁴⁵ virtuaaliviipuri.tamk.fi (luettu 24.10.2020).

ollenkaan. Omalle tutkimuskysymykselleni vuosien 1918 — 1930 saksalaisesta Viipurista on siis runsaasti tilaa.

1.3. Metodit ja lähteet

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan Viipurin saksalaista väestöä sekä kvantitatiivisin että kvalitatiivisin metodein. Ensin luon laajemman katsauksen aiheeseen tarkastelemalla saksalaisen väestön määrää tilastojen valossa ja analysoiden sitä suhteuttamalla muihin viipurilaisiin, muihin vähemmistöihin ja kaikkiin suomensaksalaisiin. Kun olen luonut kokonaiskuvan kaupungin saksalaisista, tarkastelun painopiste siirtyy kokonaisuuden tarkastelusta pienempiin yhteisöihin ja yksilötasolle. Näin ollen tutkimukseni luvussa *Suomen ja Viipurin saksalainen väestö lukuina* lähestymistapa on lähes kokonaan kvantitatiivinen, kun taas luvuissa *Viipurin saksalaisen väestön sosioekonominen asema* ja *Saksalaisuuden ilmeneminen Viipurissa* se on enemmän kvalitatiivinen.

Lähteenä Viipurin saksalaisista tehtävän kvantitatiivisen analyysin pohjaksi on tarjolla tarkkoja ja monipuolisia väestölaskentatietoja sekä koko Suomesta *Tilastollisissa vuosikirjoissa* että suurimmista kaupungeista *Väestötilastoissa*. Suomen suurimmissa kaupungeissa kuten Helsingissä ja Viipurissa on suoritettu henkilötietolomakkeisiin pohjautuva väestölaskenta kymmenen vuoden välein vuodesta 1870 aina vuoteen 1930 asti, jonka jälkeen 1938 voimaantullut väestölaskentalaki laajensi käytännön koskemaan koko maata⁴⁶. Tutkimukseni kannalta merkittäviä ovat erityisesti Viipurin vuoden 1920 ja kaupungin viimeiseksi jäänyt vuoden 1930 väestölaskenta, joista on luettavissa runsaasti sekä saksankieliseen väestöön että Saksan kansalaisiin liittyviä väestötietoja.

Laskentataulukoissa väestöä on eritelty esimerkiksi iän, sukupuolen, sivistystason syntymäpaikan, kansallisuuden sekä kielen mukaan. Monipuolisuudestaan ja tarkkuudestaan huolimatta Viipurin väestölaskentatiedoissa on tämän tutkimuksen kannalta yksi heikkous; niistä saksalaisuutta on mahdollista arvioida ainoastaan suppeasti henkilöiden kansalaisuuden, ensimmäisen kielen sekä syntymäpaikan mukaan ja yleensä yksi ominaisuus kerrallaan. Tällöin joidenkin henkilöiden kohdalla saksalaiseen väestöön kuuluminen jää epävarmaksi. Vääristymiä saksalaista väestöä tarkasteltaessa aiheuttaa esimerkiksi, jos joku tilastoissa näkyvä henkilö on syntynyt Saksassa, mutta ei ole ollut kulttuuritaustaltaan saksalainen tai jos joku on ilmoittanut äidinkielekseen ruotsin, mutta puhuu sujuvasti myös saksaa ja on

⁴⁶ <https://www.stat.fi> (luettu 17.10.2020).

kulttuuritaustaltaan vahvasti saksalainen. Oletan tämän väestötilastoihin liittyvän epävarmuustekijän olevan niin pieni, ettei se vaikuta ratkaisevasti lopullisiin tutkimustuloksiini.

Tälle tutkimukselle hyvin merkittävä lähde on Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja vuodelta 1941, josta käyvät ilmi seurakuntaan kuuluneen nimi, perhesuhteet, kansalaisuus, syntymäajankohta, mistä ja milloin henkilö on seurakuntaan tullut, milloin henkilö on lähtenyt, vihkimisajankohdat ja toisinaan muita lisätietoja.⁴⁷ Kuten luvussa *Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen aihe* kuvasin, tässä tutkimuksessa Viipurin saksalaisuus määritetään tuon kirkonkirjan kautta, vaikka tiedostankin, että kaikki seurakuntaan kuuluneet eivät ole välttämättä puhuneet saksaa tai identifioineet itseään saksalaisiksi. Kirkonkirjoihin pohjautuen olen kerännyt seurakunnan viipurilaisista jäsenistä 562 henkilöä käsittävän matriikkelin Excel-laskentataulukkoon, mikä helpottaa aineistosta tehtävää analyysiä.

Viipurin saksalaisen seurakunnan alkuperäisistä kirkonkirjoista suurin osa on tuhoutunut talvisodassa ja siksi käyttämäni aineisto on seurakunnan vuonna 1941 jäseniltään kyselyllä keräämä rekonstruktio. Tämän takia henkilöt on merkitty siihen aakkosjärjestykseen, toisin kuin kirkonkirjoihin yleensä.⁴⁸ Koska tekstissäni esiintyvien henkilöiden tietojen löytäminen kirkonkirjan aakkostetun järjestyksen avulla on helppoa, en ole merkinnyt lähdeviitteisiini kirkonkirjan sivuja.

Vaikka vuoden 1941 kirkonkirja on tärkeä lähde, täytyy sitä analysoidessa huomioida, että siihen liittyy suuria epävarmuustekijöitä. Ensinnäkin koska alkuperäinen kirkonkirja on tuhoutunut, on käytettävissä olevaan kirjaan kerätty vain 1941 elossa olleiden ja tavoitettujen seurakuntalaisten sekä heidän muistamiensa henkilöiden tiedot. Näin ollen siinä voi olla virheitä ja puutteita, jotka johtuvat ihmismuistin erehtyväisyydestä ja seurakunnan jäsenten hajaantumisesta talvisodanaikaisessa evakuoinnissa ympäri jäljelle jäänyttä Suomea.

Toinen kirkonkirjoihin liittyvä merkittävä ongelma on, että Viipurin saksalaisen seurakunnan maantieteellinen alue ei rajoittunut vain Viipurin kaupunkiin, vaan seurakuntaan saattoi kuulua henkilöitä, jotka eivät missään vaiheessa elämäänsä asuneet Viipurissa tai asuivat siellä vain hyvin lyhyen aikaa. Olen jättänyt tarkastelustani pois ne henkilöt, joiden kohdalla on hyvin todennäköistä, että he ovat asuneet koko tarkastelemani ajanjakson muualla kuin Viipurissa tai Viipurin maalaiskunnassa. Tällaisia tapauksia ovat olleet esimerkiksi ne, joissa kaikki perheen lapset ovat syntyneet tarkasteltuna ajanjaksona parin vuoden välein Käkisalmella tai Kuopiossa.

⁴⁷ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

⁴⁸ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

Edellä kuvattujen haasteiden takia tarkastelusta on saattanut jäädä pois vuosien 1918 — 1930 Viipurin saksalaisia ja toisaalta olen saattanut huomioida tarkastelussani henkilöitä, jotka eivät ole asuneet Viipurissa. Näistä haasteista huolimatta saksalaisen seurakunnan kirkonkirja tarjoaa parhaan saatavilla olevan lähdeaineiston, kunhan siitä saatuihin tietoihin ja niistä tehtyihin johtopäätöksiin suhtaudutaan varauksella.

Saksalaisen seurakunnan kirkonkirjan merkitys ei ole ainoastaan sen suoraan tarjoama informaatio, vaan olen käyttänyt siitä keräämääni henkilömatrikkelia löytääkseni lisää lähteitä. Olen etsinyt Viipurissa vuosina 1918 — 1929 julkaistuista ja sittemmin digitoiduista sanomalehdistä lisää tietoa saksalaisen seurakunnan kirkonkirjaan kirjatuista henkilöistä. Kansalliskirjaston digitoimiin lehtiaineistoihin tekemissäni hauissa olen käyttänyt hakusanoina saksalaisen seurakunnan jäsenten nimiä sekä heidän sukulaistensa nimiä kuten vanhempien ja aviopuolisoiden nimiä. Olen asettanut haun rajaehdoiksi, että sanomalehtien on pitänyt ilmestyä Viipurissa aikavälillä 1.1.1918 — 31.12.1929. Näin olen saanut seurakuntaan kuuluneista henkilöistä ja heidän elämästään runsaasti lisää tietoa, jolla pystyn vastaamaan tutkimukseni kvalitatiivisiin tutkimuskysymyksiin saksalaisten sosioekonomisesta asemasta ja saksalaisuuden ilmenemisestä Viipurissa. Vaikka koneluvun lehtitekstistä muodostamaan digitaaliseen aineistoon tehdyt sanahaut ovat epätarkkoja ja mielenkiintoista aineistoa on siksi voinut jäädä löytymättä, katson löytämäni lehtiaineiston antavan riittävän tarkan kuvan, jolla pystyn vastaamaan tutkimuskysymyksiini.

Sanomalehtiaineiston perusteella saatua tietoa arvioitaessa on huomioitava vääristymä, joka syntyy siitä, että sanomalehtien mainoksissa, ilmoituksissa ja artikkeleissa ovat luultavasti esiintyneet muita useammin varakkaat ja yhteiskunnallisesti näkyvissä asemassa olevat Viipurin saksalaiset. Tällöin voi syntyä harhaanjohtava vaikutelma, että kaikki Viipurin saksalaiset ovat olleet varakkaita ja yhteiskunnallisesti näkyviä hahmoja, koska heikompiosaiset ovat karsiutuneet aineistosta. Lehtiaineistossa korostuivatkin erityisesti korkeassa sosiaalisessa asemassa olevat keski-ikäiset miehet. Sen sijaan lapset, naiset ja vanhukset ovat aliedustettuina.

Vaikka kaikkiin kolmeen keskeisimpään lähdekokonaisuuteeni eli Viipurin väestölaskentatietoihin vuosilta 1920 ja 1930, Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirjaan vuodelta 1941 sekä Viipurissa vuosina 1918 — 1929 ilmestyneisiin sanomalehtiin liittyy heikkouksia, tukevat ne erinomaisesti toisiaan ja auttavat yhdessä muodostamaan kattavan kokonaiskuvan vuosien 1918 — 1930 saksalaisesta Viipurista. Siinä missä kirkonkirjaan perustuvassa analyysissä on saattanut jäädä henkilöitä pois tai ylimääräisiä tulla mukaan,

väestölaskenta on tarkempi. Lehtiaineisto taas tarjoaa kvalitatiivista tietoa, jota kahdesta muusta lähteestä ei ole mahdollista saada.

Suurimmalta osin tutkimukseni pohjautuu julkisiin lähteisiin. Vuosina 1918 — 1929 Viipurissa julkaistut sanomalehdet sekä Viipurin kaupungissa vuosina 1920 ja 1930 tehtyjen väestölaskentojen tulokset ovat avoimesti kenen tahansa saatavilla. Ainoa tutkimuksen pohjana käytetty ei-julkinen lähde on Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja vuodelta 1941. Sen kautta saatuja henkilötietoja käsitellään tutkimuksessa EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen 6 artiklan 1 kohdan e alakohdassa tarkoitetun yleisen edun ja Suomen voimassa olevan tietosuojalain 4 §:n 3 kohdan perusteella.

Elossa olevien ihmisten henkilötietojen käsittely on aina tutkimusta tehdessä tietosuojanäkökulmasta eettinen haaste, jos henkilöt eivät itse ole antaneet lupaa tietojensa käyttämiseen. Näin on, vaikka henkilötiedoista ei selviäisi mitään arkaluontoista. Omassa tutkimuksessani käytetyt henkilötiedot ovat lisäksi paikoitelleen arkaluontoisia, koska niistä käy ilmi uskonnollinen vakaumus seurakunnan jäsenyyden kautta. Olen ottanut yksityisyydensuojaan liittyvän eettisen haasteen huomioon. Suurimmilta osin Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirjasta saadut tiedot olen lopullisessa tutkielmassa esittänyt niin, että ne eivät ole yhdistettävissä yksittäisiin henkilöihin, ne on esitetty osana suurempaa kokonaisuutta tai niitä on vain hyödynnetty julkisista lähteistä saatavilla olevan tiedon etsimiseen.

Vastatakseni tutkimuskysymyksiini olen joidenkin henkilöiden kohdalla joutunut esittämään lopullisessa tutkielmassani Viipurin saksalaisen seurakunnan vuoden 1941 kirkonkirjasta saatuja henkilötietoja muodossa, jossa ne ovat yhdistettävissä yksittäisiin henkilöihin. Elossa olevien henkilöiden yksityisyyden suojaamiseksi olen kuitenkin tehnyt näin ainoastaan, jos tiedän kyseisen henkilön kuolleen tai hänen syntymästään on kulunut tämän tutkimuksen julkaisemisen aikaan vuonna 2020 vähintään 100 vuotta.

2. Suomen ja Viipurin saksalainen väestö lukuina

2.1. Suomensaksalaisten lukumäärä itsenäistymisestä toiseen maailmansotaan

Lars Westerlund toistaa kirjassaan *Itsethostuksesta nöyryyteen* Panu Nykäsen arvion, että Suomessa on ollut 1930-luvulla noin 4 000 – 6 000 saksalaisperäistä henkilöä. Näistä suurin

osa oli joko Suomen tai Saksan kansalaisia, joiden lisäksi Suomessa asui myös saksalaisperäisiä henkilöitä, jotka olivat muiden maiden kansalaisia tai kokonaan ilman kansalaisuutta. Väitteen jälkeen Westerlund analysoi saatavilla olevia väestötilastoja saksankielisistä henkilöistä ja Saksan kansalaisista Suomessa.⁴⁹

Olen tarkastellut saman ajan väestötilastoja vuosien 1937 ja 1948 *Suomen tilastollisesta vuosikirjasta* ja päätenyt samanlaisiin lukuihin. Pidän arviota 4 000 – 6 000 saksalaisperäisestä henkilöstä 1930-luvun kuluessa suuruusluokaltaan oikeana, vaikka yksittäisinä vuosina suomensaksalaisten määrä ei ole 1920- ja 1930-luvuilla korkeimmillaankaan kohonnut 4 000 henkilöön asti, kun tarkastelu pohjataan tietoihin äidinkielestä tai kansallisuudesta.⁵⁰ Viipurin saksalaisista tekemieni havaintojen perusteella, joita käsittelen tuonnempana tarkemmin, lisäksi Westerlundin analyysiin, että hänen muiden maiden kansalaisiksi tai ilman kansalaisuutta oleviksi mainitsemistaan suomensaksalaisista merkittävä osa saapui itsenäisyyden ensimmäisen vuosikymmenen aikana entisestä Venäjän keisarikunnasta ja erityisesti Pietarista.

Suomessa asuvien saksaa puhuvien määrä kasvoi 1920-luvun aikana saavuttaen huippunsa vuoden 1930 paikkeilla ja kääntyen sitten laskuun. Kun vuonna 1920 saksaa puhuvia oli 2 378 henkilöä ja heidän määränsä nousi vuoteen 1930 mennessä 3 719 henkeen. Vaikka samaan aikaan koko maan väestömäärä ja erityisesti suomea puhuvien määrä kasvoi, tarkoitti tämä silti, että absoluuttisen määrän lisäksi saksaa puhuvien suhteellisen määrän pientä kasvua 0,8 prosentista 1,1 prosenttiin. Vuoden 1930 tienoille sijoittuvan huipun jälkeen saksaa puhuvien määrä laski niin, että vuonna 1940 heitä on ollut enää 2 861. Pienestä suhteellisesta määrästä huolimatta saksankieliset olivat 1920- ja 1930-luvuilla Suomen kolmanneksi suurin kielivähemmistö ruotsin- ja venäjänkielisten jälkeen.⁵¹

Suomessa asuneiden ulkomaiden kansalaisten tilastointi puolestaan alkaa *Suomen tilastollisessa vuosikirjassa* vuodesta 1928. Antero Leitzinger kyllä toteaa Suomessa asuneiden Saksan kansalaisten määrän kaksinkertaistuneen vuosien 1920 ja 1928 välillä, mutta perustelee mihin tämä arvio perustuu⁵². Perustelujen puuttumisesta huolimatta Leitzinger voi hyvinkin olla oikeassa, kun katsotaan edellisessä tekstikappaleessa tarkasteltua saksankielisten määrän kehitystä. Ainakin vuodesta 1928 eteenpäin saksankielisten ja Saksan kansalaisten määrä käyttäytyvät tilastoissa samalla tavoin, sillä molemmat laskevat, joskin Saksan kansalaisten

⁴⁹ Westerlund 2011 s. 9 – 10.

⁵⁰ Suomen tilastollinen vuosikirja 1937 s. 45 ja 81 sekä Suomen tilastollinen vuosikirja 1948 s. 13 ja 29.

⁵¹ Suomen tilastollinen vuosikirja 1948 s. 29.

⁵² Leitzinger 2008, s. 148.

määrä jyrkemmin. Vuonna 1928 Suomessa on ollut 3 366 Saksan kansalaista, mistä määrä on jatkuvasti laskenut läpi 1930-luvun niin, että vuonna 1938 heitä on ollut enää 1 374.⁵³ Samaisen havainnon Saksan kansalaisten määrän laskusta 1930-luvun aikana ovat tehneet myös Lars Westerlund sekä Annette Forsén.⁵⁴ Westerlund selittää Saksan kansalaisten määrän laskua Suomen kansalaisuuden myöntämisellä Suomeen juurtuneille saksalaisille sekä 1930-luvun laman aiheuttamalla maahanmuuton vähenemisellä. Samoihin seikkoihin viittaa myös Forsén.⁵⁵ Pidän selityksiä uskottavina, joskaan ne eivät riitä selittämään samanaikaista saksankielisten määrän laskua, sillä Suomen kansallisuuden saaminen ei ole tarkoittanut äidinkielen vaihtumista.

Annette Forsén on vertaillut Suomessa ja Ruotsissa 1900-luvun alkupuoliskolla tapahtuneita Saksan kansalaisen määrien vaihteluita ja tehnyt havainnon, että määrä on Ruotsissa kehittynyt jokseenkin päinvastoin kuin Suomessa, eli ensin laskenut 1920-luvulla ja sitten kasvanut tasaisesti 1930-luvun aikana. Hän selittää saksalaisten määrän kasvua Suomessa 1920-luvulla sillä, että Suomessa yleinen ilmapiiri oli vuoden 1918 jälkeen saksalaisystävällinen, samalla kun Ruotsi oli kiristänyt omaa maahanmuuttopolitiikkaansa ensimmäisen maailmansodan seurauksena. Toisaalta Suomessa kiihtyvä teollistuminen tarvitsi samaan aikaan osaavaa työvoimaa ja houkutteli siksi saksalaisia. Vuonna 1929 alkanut maailmanlaajuinen talouslaman iski kovemmin Suomeen ja vähensi sen houkuttelevuutta Ruotsiin verrattuna. Lisäksi Hitlerin noustua valtaan monet 1930-luvulla uutta poliittista järjestelmää paenneet saksalaiset suuntasivat enemmän sosiaalidemokraattiseen Ruotsiin kuin vahvemmin oikeistolaiseen Suomeen.⁵⁶

Tätä tutkimusta varten keräämäni matrikkeliaineiston perusteella Suomessa asuneiden saksankielisten määrään on vaikuttanut 1920-luvulla tekijä, jota aiemmassa tutkimuksessa ei ole juurikaan huomioitu; Idästä tullut maahanmuutto. Matrikkeliin keräämistäni 562 Viipurin saksalaisesta peräti 128 synnyinpaikaksi on merkitty Pietari ja tämän lisäksi ainakin viisi Baltiassa syntyntä henkilöä on tullut seurakuntaan Pietarin kautta. Mainitsemisen arvoista on myös, että Pietarista saapuneista ainakin kahdellakymmenelläneljällä on ollut Saksan kansalaisuus. Toki voidaan olettaa Viipurin olleen sijaintinsa puolesta erityisasemassa, mitä tulee Pietarista tapahtuneeseen muuttoliikkeeseen. Viidesosa kaupungin saksalaisväestöstä on kuitenkin sen verran merkittävä osuus, että tämän voisi kuvitella näkyneen muuallakin

⁵³ Suomen tilastollinen vuosikirja 1948 s. 13.

⁵⁴ Westerlund 2011 s. 9 – 10 ja Forsén 2012 s. 49.

⁵⁵ Westerlund 2011 s. 10 ja Forsén 2012 s. 52 - 53.

⁵⁶ Westerlund 2011 s.10 ja Forsén 2012 s. 49 - 53.

Suomessa. Ensisijaisesti kenties Helsingissä, joka oli itsenäistymisen jälkeen määrällisesti Suomen saksalaisin kaupunki⁵⁷. Pietarista Viipuriin muuttaneista vain parinkymmenen kohdalla on mainittu seurakuntaantulo vuosi, mutta ainakaan kenenkään heistä kohdalla mainittu vuosi ei ole myöhempi kuin 1924. Tämän jälkeen muualta Neuvostoliitosta on tullut vielä yksi henkilö vuonna 1927 ja toinen vuonna 1933.⁵⁸

Vaikuttaisi siis siltä, että Viipuriin on entisen Venäjän keisarikunnan alueelta ja erityisesti Pietarista itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina sekä 1920-luvun alussa suuntautunut saksankielisten ja jossain määrin myös Saksan kansalaisten muuttoliike, jonka tyrehtyminen on omalta osaltaan vaikuttanut siihen, että Suomessa asuneiden saksankielisten määrä ei ole enää 1930-luvulla kasvanut 1920-luvun alkuvuosien tavoin. Muuttoliike on hyvin luultavasti johtunut Venäjän sisäisistä levottomuuksista, Neuvostoliiton syntymisestä sekä alueella vallinneesta saksalais- ja eliittivihamielisyydestä. Muuttoliikkeen tyrehtyminen 1920-luvun puolivälissä taas on johtunut olojen vakiintumisesta niin rajalla kuin sen itäpuolellakin.⁵⁹

2.2. Viipurin väestö ja saksalaiset vuosien 1920 sekä 1930 väestölaskennoissa

Teija Petterberg-Möntti on analysoinut Viipurin saksalaisten määrän kehittymistä vuodesta 1812 vuoteen 1910. Hänen tekemänsä havainnot on hyvä käydä lyhyesti läpi, ennen vuosien 1920 ja 1930 väestölaskentojen analysointia. Ensinnäkin silmiinpistävää on, että saksankielisten suhteellinen osuus väestöstä oli pudonnut 13 prosentista vain noin 0,7 prosenttiin Petterberg-Möntin tarkasteleman noin sadan vuoden aikana. Tämä kuitenkin johtui ennen kaikkea suomenkielisten määrän jyrkästä noususta eikä niinkään saksankielisten määrän laskusta. Kun suomenkielisiä oli Viipurissa vielä vuonna 1812 vain noin 1280 henkeä oli heidän määränsä vuoteen 1910 mennessä kasvanut kolmekymmenkertaiseksi eli lähes 40 000:teen. Saksaa äidinkielenään puhuneiden kaupunkilaisten määrä taas oli vuonna 1910 kutakuinkin sama eli noin 340, kuin mitä se oli ollut lähes sata vuotta aiemmin vuonna 1812, jolloin saksaa oli puhunut noin 380 kaupunkilaista. Vuonna 1870 saksaa puhuneiden määrä oli väliaikaisesti käynyt jopa merkittävästi korkeammalla noin 630 henkilössä. Suomenkielisten määrän räjähdysmäistä kasvua tarkastellessa on kuitenkin helppo ymmärtää, miksi saksan ja muidenkin kielivähemmistöjen puhujien prosentuaaliset osuudet 1900-luvun alussa olivat kutistuneet marginaalisiksi. Huomionarvoista on myös, että kaupunkiin muuttanut uusi ensisijaisesti

⁵⁷ Westerlund 2011 s. 10.

⁵⁸ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

⁵⁹ Nevalainen 2010 (A) s. 62 — 65.

suomenkielinen väestö asettui laajoille esikaupunkialueille, joiden rakentaminen tuli mahdolliseksi 1861 tehdyn asemakaavamuutoksen ja venäläisten vanhan linnoitusjärjestelmän ylläpidon lopettamisen myötä.⁶⁰

Viipurin vuosien 1920 ja 1930 väestölaskennoista on saatavilla tietoja saksankielisestä ja Saksassa syntyneestä väestöstä sekä kaupungissa asuneista Saksan kansalaisista. Tiedot on usein jaettu kaupunginosakohtaisesti. Olen analysoinut joko koko laskenta-alueen väestöä tai erikseen niin mainitessani ydinkeskustan kaupunginosia, joita ovat rajanneet idässä Patterinmäen vallit, etelässä ja lännessä Havinlahti sekä pohjoisessa kaupungin suuri ratapiha⁶¹. Tämä konkreettisiin esteisiin pohjautuva rajausta pysyy kaupunginrajoja muuttumattomampana laskentavuosien välillä.

Vuonna 1920 Viipurissa on asunut 512 saksankielistä, mikä on tarkoittanut noin yhtä prosenttia koko väestöstä, joka on ollut kooltaan 52 795 henkilöä⁶². Tutkimuskysymykseni kannalta merkittävää on, että saksankielisten määrä oli siis kasvanut vuoden 1910 jälkeen lähes kahdellasadalla henkilöllä. Lisäksi Viipurin keskusta oli Petterberg-Möntin kuvaaman kaupungin esikaupunkialueille laajentumisen takia vielä 1920-luvun aikanakin hieman saksankielisempi, kuin kaupunki kokonaisuudessaan. Viipurin saksankielisistä 295 on nimittäin asunut kaupungin ydinkeskustan muodostaneissa Linnoituksen, Salakkalahden, Repolan sekä Pansarlahden kaupunginosissa⁶³. Tämä tarkoittaa käytännössä, että ydinkeskustassa noin kaksi prosenttia väestöstä on ollut saksankielisiä. Näin ollen saattoi 1920-luvulla Torckelin puistossa kauniina kevätpäivänä käyskennellessään kuulla tunnin sisällä useammankin vastaantulijan puhuvan saksaa.

Toisaalta saksankielisten suurempi määrä keskustassa esikaupunkialueisiin verrattuna ei ollut mitenkään poikkeuksellista, vaan keskusta oli yleisestikin muuta kaupunkia monikielisempi. Edellä mainituissa keskustan kaupunginosissa muuta kuin suomea ensimmäisenä kielenään puhui noin 19 prosenttia väestöstä, kun koko väestölaskenta alueella vastaava luku oli vain noin 10,5 prosenttia.⁶⁴ Jaakko Paavolainen on tarkastellut keskustan monikielisyyttä vertailemalla eri kieliryhmien osuuksia kaupungin rajojen sisä- ja ulkopuolella päätyen samankaltaiseen lopputulokseen, että vähemmistökielien puhujien osuudet kaupungin rajojen sisäpuolella ovat olleet ulkopuolta suuremmat. Hän esittää tämän johtuneen siitä, että ruotsia, venäjää ja saksaa

⁶⁰ Petterberg-Möntti 2001 s. 78.

⁶¹ Ks. Liite: Viipurin saksalaisten liikeyritykset kartalla.

⁶² Viipurin väestölaskenta 1920. s. 40 – 41.

⁶³ Petterberg-Möntti 2001 s. 78 ja Viipurin väestölaskenta 1920. s. 40 – 41.

⁶⁴ Viipurin väestölaskenta 1920. s. 40 – 41.

puhuneet muodostivat kaupungin ”perinteellisen yläluokan”, joka asutti kaupungin keskustaa ja myös omisti sieltä kiinteistöjä, jolloin he pysyivät paikallaan sukupolvesta toiseen⁶⁵.

Saksankielisten syntymäpaikoista saatavat tiedot eivät kuitenkaan tue Paavolaisen näkemystä paikallaan pysyneestä ”perinteellisestä yläluokasta” ainakaan saksalaisen väestön kohdalla. Edellä mainituissa keskustan muodostaneissa Linnoituksen, Salakkalahden, Repolan ja Pantsarlahden kaupunginosissa asuneista saksankielisistä vain 72 on ollut syntyperäisiä viipurilaisia ja 223 alun perin kotoisin muualta⁶⁶. On siis merkillepantavaa, että suomenkielisen väestön muuttaessa esikaupunkialueille saksankielisten muutto näyttää suuntautuneen kaupungin keskustaan. Niinpä Paavolaisen väitteen toinen puoli, että saksankieliset ovat kuuluneet kaupungin yläluokkaan, vaikuttaa todennäköiseltä, jos oletetaan keskustassa asumisen ja varsinkin sinne muuttamisen olleen esikaupunkeja kalliimpaa.

Asuinpaikkojen ohella onkin tutkimukseni kannalta relevanttia tarkastella Viipurin saksankielisen väestön syntymäpaikoista saatavilla olevia tietoja. 512 väestölaskenta-alueella asuneesta saksankielisestä vain 101 on syntynyt kaupungissa.⁶⁷ Lisäksi tiedetään, että 129 kaupunkilaista oli syntynyt Saksassa.⁶⁸ Voitaneen perustellusti olettaa, että Saksassa syntyneistä suuri osa on puhunut saksaa, jolloin jää vielä avoimeksi, missä 280 henkilöä eli yli puolet Viipurissa 1920 asuneista saksankielisistä on syntynyt.

Kuten edellisessä alaluvussa totesin, olen havainnut, että Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirjaan merkityistä henkilöistä 128 on syntynyt Pietarissa⁶⁹. Väitänkin, että suurin osa Viipurin saksalaisista, joiden syntymäpaikkaa ei tunneta, on kuulunut siihen vähintään 44 000 pakolaisen etnisesti kirjavaan joukkoon, jonka Pekka Nevalainen on todennut saapuneen Viipurin läänini Venäjältä Suomen itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina⁷⁰. Tätä tulkintaa tukee kirkonkirjan lisäksi väestötilastoista nähtävä tieto, että viipurilaisista vuonna 1920 Venäjällä oli syntynyt 2 626 henkilöä, mutta venäjää on ilmoittanut puhuvansa vain 2031 henkilöä. Näiden lukujen erotukseksi jää noin 600 Venäjällä syntynyttä, jotka eivät ole puhuneet venäjää⁷¹. Tuohon joukkoon mahtuisi helposti toistasataa niistä Viipurin saksalaisista, joiden

⁶⁵ Paavolainen 1978. s. 81.

⁶⁶ Viipurin väestölaskenta 1920. s. 36 – 39.

⁶⁷ Viipurin väestölaskenta 1920. s. 36 – 41.

⁶⁸ Viipurin väestölaskenta 1920. s. 27.

⁶⁹ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

⁷⁰ Nevalainen 2010 (A) s. 57.

⁷¹ Viipurin väestölaskenta 1920. s. 26 – 27 sekä 41.

syntymäpaikka ei selviä väestötilastoista. Tämä jää kuitenkin vain perustelluksi arvioksi, sillä varmuutta tästä ei väestötilastojen avulla voida saada.

Edellä mainittujen Viipurin, Saksan ja Pietarin lisäksi merkittävä Viipurin saksalaisten synnyinpaikka oli lähdeaineistoista tekemieni havaintojen mukaan Baltia. Vuoden 1920 väestölaskentatietojen perusteella Viipurin tuolloisista asukkaista Virossa on syntynyt 123 henkilöä ja Latviassa 64⁷². Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirjasta keräämässäni matrikelista puolestaan noin 30 henkilön synnyinpaikka on sijainnut Virossa ja noin kymmenen Latviassa⁷³. Näin ollen on perusteltua olettaa, että väestötilastossa näkyvistä Baltian maissa syntyneistä viipurilaisista useita kymmeniä on ollut Baltian saksalaisia.

Saksankielisten lisäksi vuoden 1920 väestötilastoista saadaan tietoa Saksan kansalaisista Viipurissa. Kaikkiaan heitä on ollut kaupungissa 120, joista 27 on syntynyt Viipurissa ja 93 muualla. Muualla syntyneistä 24 on oleskellut kaupungissa vain satunnaisesti.⁷⁴ Tästä nähdään, että Saksan kansalaisten osuus saksaa äidinkielenään puhuneista on ollut vain noin viidesosa. Tämä Saksan kansalaisten verrattain pieni osuus tukee näkemystäni, että Viipurin saksalaisuus oli vahvasti osa ulkosaksalaisuus ilmiötä.

Vuoden 1930 väestölaskennan perusteella voidaan saada selville, että Viipurissa on tuolloin asunut 439 saksankielistä, joista 86 on syntynyt kaupungissa ja 353 muualla. Saksassa puolestaan on syntynyt 113 kaupungissa asunutta henkilöä, joista suurimman osan voidaan olettaa olleen saksankielisiä. Lisäksi 152 viipurilaisella on ollut Saksan kansalaisuus ja näistä Saksan kansalaisesta 46 on ollut syntyperäisiä viipurilaisia.⁷⁵ Saksaa puhuvan väestön määrä on siis pienentynyt vuosien 1920 ja 1930 laskentojen välillä 73 henkilöä. Se on kuitenkin ollut vuonna 1930 edelleen suurempi kuin esimerkiksi 1812 tai 1910⁷⁶. Viipurin saksalaisten suhteellinen määrä kaupungin väestöstä on myös pienentynyt laskentojen välillä noin yhdestä prosentista noin 0,6 prosenttiin. Tämä johtuu kuitenkin enemmän kaupungin kokonaisväestömäärän kasvusta 72 153 henkeen, kuin saksalaisten määrässä tapahtuneesta laskusta⁷⁷. Paavolainen myös huomauttaa kaupungin väestömäärän kasvun johtuneen ensisijaisesti laskenta-alueen kasvattamisesta⁷⁸.

⁷² Viipurin väestölaskenta 1920 s. 26 — 27.

⁷³ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

⁷⁴ Viipurin väestölaskenta 1920. s. 72 – 73.

⁷⁵ Viipurin väestölaskenta 1930. s. 22 – 25 sekä 33.

⁷⁶ Petterberg-Möntti 2001 s. 78.

⁷⁷ Viipurin väestölaskenta 1930. s. 22 – 25 sekä 33.

⁷⁸ Paavolainen 1978. s. 78 – 79.

Viipurin saksankielisen väestön osuutta kaupungin keskustassa vuonna 1930 ei ole mahdollista tarkastella samalla tavoin kuin tein vuoden 1920 kohdalla, sillä vuoden 1930 väestölaskennassa kaupunginosakohtaisiksi kieliryhmiksi on valittu vain ”suomea”, ”ruotsia” ja ”muuta kieliä” puhuvat. Samainen ongelma toistuu osassa muistakin vuoden 1930 väestölaskennan taulukoinneista. Jos kuitenkin analysoidaan Linnoituksessa, Salakkalahdessa, Repolassa ja Pantsarlahdessa muuta ensimmäistä kieltä kuin suomea puhuneiden määrää, niin se oli laskenut vuosien 1920 ja 1930 välillä yli neljä prosenttiyksikköä eli noin 14,6 prosenttiin. Muutoksen voidaan nähdä johtuneen toisaalta suomenkielisten määrän kasvusta ja toisaalta siitä, että muun kaupungin kasvaessa keskustan asukasmäärä on päinvastaisesti pienentynyt 125 henkilöllä.⁷⁹ Muiden kuin suomenkielisten määrän laskusta voidaan vetää se johtopäätös, että hyvin todennäköisesti myös Viipurin keskustan saksankielisyys on vähentynyt vuodesta 1920. Sitä, kuinka paljon harvinaisempia saksankieliset vastaantulijat olivat Aleksanterinkatua jouluostoksille riennettäessä vuonna 1920 kuin samalla kadulla sen vaihdettua nimensä Karjalankaduksi vuonna 1930, ei kuitenkaan voida näiden tilastojen avulla tarkemmin sanoa.

Analysoitaessa saksankielisten syntymäpaikkoja samalla tavoin kuin vuoden 1920 kohdalla huomataan, että kun kaikista saksankielisistä vähennetään Viipurissa ja Saksassa syntyneet, jää vielä 240 saksankielisen synnyinpaikka pelkkiä tilastoja tarkasteltaessa arvoitukseksi⁸⁰. Luku on lähellä vuoden 1920 vastaavaa lukua ja väitänkin kirkonkirjasta keräämiini tietoihin pohjautuen, että suurin osa muualla syntyneistä Viipurin saksalaisista oli edelleen vuonna 1930 Pietarista jo itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina saapuneita. Myös Virossa ja Latviassa syntyneiden määrä on 1930 väestölaskennassa samaa suuruusluokkaa kuin vuoden 1920 laskennassa. Virossa syntyneiden määrä on noussut 139:ään ja Latviassa syntyneiden 69:ään⁸¹. Tämän ja kirkonkirjasta saatujen syntymäpaikkatietojen perusteella voidaan olettaa, että Viipurissa on vuonna 1930 edelleen asunut useita kymmeniä Baltian saksalaisia.

Yhteenvedona voin todeta saaneeni ensimmäiseen tutkimukseeni apukysymykseen ”kuinka paljon Viipurin saksalaisia oli ja mikä oli heidän alkuperänsä?” seuraavan vastauksen: Viipurin saksaa puhuvien asukkaiden määrä vaihteli vuosina 1918 — 1930 hieman yli viidensadan ja hieman yli neljänsadan henkilön välillä. He muodostivat vuonna 1920 noin yhden prosentin ja vuonna 1930 enää noin 0,6 prosenttia koko kaupungin väestöstä. Kaupungin ydinkeskustan alueella heidän määränsä on 1920 kuitenkin ollut noin kaksi prosenttia väestöstä. Vuoden 1930

⁷⁹ Viipurin väestölaskenta 1930. s. 26 – 27.

⁸⁰ Viipurin väestölaskenta 1930 s. 20 —21.

⁸¹ Viipurin väestölaskenta 1930 s. 20 —21.

väestötilastoista samanlaista analyysiä kaupungin keskustasta ei voida luotettavasti tehdä, mutta voidaan silti olettaa saksalaisten suhteellisen osuuden laskeneen sielläkin, joskin loivemmin kuin koko kaupungin väestöön verrattaessa.

Tässä alaluvussa esitetyt havaintoni vuosien 1920 ja 1930 Viipurin saksalaisten alkuperästä osoittavat, että heistä noin neljäviidesosa oli syntynyt muualla kuin Viipurissa. Väestölaskennoista sekä Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirjasta saamieni tietojen perusteella väitän, että heistä merkittävimmät ja kutakuinkin samansuuruiset yli sadan henkilön osuudet olivat kotoisin Saksasta ja Pietarista. Viipurissa, Saksassa ja Pietarissa syntyneiden lisäksi mainitsemisen arvoinen ryhmä olivat Baltian saksalaiset, joita oli useita kymmeniä. Pietarista ja Baltiasta saapuneita Viipurin saksalaisia ei ole mainittu aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa. Mahdollinen syy tälle on, että aiemmin Viipurin saksalaisista tehdyssä tutkimuksessa ei ole tarpeeksi huomioitu kansainvälisiä muuttoliikkeitä, vaan saksalaisuuden tutkimus on nähty ensisijaisesti Suomen ja Saksan kansallisvaltioihin liittyvänä tutkimuskohteena.

2.3. Kuinka saksalainen Viipuri oli väestötilastojen valossa?

Viipurista puhuttaessa viitataan usein sen vahvasti saksalaiseen menneisyyteen. Esimerkiksi Schweitzerin mukaan saksalaisten asema Viipurissa ei toki ollut yhtä vahva kuin Tallinnassa tai Pärnussa, mutta he olivat silti merkittävä osa kaupunkia ja heidän kansainväliset kontaktinsa vaikuttivat sen kehitykseen. Schweitzerin mukaan jopa Viipurin venäläinen kausi (1721–1812) näkyi ulospäin juuri Viipurin saksalaisen luonteen vahvistumisena.⁸² Paavolainen puolestaan viittaa ”vanhaan hansakaupunkiin” ja Leitzinger toteaa saksan olleen kaupungissa ikään kuin virallisen kielen asemassa.⁸³ Tämän saksalaisen leiman katsotaan kuitenkin hälvenneen 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Sekä Schweitzer että Petterberg-Möntti ovat esittäneet saksalaisten määrän vähentyneen vuoden 1870 jälkeen Viipurissa ja selittäneet tämän johtuneen saksalaisten sukujen sukupuuttoon kuolemista sekä sulautumisesta ruotsalaiseen väestöön.⁸⁴ Westerlund puolestaan toteaa Helsingistä tulleen suomensaksalaisten merkittävin yksittäinen asuinpaikka viimeistään 1800-luvun lopulla⁸⁵. Mitä edellisessä alaluvussa tarkasteltujen väestötilastojen valossa voidaan sanoa Viipurin saksalaisuudesta vuosina 1918 — 1930?

⁸² Schweitzer 2013 s. 14.

⁸³ Paavolainen 1978 s. 82, Leitzinger 2008 s. 145.

⁸⁴ Schweitzer 2013 s. 30; Petterberg-Möntti 2001 s. 79.

⁸⁵ Schweitzer 2013 s. 30 ja Westerlund 2011 s. 10.

Ensinnäkin 1900-luvulla Viipurissa tehdyt väestölaskennat eivät tue väitettä Viipurin saksalaisten määrän vähenemisestä. Vuosien 1910 ja 1920 väestölaskentojen välissä saksankielisten määrä on jopa noussut⁸⁶ ja vaikka heidän määränsä sitten 1920-luvulla laskikin, lasku oli niin pientä, että saksankielisiä on ollut vuonna 1930 edelleen enemmän kuin ennen itsenäistymistä⁸⁷. 1900-luvulla on toki jatkunut sama kehitys, jonka Petterberg-Möntti kuvaa alkaneen jo 1800-luvulla; Viipuri on kasvanut ja samalla suomalaistunut voimakkaasti, kaupunkiin muuttaneiden uusien asukkaiden enemmistön ollessa suomenkielisiä.⁸⁸ Kyse ei kuitenkaan ole ollut Viipurin saksalaisuuden vähentymisestä vaan suomalaisuuden lisääntymisestä.

Väite Viipurin saksankielisen väestön ruotsalaistumisesta vaikuttaa sekin tilastojen perusteella hyvin epätodennäköiseltä. Analyysiä vaikeuttaa se, että vuosien 1920 ja 1930 ruotsinkielisten määrät eivät ole tilastointitavan muutoksen takia keskenään vertailukelpoisia. Vuonna 1920 on luetteloitu erikseen ruotsinkielisiä ja kaksikielisiä kun taas 1930 ainoastaan ruotsinkielisiä.⁸⁹ Kuten edellisessä alaluvussa olen kuitenkin osoittanut, noin neljäviidesosaa Viipurin saksankielisistä ei ollut vuosina 1920 ja 1930 syntyperäisiä viipurilaisia. Väite ruotsalaistumisesta kuitenkin tuntuu pohjautuvan virheelliselle oletukselle yhtenäisestä ja sukupolvien ajan Viipurissa säilyneestä saksalaisyhteisöstä, joka olisi voinut ajan kuluessa ruotsalaistua. Ruotsalaistumista on saattanut tapahtua yksittäisten Viipurin saksalaisten sukujen kohdalla, mutta tilastojen perusteella paljon kaupungin sisällä tapahtuneita muutoksia enemmän Viipurin saksalaisten määrään ovat vaikuttaneet kansainväliset muuttoliikkeet.

Vastauksena tutkimuskysymykseeni ”kuinka saksalainen Viipuri oli vuosina 1918 — 1930”, olen saanut kvalitatiivisin menetelmin kaksi eri vastausta, joiden käytettävyys riippuu siitä, mihin Viipurin saksalaisten määrää verrataan. Ensinnäkin jos määrää verrataan Viipurin suomalaiseen väestöön, vastaus on: ”hyvin vähän, mutta oli kuitenkin”. Viipurin saksalaisten osuus kaupungin väestöstä on ollut kiistatta hyvin pieni, mutta ei kuitenkaan merkityksetön, toisin kuin aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on yleensä oletettu. Niinpä Viipurin saksalaisuuden laadulliselle tarkastelulle, jota teen seuraavissa luvuissa, on olemassa perusteet. Toisaalta jos Viipurin saksalaisten määrää vuosina 1917 — 1930 verrataan johonkin vuosikymmeneen 1800-luvulla, niin vastaus on: ”yhtä saksalainen kuin ennenkin”. Vaikka

⁸⁶ Petterberg-Möntti 2001 s. 78 ja Viipurin väestölaskenta 1920 s. 40 – 41.

⁸⁷ Viipurin väestölaskenta 1920 s. 40 – 41 ja 72 – 73 sekä Viipurin väestölaskenta 1930 s. 24 – 25 ja 33.

⁸⁸ Petterberg-Möntti 2001 s. 78 ja Viipurin väestölaskenta 1920 s. 40 – 41.

⁸⁹ Schweitzer 2013 s. 30 Viipurin väestölaskenta 1920 s. 40 - 41 ja Viipurin väestölaskenta 1930 s. 26 – 27.

Viipuri suomalaistui voimakkaasti 1800-luvun jälkipuoliskon ja 1900-luvun alkupuoliskon aikana, niin saksalaisten määrä kaupungissa pysyi koko ajan kutakuinkin samana.

3. Viipurin saksalaisen väestön sosioekonominen asema

3.1. Viipurin saksalaisten koulutus ja ammatit

Saksalaisella kulttuurilla on merkittävä paikka viipurilaisten koulutuksen historiassa ja kehittämisessä. Kaupunkiin oli vuonna 1788 perustettu pietarilaisen esikuvan mukainen ja omana aikanaan hyvin moderni saksankielinen normaalikoulu. Sitä oli seurannut venäläisten Baltiassa tekemien koulutusuudistusten ohessa syntynyt Viipurin saksalainen lukio vuonna 1805.⁹⁰ Suomen hallinnon sekä korkeakoulutusta vaativien työtehtävien ruotsalaistuminen kuitenkin johti Viipurin saksalaisen lukion ruotsalaistamiseen 1845⁹¹. Tämän jälkeenkin kaupungissa sai vielä korkeatasoista saksankielistä koulutusta Karl Gottlieb Behmin arvostetussa yksityiskoulussa, joka sekin kuitenkin joutui väistymään suomalaisen ja ruotsalaisen lukion tieltä vuoden 1874 koulureformin jälkeen.⁹² Niinpä Suomen itsenäistyessä saksankielellä annettua koulutusta Viipurissa ei ollut voinut saada lähes puoleen vuosisataan.

Seuraavaksi esittelen ja analysoin vuosien 1918 — 1930 Viipurin saksalaisten koulutuksesta ja ammateista löytämiäni tietoja vastatakseni niiden osalta tutkimukseni apukysymykseen Viipurin saksalaisten sosioekonomisesta asemasta. Vaikka koulutusta ei Viipurissa voinut saada saksaksi, oli saksankielinen väestö 1920-luvun alussa kaupunkilaisten yleistä tasoa koulutetumpaa. 512 saksankielisestä viipurilaisesta ”keskikoulun kurssin tai sitä vastaavan oppimäärän suorittaneita” oli 160 (31,3 %) ja ”vielä sitä korkeamman sivistyksen saaneita” 63 (12,3 %). Koko 53 564 henkilöä käsittäneessä Viipurin väestössä vastaavat luvut olivat 3 394 (6,3 %) ja 1 255 (2,3 %).⁹³

Analysoimieni tilastojen perusteella saksankieliset ja heidän ohellaan kutakuinkin samoissa määrin koulutetut kaksikieliset ovat olleet selkeästi Viipurin koulutetuimmat kieliryhmät. Suomea ja ruotsia osanneen kaksikieliseen väestöön on kuulunut 8 221 henkilöä, joiden keskuudessa 2 232 (27,1%) oli käynyt keskikoulua vastaavan oppimäärän ja 1038 (12,6 %) hankkinut keskikoulua korkeamman sivistyksen. Venäjänkielisiä viipurilaisia on ollut 2031 ja

⁹⁰ Schweitzer 1993 s. 51 – 53.

⁹¹ Schweitzer 1993 s. 64.

⁹² Schweitzer 1993 s. 64 – 66.

⁹³ Viipurin väestölaskenta 1920 s. 58 ja 59.

heistä 357 (17,6 %) on käynyt keskikoulua vastaavan oppimäärän sekä 132 (6,5 %) hankkinut sitä korkeamman sivistyksen. Pelkästään suomea puhunut väestö on ollut kaupungin suurin, mutta myös matalimmin koulutettu ja laskenut näin kokonaiskoulutusastetta. Heidän keskuudessaan ei esimerkiksi ole ollut yhtään keskikoulua korkeamman sivistyksen saanutta.⁹⁴ Tämän perusteella vaikuttaisi siltä, että ensimmäisenä kielenään suomea puhuneet korkeasti koulutetut on laskettu ”suomea ja ruotsia osanneiden” ryhmään.

Vuoden 1930 väestölaskennan sivistysastetta kuvaavassa taulukossa väestö on jaettu ainoastaan ”suomea”, ”ruotsia” ja ”muuta kieliä” puhuneiden ryhmiin. Saksalaiset on siis sisällytetty muiden kielten puhujiin, eikä heidän kohdallaan koulutusastetta ole mahdollista helposti arvioida. Jotain voidaan kuitenkin päätellä vertailemalla vuonna 1920 venäjää, saksaa ja muita kieliä puhuneiden sivistysastetta vuonna 1930 muita kieliä kuin suomea ja ruotsia puhuneiden sivistysasteeseen. Vuonna 1920 venäjää, saksaa ja muita kieliä puhuneita on ollut yhteensä 2 893 ja vuonna 1930 muita kieliä kuin suomea ja ruotsia puhuneita on ollut 2 524. Vuonna 1920 venäjää, saksaa ja muita kieliä puhuneista kaikkiaan 559 (19,3 %) oli käynyt keskikoulua vastaavan oppimäärän ja sitä ylemmän koulutuksen oli hankkinut 217 (7,5 %). Vuonna 1930 muita kuin suomea ja ruotsia puhuneiden ryhmässä vastaavat luvut ovat olleet 509 (20,2 %) ja 228 (9,0 %).⁹⁵ Koska vuosien 1920 ja 1930 luvut ovat suuruusluokaltaan näin lähellä toisiaan oletan, että eri kieliryhmien sivistysasteet eivät ole merkittävästi muuttuneet 1920-luvun kuluessa. Tähän perustuen tulkitseen saksalaisten olleen edelleen vuonna 1930 Viipurin koulutetuin kieliryhmä.

Löysin sanomalehtiaineistoistani tietoa yhdeksästätoista vuosina 1918 — 1930 valmistumisiässä olleesta (vuosina 1899 — 1911 syntyneet) Viipurin saksalaisesta ja heidän koulutuksestaan. Heistä viisi on opiskellut ruotsinkielisessä lyseossa ja yhdeksän ruotsalaisessa tyttökoulussa⁹⁶. Lisäksi lehtimaininta löytyy yhdestä Viipurin talousammattikoulussa opiskelleesta⁹⁷, yhdestä Viipurin kauppakoulussa opiskelleesta⁹⁸ ja yhdestä Viipurin yhteiskoulua käyneestä⁹⁹. Kolme muissa kuin ruotsinkielisissä kouluissa opiskellutta on kuitenkin liittynyt saksalaiseen seurakuntaan vasta kouluaikojensa jälkeen avioituttuaan

⁹⁴ Viipurin väestölaskenta 1920 s. 58 ja 59.

⁹⁵ Viipurin väestölaskenta 1920 s. 58 ja 59 sekä Viipurin väestölaskenta 1930 s. 28 ja 29

⁹⁶ Wiborgs Nyheter 1.6.1923; 21.12.1923; 31.5.1924; 30.5.1925; 1.6.1926; 1.6.1927 ja 1.6.1928 sekä Karjalan Aamulehti 21.5.1924.

⁹⁷ Karjala 17.6.1923.

⁹⁸ Karjala 1.6.1928.

⁹⁹ Maakansa 5.9.1922.

saksalaiseen seurakuntaan kuuluneen miehen kanssa¹⁰⁰. Näiden havaintojen perusteella tulkitseminen, että 1920-luvulla Viipurissa koulunsa käyneet saksalaiset ovat opiskelleet lähes poikkeuksetta ruotsalaisissa kouluissa. Koulutustaustan lisäksi tämä kertoo, että nuoret Viipurin saksalaiset ovat vuosina 1918 — 1930 yleensä olleet ruotsinkielentaitoisia. Poikkeus tähän saksalaisten ruotsinkieliseen koulutukseen ovat veljekset Karl ja Erik Elfström, jotka valmistuivat suomenkielisestä Viipurin yleisestä ammattikoulusta 1928¹⁰¹. Kenties kelloseppinä työskennelleiden Elfströmiä haluamaa ammattikoulutusta ei ollut Viipurissa saatavilla kuin suomeksi.

Yliopistokoulutusta Viipurissa ei voinut saada. Uudeksi yliopistokaupungiksi sitä kuitenkin kaavaili vuosien 1919 ja 1920 taitteessa ”Karjala” ja ”Wiborgs Nyheter” -lehdissä julkaistussa mielipidekirjoituksessaan syntyjään Viipurin saksalainen professori Walter Wahl, joka oli tehnyt akateemisen uransa Helsingin Yliopistossa ja Åbo Akademiassa. Kirjoituksessaan professori Wahl kertoo ensin, että valtakunnallisesti käydään keskustelua uuden korkeakoulun tarpeesta ja antaa sitten oman näkemyksensä, jonka mukaan "on välttämätöntä, että perustetaan uusia korkeakouluja, eikä vain yksityisiä vaan ainakin toinen valtion yliopisto. Ja tämä toinen valtion yliopisto on perustettava niin pian kuin mahdollista ja se on sijoitettava Viipuriin". Korkeakoulun tarvetta hän perustelee sillä, että näin lisättäisiin kansan sivistystä ja turvattaisiin vasta itsenäistyneen valtion vakaus sekä asema. Wahl luonnostelee lukijoidensa eteen kaupungin keskustan entisiin venäläiskasarmeihin pienten muutostöiden jälkeen sijoitettavan yliopiston, johon tulisi perustaa humanistinen-, matemaattisluonnontieteellinen- sekä lääketieteellinen tiedekunta. Vuotuisiksi kustannuksiksi hän arvioi 1 169 000 markkaa, jotka tulisivat maksettaviksi ensisijaisesti valtion, mutta myös Viipurin kaupungin kassasta. Hän kehottaakin karjalaisia kansanedustajia ottamaan tehtäväkseen yliopiston saamisen Viipuriin ja erityisesti tarjoamaan keskustan kasarmeja tähän tarkoitukseen.¹⁰² Viipurin keskustan punatiilisiin venäläiskasarmeihin ei kuitenkaan koskaan sijoitettu yliopistokampusta, jolle fuksit olisivat saapuneet kampuksen viereisen Torckelinpuiston lehmusten kellastuessa syyskuussa.

Sen lisäksi että Walter Wahlin kirjoitus maalaa kiehtovan kuvan akateemisesta Viipurista, joka olisi voinut olla, avaa se yksittäistapauksen kautta muutamia mielenkiintoisia näkökulmia Viipurin saksalaisten ja heidän kotikaupunkinsa sekä korkeakoulutuksen suhteisiin. Ensinnäkin

¹⁰⁰ Saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

¹⁰¹ Karjala 22.5.1928. Elfströmiä kelloseppäliikkeestä esim. Wiborgs Nyheter 8.2.1929.

¹⁰² Mielipidekirjoitus: Wiborgs Nyheter 31.12.1919 ja Karjala 1.1.1920. Walter Wahlin ura: Wiborgs Nyheter 9.10.1929.

se on osoitus siitä, että Viipurin saksalainen Walter Wahl on ollut 1920-luvun alussa – ainakin omasta ja hänelle runsaasti palstatilaa antaneiden lehden julkaisijoiden mielestä – valtakunnallisesti merkittävä auktoriteetti, jota kuunneltiin keskusteltaessa koko maan akateemiseen tulevaisuuteen liittyvistä kysymyksistä. Toisaalta vaikka Wahl oli Viipurilaisen korkeakoulun puuttuessa joutunut akateemista uraa luodakseen asumaan jo pitkän ajan muualla, hän näyttää mielipidekirjoituksensa perusteella kokeneen edelleen sellaista yhteyttä syntymäkaupunkiinsa ja sen oloihin, että halusi nostaa sen esille uusien korkeakoulujen paikoista käytävässä keskustelussa. Kolmanneksi kirjoitus kertoo epäilemättä korkeakoulun tarpeita tunteneen Walter Wahlin uskoneen Viipurissa todella olleen potentiaalia yliopistokaupungiksi.

Kuten tämän luvun alussa osoitin, Viipurin saksalaiset ovat olleet tilastojen perusteella muuta kaupungin väestöä useammin korkeakoulun käyneitä. Väitän, että yksi selittävä tekijä tälle oli heidän kielitaidosta, kontakteista ja varallisuudesta johtunut suurempi valmiutensa lähteä opiskelemaan ulkomaille. Tämä on ollut etu, sillä Suomessa korkeakouluopintoja pystyi suorittamaan ennen tarkastelemaani ajanjaksoa sekä sen aikana vain Helsingissä ja Turussa. Viipurin saksalaisten opiskelumatkat suuntautuivat luonnollisesti useimmin Saksaan, mutta myös muualla. Esimerkiksi edellä esitellyn mielipidekirjoituksen kirjoittanut professori Walter Wahl oli edistänyt akateemista uraansa opiskelemalla Rosenberg-stipendillä pari vuotta Saksassa ja pari vuotta Englannissa¹⁰³. Tarkastelen seuraavaksi väitteeni tueksi lähdeaineistosta löytämiäni Viipurin saksalaisia, jotka olivat opiskelleet korkeakoulussa tai hankkineet kokemusta yritystoiminnasta Suomen ulkopuolella.

Havaintojeni mukaan Viipurin liiketoimintaan merkittävästi liittyneissä saksalaistaustaisissa suvuissa on ollut tavallista suorittaa korkeakouluopinnot tai käydä hakemassa yritystoimintakokemusta ulkomailta ja palata sitten Viipuriin. Hyvä esimerkki tästä ovat Hackmanit. Sukuyritystä Suomen itsenäistymisen aikaan johtanut Wilhelm Hackman oli käynyt ensin syntymäkaupungissaan Viipurissa Behmin saksalaisen yksityiskoulun ja jatkanut sen jälkeen Saksan Stuttgartin polyteknillisessä yliopistossa¹⁰⁴. Häntä yrityksen johtoon seurannut poikansa Johan Fredrik Hackman oli ollut muutaman vuoden Lontoossa tutustumassa liike-elämään ja toinen poika Henry Hackman oli opiskellut Münchenissä sekä muualla ulkomailta.¹⁰⁵

¹⁰³ Wiborgs Nyheter 9.10.1929.

¹⁰⁴ Karjala 22.1.1925.

¹⁰⁵ Karjala 2.9.1925 ja 28.3.1926.

Hackmanien tavoin muihinkin sukuyrityksiin tietotaitoa oli haettu ulkomailta. Wahlin perheyrityksen johdossa ollut Harry Wahl teki useita opintomatkoja ulkomaille suoritettuaan ylioppilastutkinnon Viipurissa¹⁰⁶. Starckjohannien rautakauppaa vuodesta 1882 vuoteen 1929 johtanut Julius Starckjohann puolestaan oli Saksassa syntyneenä opiskellut ensin kotikaupunkinsa Holsteinin porvarikoulussa, ja sen jälkeen Hampurin kauppaopistossa sekä työskennellyt lyypekkiläisessä rautakaupassa, ennen kuin toi Saksassa hankitun koulutuksen sekä kokemuksen setänsä perustaman rautakaupan käyttöön¹⁰⁷.

Muutenkin kuin sukuyrityksissä oli Viipurin talouselämässä ulkomailta oppinsa hakeneita saksalaistaustaisia. Saatuaan alemman koulutuksen Viipurissa matkusti Wilhelm Schulze Lyypekkiin useaksi vuodeksi perehtymään liike-elämään. Sieltä Schulze palasi takaisin Viipuriin, missä hän nousi pankinjohtajaksi.¹⁰⁸ Kirjakauppaa Viipurissa johtanut Robert Edgren oli hankkinut alaan liittyvän osaamisensa useilla ulkomaan opinto- ja työskentelymatkoilla, joihin lukeutui kahden vuoden opiskelu Berliinissä, ennen kuin hän osti kirjakaupan Pietarista ja sittemmin Viipurista.¹⁰⁹

Liike-elämän vaikuttajien lisäksi Viipurin saksalaiset insinöörit olivat opiskelleet ulkomailla. Porissa syntynyt, mutta jo lapsena Viipuriin muuttanut ja siellä ruotsalaisen lyseon käynyt insinööri Gustaf Thorwald Sörensen opiskeli vuosina 1901 — 1903 Saksassa. Palattuaan Suomeen hän työskenteli ensin Helsingissä ja Kouvolassa, mutta palasi lopulta Viipuriin valtionrautateiden konepajaan.¹¹⁰ Insinööri Isak Steinbock kävi ensin teollisuuskoulun Pietarissa ja täydensi sen jälkeen insinööritutkinnon Saksan Binger am Rheinin teknillisessä korkeakoulussa. Hän ehti työskennellä 16 vuotta saksalaisissa ja ranskalaisissa tehtaissa, ennen kuin palasi Suomeen, osti osuuden yrityksestä nimeltä ”O. Y. Elektrofor Ab” ja tuli myöhemmin sen johtajaksi. Tässäkin tapauksessa ulkomailta haettu insinöörioppi hyödytti koko saksalaistaustaista perhettä, sillä ”O. Y. Elektrofor Ab” toimitti Isak Steinbockin veljen Meyer Steinbockin johtamalle ”Kotimaan lakkitehtaalle” osan sen tarvitsemista koneista.¹¹¹ Kotimaan lakkitehtaaseen palaan luvussa *Saksalainen liiketoiminta Viipurin katukuvassa*.

Viipurissa oli pitkät perinteet Tarton yliopistossa opiskelusta¹¹² ja 1920-luvun lehdistä löytyy maininta ainakin kahdesta Tartossa opiskelleesta Viipurin saksalaisesta, jotka tosin molemmat

¹⁰⁶ Wiborgs Nyheter 17.7.1929.

¹⁰⁷ Karjala 22.7.1920 ja 16.12.1929.

¹⁰⁸ Karjala 20.12.1919.

¹⁰⁹ Karjala 6.10.1929.

¹¹⁰ Wiborgs Nyheter 16.4.1928.

¹¹¹ Karjala 11.6.1922 ja Karjalan Aamulehti 30.10.1923.

¹¹² Esim. Schweitzer 1993 s. 31 — 33.

olivat syntyneet Baltiassa. Liettuassa syntynyt Arthur Heiseler oli suorittanut Tartossa lääketieteen tutkinnon ja muuttanut Pietarin kautta Viipuriin, missä hän työskenteli lääkärinä 45 vuotta¹¹³. Virossa syntynyt Theodor Christoph taas opiskeli Tarton teologisessa tiedekunnassa ja työskenteli tämän jälkeen pitkään pastorina Virossa. Sieltä hän muutti vuonna 1905 sukulaistensa luokse viettämään vanhuudenpäiviään Viipuriin, missä hän ehti elää yli 20 vuotta, jonka aikana hän tuurasi monet kerrat Viipurin saksalaisen seurakunnan työntekijöitä.¹¹⁴

Viipurin saksalaisten muuhun väestöön verrattaessa korkeamman koulutusasteen perusteella väitän, että heistä muuta väestöä suurempi osuus on myös työskennellyt koulutusta ja erikoistumista vaatineissa ammateissa. Tätä väitettä tukevat tarkastelemani lehtiaineistot, joissa mainitaan useita Viipurin saksalaisia arkkitehteja, insinöörejä, lääkäreitä ja opettajia, mutta vain yksittäisiä vähemmän koulutusta vaatineiden ammattien harjoittajia. Tuon seuraavaksi esiin näitä väitettäni tukevia havaintoja Viipurin saksalaisten ammateista.

Viipurin saksalaisia arkkitehteja ovat olleet ainakin Ernst Beyer sekä Edward Mielck.¹¹⁵ Ernst Beyer oli syntynyt Kurinmaalla, mutta oli Saksan kansalainen¹¹⁶. Edward Mielck taas oli syntynyt Viipurissa ja käynyt siellä ruotsalaisen lyseon, mutta jatkanut sitten opintojaan Saksassa. Huolimatta arkkitehdin koulutuksestaan ja siitä, että hänet useasti mainitaan lehdissä arkkitehdiksi, hän ei ollut juurikaan harjoittanut tuota ammattia, vaan päätyi liikealalle. Hän perusti Tienhaaraan myllyosakeyhtiö Elon ja rakennutti sinne uudenaikaisen sähkövoimalla toimivan ryyni- ja jauhomylllyn.¹¹⁷

Tässä luvussa aiemmin mainittujen lisäksi vuosien 1918 — 1930 sanomalehdistä löytyy tietoja ainakin neljästä muusta Viipurin saksalaisesta insinööristä. Venäjän kansalainen insinööriteknikko Guido von Hueck on hakenut elinkeinolupaa agentuuriliikkeen perustamiseen¹¹⁸. Insinööri Paul Frisk puolestaan on omistanut toiminimen “Metalli”, joka on mennyt konkurssiin vuonna 1926¹¹⁹. Kemianinsinööri Robert von Berensin kuolinilmoitus on julkaistu saksan kielellä vuonna 1927¹²⁰. Georg Museliuksen insinöörintutkinnon suorittamisesta löytyy maininta vuodelta 1929¹²¹.

¹¹³ Karjala 27.12.1928.

¹¹⁴ Wiborgs Nyheter 27.10.1927.

¹¹⁵ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941; Esim. Karjala 17.4.1924 ja 17.2.1925.

¹¹⁶ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

¹¹⁷ Karjala 18.2.1925.

¹¹⁸ Karjalan Aamulehti 30.11.1921 ja Wiborgs Nyheter 30.11.1921.

¹¹⁹ Karjala 14.6.1926.

¹²⁰ Karjala 28.4.1927.

¹²¹ Karjala 17.2.1929.

Tässä luvussa aiemmin mainitun Arthur Heiselerin lisäksi sanomalehtiaineistosta löytyy maininta kolmesta muusta kaupungissa toimineesta Viipurin saksalaisesta lääkäristä. Pietarista vuonna 1918 on saapunut Venäjän kansalainen Ernst Woldemar Meuschen vaimonsa Claran kanssa, joka oli omaa sukua Frankenhauser. Tohtori Meuschen piti vastaanottoa osoitteessa Uudenportinkatu 5 vuodesta 1924 alkaen ainakin 1920-luvun loppuun asti.¹²² Katariinankatu 11:sta vastaanottoa piti puolestaan vuodesta 1924 alkaen tohtori Gustav Zeidler¹²³. Suomen kansalaisuutta vuonna 1918 on hakenut tuolloin vielä lääketieteen opiskelija Alexander Steinbock¹²⁴. Hänellä oli ensin liike osoitteessa Pietarinkatu 1, mistä se on vuonna 1926 muuttanut Punaisenlähteentorin laidalle osoitteeseen Maununkatu 1¹²⁵. Tohtori Steinbockin saksalaisuudesta kertoo se, että hänen perheeseensä on haettu saksalaista lastenhoitajaa saksankielisellä lehti-ilmoituksella vuonna 1929¹²⁶.

Kielten opettaja on poikkeuksellinen ammattikunta, sillä lehdistä löytyy tietoa useista siihen kuuluneista Viipurin saksalaisista naisista. Heitä on ollut kaikkiaan ainakin kuusi. Viipurin tyttölyseossa saksan kieltä on opettanut Aino Björklund¹²⁷. Saksan ja ruotsin kielen opetusta on puolestaan osoitteessa Pellervonkatu 16 antanut Hedwig Christoph, joka oli aiemmin mainitun Tartossa teologiaa opiskelleen Theodor Christophin tytär¹²⁸. Hänen nuorempi siskonsa Elsbeth Heiseler, joka oli avioitunut vuonna 1928 toisen aiemmin mainitun Tarton yliopiston kasvatin tohtori Arthur Heiselerin kanssa, piti saksan ja englannin kielen tunteja¹²⁹. Englannin kielen alkeisopetusta ja puhetunteja on antanut Elsa Wahl¹³⁰ ja hänen tyttärensä Margery Wahl opetti kymmenen vuotta äitiään myöhemmin saksaa, englantia ja ruotsia Pikiruukin kaupunginosassa¹³¹. Saksankielisellä ilmoituksella saksantunteja on kertonut antavansa Marie Wichert¹³². Kenties kielten opettaminen on ollut yksi harvoja ammatteja, jonka on katsottu sopivaksi naisille ja se on siksi ollut suosittu koulutettujen Viipurin saksalaisten naisten keskuudessa, jotka ovat ilmeisesti usein olleet hyvin kielitaitoisia.

¹²² Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941; Wiborgs Nyheter 6.2.1920; Karjala 6.6.1924 ja Karjala 31.10.1929.

¹²³ Karjala 4.6.1925.

¹²⁴ Wiborgs Nyheter 11.9.1918.

¹²⁵ Karjala 25.3.1926 ja 16.6.1926.

¹²⁶ Karjala 22.9.1929.

¹²⁷ Karjala 22.5.1927.

¹²⁸ Karjala 4.11.1928 ja Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

¹²⁹ Wiborgs Nyheter 31.8.1929 ja Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

¹³⁰ Karjala 18.7.1919.

¹³¹ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941 ja Karjala 29.5.1929.

¹³² Karjala 22.2.1919.

Edellä esittämäni havainnot Viipurin saksalaisten ammasteista sopivat hyvin David Blackbournen yleisesti ulkosaksalaisista tekemiin havaintoihin. Hänen mukaansa monille saksalaisille vetävä muuttotekijä on ollut erikoistumista ja asiantuntijuutta vaativien ammattien kysyntä Saksan ulkopuolella. Samaan joukkoon kuuluvat tässä luvussa tarkasteltujen arkkitehtien, insinöörien ja lääkärien lisäksi myös ulkosaksalaiset muusikot¹³³, joita käsittelen luvussa *Viipurin saksalainen taide*. Asiantuntijoiden ohella toinen Blackbournen yleisesti ulkosaksalaisista havaitsema ja Viipurin saksalaisistakin löytyvä ryhmä ovat kauppiaat¹³⁴, joita taas tarkastelen lähemmin luvussa *Saksalainen liiketoiminta Viipurin katukuvassa*. Vaikuttaisi siis siltä, että Viipurin saksalaiset ovat harjoittaneet hyvin samanlaisia ammatteja kuin ulkosaksalaiset muuallakin.

Vähemmän koulutusta vaatineiden ammattien harjoittajista löytyy Viipurin saksalaisten joukosta niukasti tietoa. Oletan tämän kuvastavan Viipurin saksalaisten ammattijakaumaa, vaikka vaikutelmaa voi osaltaan vääristää se, että tehdastyöläinen tai maanviljelijä on mahdollisesti mainittu lehdessä harvemmin kuin insinööri tai lääkäri. Lehtimaininta löytyy kuitenkin esimerkiksi hieroja Elin Spohrista¹³⁵, parturi Ludvig Kirjokivestä¹³⁶, viinuri Johan Kihosta¹³⁷ ja maanviljelijä Yuri Dubinskystä¹³⁸. Irtolaisnaisiksi mainitun Jenny Mehtosen saamat sakot ovat ainut lehdistä löytämäni tieto yhteiskunnan kaikkein heikoimmassa asemassa olleesta Viipurin saksalaisesta. Hänenkään kohdallaan ei ole varmuutta siitä onko hän missään vaiheessa elämäänsä asunut Viipurissa vai sen sijaan Käkisalmella, missä hän oli syntynyt.¹³⁹

Tässä luvussa olen vastannut koulutuksen ja ammattien osalta apukysymykseeni Viipurin saksalaisten sosioekonomisesta asemasta. Olen osoittanut, että saksalaisten koulutus oli Viipurin väestön keskitasoa korkeampi ja Viipurissa koulunsa he kävivät yleensä ruotsiksi. Viipurin saksalainen professori Walter Wahl on nostanut mielipidekirjoituksessaan esille ajatuksen jopa Viipuriin perustettavasta yliopistosta, joka ei kuitenkaan koskaan toteutunut. Kielitaidon, verkostojen ja varallisuuden turvin monet Viipurin saksalaiset ovat opiskelleet ulkomailla, mikä osaltaan selittää sitä, että heistä muuta väestöä suhteellisesti suurempi osuus on ollut korkeakoulun käyneitä. Myös Viipurin saksalaisten ammatit ovat heijastelleet heidän keskivertoa korkeampaa koulutusastettaan, sillä heihin on kuulunut useita arkkitehteja,

¹³³ Blackbourn 2015 s. 328.

¹³⁴ Blackbourn 2015 s. 329.

¹³⁵ Karjala 29.12.1921.

¹³⁶ Karjala 15.2.1922.

¹³⁷ Karjala 30.10.1918.

¹³⁸ Itä-Suomen työmies 17.9.1918.

¹³⁹ Maakansa 21.2.1923 ja Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

insinöörejä, lääkäreitä ja kielten opettajia. Tämä vastaa aiemmassa tutkimuksessa ulkosaksalaisista yleisesti tehtyjä havaintoja. Kielten opettajien ammattiryhmään on kuulunut erityisesti Viipurin saksalaisia naisia.

3.2. Viipurin yläluokan saksalaiset

Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa, joka on lähinnä käsitellyt Viipurin saksalaisia ennen 1900-lukua, on todettu saksalaisten olleen vahvasti edustettuina kaupungin sosiaalisissa yläkerroksissa sen historian alusta asti¹⁴⁰. Tämän aseman säilymistä 1800-luvun jälkipuoliskolle kuvaa hyvin vuoden 1870 tilasto kaupungin kieliryhmien sosiaalisista kerrostumista. Siitä selviää, että saksankieliset ovat tuolloin muodostaneet koko Viipurin väestöstä vain 4,5 %, mutta kaupungin säätyläisistä saksalaisia on silti ollut 21,4 % ja pikkuporvareista 4,7 %. Tämä selittyy sillä, että vaikka saksankielisiä oli verrattain vähän, heistä peräti 65,7 % oli säätyläisiä sekä 27,5 % pikkuporvareita ja vain 6,7 % muihin sosiaalisiin ryhmiin kuuluvia.¹⁴¹

Lähdeaineistoista tekemiäni havaintojen mukaan Viipurin sosiaaliseen yläluokkaan on Suomen itsenäistymisen aikaan kuulunut useita saksalaisia sukuja, jotka ovat olleet kaupungissa merkittävässä asemassa jo useamman sukupolven ajan ja joiden jäseniä on käsitelty aiemmassa Viipurin saksalasiin liittyvässä tutkimuksessa¹⁴². Tällaisia ”vanhoja saksalaissukuja” ovat olleet esimerkiksi Thesleffit, Sesemannit, Wahlit, Starckjohannit ja Hackmanit. Näiden aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa mainittujen sukujen lisäksi olen lähdeaineistoistani löytänyt Viipurin näkökulmasta ”uusia saksalaissukuja”, jotka olivat saapuneet pääasiassa Pietarista vuosien 1918 ja 1924 välillä pakoon Venäjän levottomuuksia¹⁴³. Sellaisten Pietarista saapuneiden sukujen kuin Naeboet, Zeidlerit ja Schwarzit elämään on liittynyt samoja yläluokkaisen aseman merkkejä kuin vanhoilla suvuilla. Olen havainnut, että useita tällaisia Pietarista saapuneita yläluokkaisia saksalaisia yhdistävä tekijä olivat Karjalan kannaksella omistetut huvilat. Tämä sopii Pekka Nevalaisen havaintoon, että Venäjän vallankumouksen aiheuttama pakolaisuus ”näkyi Suomessa hyvin varhain ja alkoi kuin puolivahingossa. Kesällä 1917 venäläisiä jäi Karjalankannaksella sijainneille huviloilleen ja tiloilleen odottamaan

¹⁴⁰ Esim. Petterberg-Möntti 2001 s. 79.

¹⁴¹ Schweitzer 1993 s. 76 sekä 2013 s. 22 — 23.

¹⁴² Esim. Schweitzer 1993 s. 75 sekä Petterberg-Möntti 2001 s. 81 – 82.

¹⁴³ Saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

Venäjän tilanteen selkiytymistä”¹⁴⁴. Vaikka Nevalainen puhuukin erittelemättä venäläisistä, vaikuttaa tämä päteeneen myös Pietarin saksalaistaustaiseen väestöön.

Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on viitattu saksalaisten ja erityisesti saksan kielen aseman heikentyneen Viipurissa 1900-luvulle tultaessa. Tätä on selitetty ainakin osittain saksankielisen yläluokan ruotsalaistumisella.¹⁴⁵ Tuon seuraavaksi kuitenkin esille lähdeaineistoistani tekemiäni havaintoja Viipurin saksalaisista, joiden elämässä on edelleen ollut runsaasti yläluokkaisuuden piirteitä sekä viitteitä saksan kielen käytöstä vuosina 1918 — 1930. Yläluokkaisuuden merkkeinä olen pitänyt varallisuutta, kartanoita, huviloita, palvelusväen palkkaamista, hyväntekeväisyyteen osallistumista ja paikkoja yhteiskunnallisesti merkittävissä asemissa. Tarkastelemalla vanhojen ja uusien saksalaissukujen yläluokkaisia elämäntapoja vastaan yhdestä näkökulmasta tutkimukseni apukysymykseen Viipurin saksalaisten sosioekonomisesta asemasta.

Thesleffien tiedetään saapuneen Lyypekistä Viipuriin jo 1500-luvulla ja heidän suvustaan oli tullut muun muassa Viipurin saksalaisen seurakunnan ensimmäinen pastori. Vaikka Thesleffejä oli noussut Viipurin kaupungin sekä koko Suomen yhteiskunnallisesti merkittäville paikoille, oli suku Robert Schweitzerin mukaan vielä 1800-luvulla säilyttänyt siteensä saksan kieleen ja saksalaiseen kulttuuriin.¹⁴⁶ Suvun saksalaisuuden vaalimisen jatkumisesta edelleen 1920-luvulla kertoo se, että kun Victor Thesleff vuonna 1928 haudattiin Sorvalin hautuumaalle, hänen hautajaisissaan ja muistotilaisuudessaan pidettiin puheita niin saksaksi kuin ruotsiksi ja suomeksikin¹⁴⁷.

Thesleffien asemaa 1920-luvun Viipurissa kuvaa hyvin se, että suunnitellessaan Uuraan sataman laajennusta 1927 kaupunki joutui lunastamaan merkittäviä maa- ja vesialueita konsuli Nils Thesleffiltä. Samassa yhteydessä kaupunki lunasti Thesleffiltä suuren alueen myös Havin kaupunginosasta ja Thesleff puolestaan pyysi saada ostaa kaupungilta Repolan kaupunginosassa sijainneen tontin kivitaloineen 950 000 markan kauppahintaan.¹⁴⁸ Tämän perusteella vaikuttaa, että konsuli Thesleff on ollut kaupungin itsensä kanssa tasavertainen maanomistaja kaupungin alueella ja maidensa pakkolunastuksenkin yhteydessä pystynyt neuvottelemaan itselleen mieluisista vaihtokaupoista.

¹⁴⁴ Nevalainen 2010 (A) s. 54.

¹⁴⁵ Petterberg-Möntti 2001 s. 79 ja Schweitzer 1993 s. 73.

¹⁴⁶ Schweitzer 2013 s. 16.

¹⁴⁷ Wiborgs Nyheter 17.3.1928.

¹⁴⁸ Karjala 18.6.1927.

Viipurin maalaiskunnassa Nils ja Victor Thesleff omistivat puolestaan Juustilan kartanon, jonka suuresta koosta kertoo se, että kartanon alaisuudesta pyysi torpparien vapautumisen myötä vuonna 1919 itsenäisyyttä 12 torpparia ja 24 – 26 mäkitupalaista¹⁴⁹. Ilmeisesti tila ei tämän alustalaisten lähdön myötä näivettynyt mitenkään mitättömäksi, sillä vuonna 1927 Victor Thesleff haki edelleen ”isommalle maatilalle” maanviljelystyönjohtajaa¹⁵⁰. Thesleffien yläluokkainen asema ei pohjautunut vain suureen maaomaisuuteen. Ennen siirtymistään hoitamaan Juustilan perintötilaansa Victor Thesleff oli opiskellut kemiaa ja toiminut jonkin aikaa kemiantehtaan johtajana¹⁵¹. Konsuli Nils Thesleff puolestaan on kuulunut ainakin vakuutusosakeyhtiö Karjalan hallintoneuvostoon sekä toiminut Viipurin maalaiskunnan Tienhaarassa sijainneen Myllyosakeyhtiö Elon toimitusjohtajana¹⁵².

Thesleffien kanssa Viipurin vanhimpiin saksalaissukuihin kuuluivat Sesemannit, jotka hekin olivat tulleet kaupunkiin jo Ruotsin vallan aikana¹⁵³. Thesleffien tavoin myös Sesemanneilla oli Viipurin maalaiskunnassa oma sukutilansa nimeltä Tikkalan hovi¹⁵⁴. Tikkalan hovin isännällä Ernst Sesemannilla oli kuitenkin osoite myös aivan kaupungin ydinkeskustassa Linnankadun ja Piispankadun risteyksessä¹⁵⁵. Sekä Tikkalassa että Piispankadulla Sesemannit alivuokrasivat huoneita täyshoidolla¹⁵⁶.

Sesemannien saksalaisen identiteetin säilymisestä löytyy vielä selvempiä viitteitä kuin Thesleffien kohdalla. Pajakadulla asuneet Sesemannin suvun jäsenet ilmoittavat suoraan tarjoavansa vuokralle huonetta ”koulutetussa saksalaisessa perheessä” (”i en bildad tyska familj”) ¹⁵⁷. Georg Sesemannin taas osoittaa saksalaismielisyyttään vuonna 1923 Wiborgs Nyheteriin kirjoittamassaan mielipidekirjoituksessa. Siinä hän tuomitsee Ranskan Ruhrin alueen miehityksen ja kehottaa painostuskeinona tavallisia suomalaisia boikotoimaan ranskalaisia tuotteita, jotta Ranska saataisiin luopumaan Saksaa kohtaan harjoittamastaan valtapolitiikasta.¹⁵⁸ Lisäksi 1920-luvun aikana Sesemannien kuolinilmoituksia julkaistiin Wiborgs Nyheterissä saksaksi¹⁵⁹.

¹⁴⁹ Wiborgs Nyheter 15.10.1919.

¹⁵⁰ Karjala 24.8.1927.

¹⁵¹ Karjala 13.3.1928.

¹⁵² Karjala 29.5.1927; Karjala 18.4.1925.

¹⁵³ Petterberg-Möntti 2001 s. 79.

¹⁵⁴ Karjala 11.8.1925.

¹⁵⁵ Karjala 24.7.1920.

¹⁵⁶ Karjala 12.6.1919; 29.7.1921; 5.9.1923.

¹⁵⁷ Wiborgs Nyheter 4.3.1925.

¹⁵⁸ Wiborgs Nyheter 17.9.1923.

¹⁵⁹ Wiborgs Nyheter 6.6.1921 ja 25.8.1926.

Wahlin suvun jäsenten merkittävä taloudellinen asema Viipurissa pohjautui heidän esi-isänsä perustaman ”Paul Wahl & C:o”n ja sen tytäryhtiöiden johtotehtävissä toimimiseen, mutta heillä oli kaupungissa muutenkin merkittävä asema. Konsuli Leo Wahl oli ollut vuosina 1905 – 1907 kaupunginvaltuutettu ja kuului 1920-luvulla useiden vuosien ajan Viipurin Höyryvene Oy:n johtokuntaan¹⁶⁰. Harry Wahl puolestaan oli Viipurin eniten verotettujen asukkaiden joukossa ja käytti varallisuuttaan muun muassa Viipurin tunnetun maamerkin Pyöreän tornin historiallisen ravintolan kunnostamiseen¹⁶¹. Kansallisesti merkittäviin asemiin 1920-luvulla nousseita viipurilaissyntyisiä Wahleja olivat myös esimerkiksi Japanin Jokohamaan Suomen kunniakonsuliksi 1922 nimitetty William Wahl sekä Åbo Akademin ja Helsingin Yliopiston kemian professori Walter Wahl, joka vuonna 1919 toimi Suomen ulkomaankauppakomission jäsenenä¹⁶².

Menestyneellä rautakaupallaan Viipurissa merkittävään taloudelliseen asemaan noussut Julius Starckjohann kuului sellaisiin Viipurin talouselämänvaikuttajien järjestöihin kuin Viipurin teknilliseen klubiin ja Suomen Rakennusmestariliiton Viipurin osastoon, joista jälkimmäiseen hänet kutsuttiin kunniajäseneksi¹⁶³. Hänen poikansa Peter Starckjohann valittiin kokoomuksen vaalilistalta vuoden 1921 kunnallisvaaleissa kaupunginvaltuuston tilintarkastajaksi¹⁶⁴. Lisäksi Starckjohannit harjoittivat myös hyväntekeväisyyttä. Tulkitsenkin, että niiden yli seitsemänkymmenen vuoden aikana, jotka Starckjohannit vaikuttivat Viipurissa, heidät omaksuttiin osaksi kaupunkia sekä sen yläluokkaa. Tätä laajemminkin yleistettävää saksalaisten ja Viipurin suhdetta kuvaa hyvin Julius Starckjohannin muistokirjoituksen lause: ”Muukalaisena hän tänne saapui, mutta perehtyi täydellisesti oloihimme tuntien ne omikseen”.¹⁶⁵

Hackmanit tunnettiin Viipurissa siitä, että he käyttivät varallisuuttaan sekä aikaansa monenlaiseen hyväntekeväisyyteen sekä kotikaupunkinsa kehittämiseen. Hackmanin veljekset Johan Fredrik sekä Henry Hackman kuuluivat molemmat Viipurin kaupunginvaltuustoon ja olivat mukana todella monissa viipurilaisten yhdistysten johtokunnissa. Johan Fredrik Hackman kuului Viipurin ammattikoulun johtokuntaan ja itse asiassa koko ammattikoulu oli saanut alkunsa Hackmanien tekemästä lahjoituksesta. Johan Fredrik Hackman kuului pitkään myös ”Köyhäin ystävain” -yhdistyksen johtokuntaan sekä kaupunginvaltuustossa toimiessaan

¹⁶⁰ Karjala 22.12.1925; 2.4.1920; 15.3.1922.

¹⁶¹ Wiborgs Nyheter 2.7.1919 ja Karjala 20.11.1923.

¹⁶² Wiborgs Nyheter 23.9.1922 ja 9.10.1929.

¹⁶³ Karjala 27.6.1920.

¹⁶⁴ Karjala 8.12.1921.

¹⁶⁵ Karjala 16.12.1929.

köyhäinhoitolautakuntaan. Hänen vaimonsa Karin Hackman puolestaan kuului ainakin Viipurin ”Vanhain koti” -yhdistyksen johtokuntaan sekä ennen että jälkeen miehensä kuoleman. Henry Hackman taas tunnettiin erityisesti luonnonystävänä ja -suojelijana, joka uurasti muun muassa Äyräpään järven rauhoittamiseksi.¹⁶⁶

Hackmanien suvussa saksalainen identiteetti vaikuttaa säilyneen ainakin Johan Fredrikiä ja Henryä edeltävään sukupolveen asti vahvana, sillä heidän isänsä Wilhelm Hackmanin kuolinilmoitus vuonna 1925 julkaistiin saksaksi ja suomeksi¹⁶⁷. Wilhelmiä seurannut sukupolvi on hyvin luultavasti myös osannut saksaa sujuvasti, sillä hänen poikansa Henry on opiskellut Saksan Münchenissä¹⁶⁸. Wilhelmiä seuranneen sukupolven identiteetti on kuitenkin saattanut olla enemmän suomenruotsalainen, koska vain reilut puoli vuotta isänsä jälkeen kuolleen Johan Fredrik Hackmanin lyhytsanainen kuolinilmoitus on julkaistu ruotsiksi ja suomeksi¹⁶⁹. Hänkin on selvästi kuitenkin suhtautunut Saksaan ja saksalaisuuteen myönteisesti, sillä hän on esittänyt vuonna 1918 muistomerkin pystyttämistä Viipuriin haudatuille saksalaissotilaille¹⁷⁰.

Edellä tarkasteltujen vanhojen Viipurin saksalaisten sukujen lisäksi Viipuriin pakeni Venäjän vallankumousta Suomen itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina useita saksalaissukuja, joiden elämään liittyi yläluokkaisia piirteitä. Pietarista vuonna 1918 Suomeen saapuivat esimerkiksi Edgar ja Marcelle Naeboe, joista Edgar oli syntynyt Pietarissa ja hänen vaimonsa oli lähtöisin Ranskan Reimssistä¹⁷¹. Viisi vuotta Suomeen tulonsa jälkeen he asuivat Viipurin keskustassa Piispankadulla ja pyrkivät myymään jossakin päin Karjalan kannasta sijainneen 62 hehtaarin kokoisen maatilansa, johon kuuluivat myös rakennukset ja puisto joen rannalla¹⁷². Vaikuttaa epätodennäköiseltä, että pakolaiset olisivat näin pian Suomeen tultuaan ensin hankkineet 62 hehtaaria käsittäneen maatilaa ja sitten laittaneet sen lyhyen ajan jälkeen myyntiin. Oletankin, että Naboet ovat omistaneet maatilaa jo ennen vallankumousta ja mahdollisesti paenneet sinne Pietarin levottomuuksia.

Vallankumous pakotti myös useita Zeidlerin suvun jäseniä pakenemaan Pietarista. Viipurilaislähtöinen Professori Herman Zeidler joutui Pietarissa syntyneen vaimonsa Sophie Zeidlerin (os. Walther) kanssa pakenemaan vallankumousta Viipurin maalaiskunnan Tervajoella sijainneeseen Vonkurin kartanoon, jonka he olivat omistaneet 1900-luvun alusta

¹⁶⁶ Karjala 21.5.1925; 2.9.1925; 28.3.1926 ja 10.2.1926.

¹⁶⁷ Wiborgs Nyheter 22.1.1925; Karjala 22.1.1925.

¹⁶⁸ Karjala 2.9.1925 ja Karjala 28.3.1926.

¹⁶⁹ Wiborgs Nyheter ja Karjala 2.9.1925.

¹⁷⁰ Wiborgs Nyheter 11.12.1918.

¹⁷¹ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

¹⁷² Karjala 29.8.1923.

asti. Zeidlerit asuivat Tervajoella ainakin vuoteen 1925.¹⁷³ Tässäkin tapauksessa syy Pietarista juuri Viipurin maalaiskuntaan pakenemiselle vaikuttaa siis olleen siellä sijainnut huvila. Tervajoen huvilan jälkeen tai sen lisäksi Zeidlerit omistivat Viipurin maalaiskunnan Säiniön kylästä toisen huvilan. Vuonna 1929 Professori Zeidler etsi tälle talvihuvilalle ostajaa ja ilmoitti siihen kuuluvan muun muassa sellaisia ylellisyyksiä kuin vesijohtovessa, sähköt, puhelin, kasvi- ja koristepuutarha sekä useita ulkorakennuksia.¹⁷⁴

Professori Zeidleri toimi Venäjän Punaisen ristin Suomen ja Skandinavian alueen johtajana. Toimessaan hän oli erityisen aktiivinen Venäjältä tulleiden pakolaisten ja Pietarin asukkaiden avustamisessa, mikä selittynee hänen omalla pakolaistaustallaan. Kun Yhdysvaltojen konsulaatti perusti Viipuriin komitean Pietarin asukkaiden avustamiseksi, nimitettiin Herman Zeidler sen johtoon. Hän muun muassa vastasi elintarvikkeiden jaosta Pietariin, sen ympäristöön ja pakolaisille sekä oli yhteydessä ulkomaille pyytäen lisää varoja, tarvikkeita ja henkilökuntaa pietarilaisten auttamiseksi.¹⁷⁵

Huviloiden ja merkittävien yhteiskunnallisten luottamustehtävien perusteella Zeidlerien perheen sosioekonominen asema vaikuttaa olleen varsin korkea. Professori Herman Zeidlerin ja hänen perheensä saksankielisyydetsä puolestaan kertoo hänen tyttärensä Katharine Zeidlerin työnhakuilmoitus, jossa hän ilmoittaa seuraavaa: ”Sivistynyt 27 v. neiti (Suomen kansalainen) hakee paikkaa perheeseen seuralaisena tai vanhempien lasten opettajana. Hallitsee saksaa, ranskaa ja venäjää. Puhuu suomea ja auttavasti englantia. Vast. pyyd. Viip. Tervajoki. Professori Zeidler”¹⁷⁶.

Toinen Pietarista paennut Zeidlerin suvun haara oli Rudolf Zeidlerin perhe. Rudolf Zeidler oli syntynyt Viipurissa 1872, mutta 1900-luvun taitteessa hän ehti työskennellä 20 vuotta Keski-Uralilla kaivosinsinöörinä rauta- ja kuparikaivoksilla sekä teollisuuskeskusten välisiä rautateitä suunnittelemassa. Hän toimi myös johtajana kaivosyhtiön Pietarin osastossa.¹⁷⁷ Tälle tielle Rudolf Zeidler olisi voinut perheineen jäädäkin ilman Venäjän vallankumousta. Jo ennen vallankumousta Rudolf Zeidler oli viettänyt vapaa-aikaansa Viipurin lähellä sijainneella Pietilän kartanolla¹⁷⁸, jonne hän vaikuttaa asettuneen perheineen vakituisesti viimeistään

¹⁷³ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941; Karjalan Aamulehti 10.2.1920; Wiborgs Nyheter 15.4.1925.

¹⁷⁴ Karjala 27.8.1929 ja 1.9.1929.

¹⁷⁵ Karjala 17.2.1920; 31.10.1920; 31.3.1920 ja 13.3.1921. Wiborgs Nyheter 26.2.1920; 16.3.1921 ja 30.3.1921.

¹⁷⁶ Karjala 17.9.1922.

¹⁷⁷ Wiborgs Nyheter 24.3.1922.

¹⁷⁸ Wiborgs Nyheter 24.3.1922.

vuonna 1918¹⁷⁹. Tässäkin tapauksessa Karjalassa sijainneesta huvilasta tuli siis turvapaikka vallankumousta paenneille saksalaisille. Vuonna 1924 insinööri Rudolf Zeidler itse siirtyi töihin Viroon, missä hän työskenteli ruotsalaisen ”Aktiebolaget Emissionstitutet” -yhtiön vakituisena edustajana. Yhtiö oli hankkinut luvat öljykivialueen tutkimiseen.¹⁸⁰ Zeidlerin perhe kuitenkin ilmeisesti jäi Pietilään ja vanhin poika Waldemar Zeidler otti vastuuta kotitilan hoidosta¹⁸¹. Pietilän kartano sekä korkean johtoportaan tehtävät eri yrityksissä kertovat Rudolf Zeidlerin ja hänen perheensä yläluokkaisuudesta.

Pietilän kartanoon on haettu joulukuussa 1918 saksaa tai venäjää puhuvaa lastenhoitajaa vähän yli yksivuotiaalle tytölle. Keväällä 1919 haussa taas on ollut kotiopettaja 12- ja 14-vuotiaille pojille. Vaatimuksena on ollut ”suomen tai ruotsin ja saksan kielten taito”.¹⁸² Ne seikat, että molemmissa tehtävissä vaatimuksena on ollut saksan kielitaito ja että kotiopettajalta vaaditaan konjunktioiden perusteella saksan kielitaitoa sekä rinnalle suomea tai ruotsia, viittaavat siihen, että Rudolf Zeidlerin perheessä on puhuttu arkikielenä saksaa.

Anna Schwarzin perhe tuli sekin Viipuriin paettuaan vallankumousta Pietarista. Anna Schwarzin (os. Lidvall) vuonna 1915 Pietarissa kuollut äiti Ida Lidvall oli avioitunut pietarilaisen hovivaatturin kanssa, jonka liiketoiminnasta heille oli tsaarinvallan aikana kertynyt mittava omaisuus.¹⁸³ Anna Schwarz puolestaan oli avioitunut tehtailija Victor Schwarzin kanssa, joka oli Saksan kansalainen, mutta syntynyt Pietarissa. Anna ja Victor Schwarz muuttivat perheineen Viipuriin vuonna 1924. Lastensa syntymäpaikkojen perusteella he olivat vielä ennen ensimmäistä maailmansotaa asuneet Pietarissa, mutta muuttaneet sieltä ensin väliaikaisesti Saksan Hanauhun ja lopulta Viipuriin. Viipuriin vetänyt tekijä vaikuttaa olleen Ida Lidvallin tyttärelleen jo eläessään lahjoittama talo Papulanlahden rannalle.¹⁸⁴

Lehtiaineistojen perusteella Schwarzit olivat selvästi yläluokkaisia. Anna Schwarz peri äidiltään merkittävän omaisuuden, josta hänen veljiensä kanssa vuosia käymä oikeustaistelu sai huomiota koko Suomen laajuisesti. Samoin Anna Schwarz oli joutunut taistelemaan äidiltään lahjoituksena saadusta talosta Viipurin Papulan kaupunginosassa. Talo itsessään kertoo yläluokkaisuudesta, sillä siihen kuului 9 huonetta, palvelijanhuone, lasiveranta, keittiö,

¹⁷⁹ Karjala 3.12.1918, 15.2.1919 ja 1.5.1919.

¹⁸⁰ Karjala 7.6.1924.

¹⁸¹ Karjala 15.8.1924.

¹⁸² Karjala 1.5.1919 ja Wiborgs Nyheter 30.4.1919 ja 20.5.1919.

¹⁸³ Viipurilaisen seurakunnan kirkonkirja 1941; Karjala 2.4.1924.

¹⁸⁴ Viipurilaisen seurakunnan kirkonkirja 1941; Karjala 2.4.1924.

kylpyhuone, jääkellari, juurikasvikellari, puutarha ja oma ranta.¹⁸⁵ Ainakin Victor Schwarz asui Papulassa talvisotaan asti¹⁸⁶.

Victorin Schwarzin Saksan kansalaisuus ja perheen lyhyt Saksassa asuminen ovat jo osoituksia Schwarzien saksalaistaustaisuudesta. Lisäksi Saksan valtio vaikuttaa tulkinneen Schwarzit saksalaisiksi, sillä Anna ja Victor Schwarsin kaksi vanhinta poikaa on kutsuttu aseisiin toisen maailmansodan sytyttyä. Molemmat kaatuivat syyskuussa 1943. Vanhempi Saksan länsirintamalla ja nuorempi itärintamalla.¹⁸⁷

Tässä luvussa olen tarkastellut useita Viipurin saksalaisia sukuja, joiden elämään on kuulunut varallisuutta, kartanoita, huviloita, palvelusväen palkkaamista, hyväntekeväisyyteen osallistumista ja paikkoja yhteiskunnallisesti merkittävässä asemassa. Useimpien sukujen kohdalla olen pystynyt esittämään myös todisteita heidän käyttämästään saksan kielestä. Tämän perusteella väitän, että saksalaisuus ei ollut kadonnut tai ruotsalaistunut pois Viipurin yläluokasta vuosina 1918 — 1930, toisin kuin aiemmassa tutkimuksessa on oletettu. Lisäksi olen esitellyt havaintoja siitä, että Viipuriin oli saapunut useita yläluokkaista elämää eläneitä saksalaisia sukuja pakoon Venäjän vallankumousta. Näitä sukuja yhdistivät Karjalan kannaksella jo ennen vallankumousta omistetut kartanot sekä huvilat ja heidän myötäään Viipurin saksalainen yläluokka ennemmin kasvoi kuin supistui Suomen itsenäistymistä seuranneen reilun kymmenen vuoden aikana.

4. Saksalaisuuden ilmeneminen Viipurissa

4.1. Saksalainen yritystoiminta Viipurin katukuvassa

Historiantutkimuksessa on 1990-luvun jälkeen saanut alaa käsitys, jonka mukaan David Blackbournen sanoin ”historia tapahtuu yhtä lailla paikassa kuin ajassa”¹⁸⁸. Esittelen tässä luvussa lähdeaineistoistani tekemäni havainnot siitä, miten vuosien 1918 — 1930 Viipurissa keskeisillä kaupankäynnin paikoilla on lähes säännönmukaisesti ollut saksalaistaustaista yritystoimintaa. Tämä vastaa tutkimukseni apukysymykseen siitä, kuinka saksalaisuus ilmeni Viipurissa tarkastelemanani ajanjaksona. Esitystapani on muista alaluvuista poiketen paikkasidonnainen ja kuljetan kerrontaa ensin junalla Viipurin maalaiskunnan Tienhaaran

¹⁸⁵ Karjala 2.4.1924 ja 3.3.1926.

¹⁸⁶ <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi>.

¹⁸⁷ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

¹⁸⁸ ”History takes place in space as well as time.” Blackbourn 2015 s. 321.

kylästä Päärautatieasemalle ja sen jälkeen kaupungin pääkatua pitkin sen päästä päähän. Lopuksi tarkastelen lyhyemmin myös Punaisenlähteentoria ja Linnoituksen kaupunginosaa. Luvun seuraamista helpottaa tutkimuksen liitetiedostona oleva Viipurin kartta.

Saavuttaessa Viipuriin lännestä junalla pitkin vuonna 1870 valmistunutta Riihimäki-Pietari -rataa, oli viimeinen pysäkki ennen itse kaupungin alueelle saapumista Viipurin maalaiskunnan Tienhaaran kylässä¹⁸⁹. Tienhaaran liike-elämään oli merkittävästi osallistunut Pohjois-Saksan Mecklenburgissa syntynyt Heinrich Bauer. Hän oli saapunut Viipuriin jo 1887 rakennuttamaan ”F.W. Mielck & C:o”:lle riisimyllyä, jonka johtajaksi hänet oli sen valmistuttua kiinnitetty. Vuonna 1902 hän oli kuitenkin perustanut Tienhaarasta yhden pysäkin länteen päin sijainneeseen Ykspäähän oman riisimyllyn ja myöhemmin Tienhaaraan vielä suuremman ruisjauho- ja riisimyllyn. Nämä myllyt Bauer myi ensimmäisen maailmansodan aikana ”Veljekset Peusalle” jääden kuitenkin itse niiden johtajaksi. Tässä tehtävässä hän toimi edelleen vuonna 1926 täyttäessään 70 vuotta.¹⁹⁰

Oikeuden perustaa Tienhaaraan oman agentuuri-, välitys- ja kauppaliikkeen sai vuonna 1919 Heinrich Bauerin poika Wilhelm Bauer. Hän oli syntynyt Saksan Hampurissa hieman ennen isänsä muuttoa Suomeen ja näin ollen myös Saksan kansalainen.¹⁹¹ Hänen vaimonsa Lovisa Otilia Bauer puolestaan on pitänyt lähellä Tienhaaran rautatieasemaa kahvila- ja voileipäliikettä Viipuriin ja sieltä pois kulkeville junamatkalaisille¹⁹².

Tienhaarasta Viipuriin junalla saapuvat ovat jatkaneet Sorvalin, Saunalahden ja Hiekan kaupunginosien läpi. Hiekan jälkeen junan ylittäessä Suomenvedenpohjan rautatiesiltaa pitkin matkustajat pystyivät hetken oikealla puolellaan näkemään Viipurin linnan tornin sekä kaupungin vanhan ydinkeskustan ennen saapumistaan kaupungin päärautatieasemalle.¹⁹³

Astuttaessa ulos Eliel Saarisen ja Herman Geseliuksen suunnitteleman rautatieaseman tammisista ulko-ovista, tultiin aseman julkisivua koristavan 20 metriä korkean kaari-ikkunan ja asemakellon alle. Tällöin kaupunkiin saapuja näki edessään ensimmäiseksi Viipurin Rautatientorin ja sen takana kaupungin pääkadun, joka vuoteen 1929 asti tunnettiin Aleksanterinkatuna ja sittemmin Karjalankatuna.¹⁹⁴ Pääkatu on erinomainen esimerkki siitä, miten vahvasti saksalaisuus oli osa Viipurin liiketoimintaa vuosina 1918 — 1930. Lähde

¹⁸⁹ Lankinen 2000 s. 140 sekä <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi>.

¹⁹⁰ Karjala 30.1.1926 sekä Lankinen 2000 s. 140.

¹⁹¹ Karjala 27.2.1919 ja Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

¹⁹² Karjala 13.12.1926.

¹⁹³ Lankinen 2000 s. 140 sekä <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi>.

¹⁹⁴ <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi> ja <https://wiipuri.fi/>.

aineistoistani olen nimittäin havainnut, että kulkiessaan 1920-luvulla Viipurin pääkadun päästä päähän, törmäsi lähes jokaisessa korttelissa vähintään yhteen saksalaistaustaiseen yritykseen.

Jos Rautatientorilta sisemmäs kaupunkiin siirtyäkseen valitsi kulkuneuvokseen raitiovaunun, tuli jo tällöin ostaneeksi palvelun saksalaisten perustamalta ja edelleen saksalaissuvun johtamalta yhtiöltä. Viipurin kaupungin raitiovaunuliikenteestä nimittäin vastasi 1920-luvulla ”Viipurin Kaasu- ja Sähkö Osakeyhtiö”, joka oli vielä ennen vuotta 1919 ollut nimeltään ”Paul Wahl & C:o”.¹⁹⁵ Wahlin saksalaissuku oli 1800-luvulla luonut perustan yhdelle Viipurin 1920- ja 1930-lukujen merkittävimmistä yrityksistä, kun toiminimen ”Paul Wahl & C:o” osakas insinööri Carl Wahl oli vuonna 1888 siirtänyt sähkölaitteita valmistavan työpajansa Viipuriin ja perustanut samalla pienen sähkökeskusaseman. Yhtiö oli 1898 muutettu osakeyhtiöksi ja se oli kärsinyt talousvaikeuksista 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä sekä erityisesti ensimmäisen maailmansodan aikana, jolloin yhtiön suurelta osin saksalainen omaisuus takavarikoitiin valtiolle.¹⁹⁶

Vuonna 1919 ”Paul Wahl & C:o” alkoi kuitenkin nopeasti kasvaa sen jälkeen, kun se oli päättänyt ostaa berliiniläisen ”Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft” -yhtiön hallussa olleet Viipurin sähkölaitoksen ja raitiovaunuverkoston. Samalla yhtiön osakkaiksi liittyi useita suomalaisia liikemiehiä ja sen uudeksi nimeksi tuli ”Viipurin Kaasu- ja Sähkö Osakeyhtiö”. Jo vuonna 1922 yhtiön toiminta käsitti sähkölaitoksen, joka toimitti sähköä Viipuriin ja sen lähialueille, kaupungin raitiovaunutiet, Säkijärvellä sijainneen vesivoimalaitoksen, kaasutehtaan, sähköjohto-osaston sekä sähkökoneiden korjauksiin erikoistuneen konepajan. Siitä oli tullut Valtionrautateiden konepajan jälkeen Viipurin toiseksi suurin teollisuusyritys, joka työllisti vakinaisesti yli 400 henkilöä.¹⁹⁷ Itsenäiseen Suomeen kuuluneen Viipurin toiseksi suurin teollisuusyritys oli siis saanut alkunsa, suuren osan liiketoimintansa muodoista sekä merkittävän osan pääomastaan saksalaisilta.

”Paul Wahl & C:o”:n osakeyhtiöksi muuttamisen jälkeenkin Wahlin suvun omat jäsenet olivat edelleen tiukasti sidoksissa yhtiön vaiheisiin. Vuonna 1903 olivat Harry ja Leo Wahl tulleet yhtiön johtoon ja olleet siitä eteen päin vaikuttamassa sen kehitykseen. Vuonna 1911 Harry Wahl oli ostanut osake-enemmistön ”J. A. Collin & C:o” -yhtiöstä, joka liitettiin ”Paul Wahl & C:o”:n yhteyteen ja jota Harry Wahl johti edelleen vuonna 1929 täyttäessään 60 vuotta.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Karjala 24.9.1922 sekä 4.10.1923.

¹⁹⁶ Karjala 24.9.1922 sekä 4.10.1923.

¹⁹⁷ Karjala 24.9.1922 sekä 4.10.1923.

¹⁹⁸ Wiborgs Nyheter 20.11.1928 ja 17.7.1929.

Lähdettäessä kulkemaan Viipurin pääkatua eli Aleksanterinkatua pitkin pois päin rautatieasemasta, sijaitti ensimmäinen saksalaistaustaisen henkilön omistama liike vain muutaman sadan metrin päässä Salakkalahden puiston kohdalla osoitteessa Aleksanterinkatu 23. Siinä piti vuodesta 1924 alkaen parturiliikettä Leonard Leipzig.¹⁹⁹ Tallinnassa syntynyt parturi ja kähertäjämestari Leipzig oli harjoittanut ammattiaan Viipurissa vuodesta 1903 ja hakenut perheineen Suomen kansalaisuutta 1918²⁰⁰. Hän piti liikkeessä myös parturioppilaita ja järjesti parturikursseja²⁰¹. Leipzig oli vuonna 1929 luultavasti alansa vanhin mestari Viipurissa ja tuolloin hän siirsi liikkeensä vastavalmistuneeseen Karjalan toimitaloon toiseen kerrokseen osoitteeseen Aleksanterinkatu 19, eli hieman pois päin rautatieasemasta²⁰².

Leonard Leipzigin parturiliikkeen naapurikorttelissa samalla puolella Aleksanterinkatua numerossa 17 piti kukkakauppaa Bruno Loleytis²⁰³. Hänen kukkakauppansa oli toiminut Viipurissa 1910-luvun alusta alkaen, mitä ennen hän oli työskennellyt eri kukkakaupoissa Ruotsissa, Saksassa ja Venäjällä²⁰⁴. Loleytis oli Viipurissa tunnettu ja pidetty kukkakauppias, jonka kauniista kukka-asetelmista sekä ystävällisistä sanoista kaupunkilaiset muistivat saaneensa lohtua läheistensä hautajaisissa²⁰⁵. Niinpä viipurilaisten järkytys oli suuri, kun kauppias Loleytis itse menehtyi tapaturmaisesti jäätyään junan alle Säiniön asemalla 1929²⁰⁶.

Vastapäätä Loleytisin kukkakauppaa Aleksanterinkadun ja Torkkelinkadun risteyksessä numerossa 10 seisoi Oy Karjalan liike- ja asuinrakennus. Sen jyrkän julkisivun risteykseen päin antavista kulmaovista käytiin sisään Suomalaiseen Kirjakauppaan.²⁰⁷ Kirjakaupan omisti Viipurin saksalainen Robert Edgren²⁰⁸. Alun perin turkulainen Edgren on hakenut oppia kirjakaupan pitämiseen työskentelemällä ensin isänsä kirjakaupassa Turussa ja sen jälkeen helsinkiläisissä kirjakaupoissa. Helsingistä hän jatkoi kahdeksi vuodeksi täydentämään ammattiosaamistaan Berliiniin.²⁰⁹ Viipuriin Edgren oli saapunut Pietarin kautta. Hän oli ostanut siellä Suomalaisen Kirjakaupan vuonna 1907 ja toiminut suomalaisen kirjallisuuden levittäjänä myös inkeriläisten keskuudessa. Pietarissa asuessaan hän avioitui pietarilaissyntyisen Anna Wittkowskyn kanssa. Olosuhteet kuitenkin pakottivat heidät lähtemään Pietarista 1918 ja

¹⁹⁹ Karjala 19.3.1924.

²⁰⁰ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941; Wiborgs Nyheter 30.10.1918 ja Karjala 31.5.1929.

²⁰¹ Karjala 3.1. ja 30.9.1926.

²⁰² Wiborgs Nyheter 29.8.1929; Karjala 30.5.1929 ja 30.11.1929.

²⁰³ Esim. Karjala 3.5.1923.

²⁰⁴ Karjala 29.12.1927.

²⁰⁵ Wiborgs Nyheter 5.7.1929.

²⁰⁶ Karjala 3.7.1929, Wiborgs Nyheter 2.7.1929 ja Maakansa 3.7.1929.

²⁰⁷ <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi> ja Karjala 3.1.1918.

²⁰⁸ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

²⁰⁹ Karjala 6.10.1929 sekä Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

siirtymään Viipuriin, missä Robert Edgren osti sielläkin Suomalaisen Kirjakaupan, jota hän johti vuodesta 1921 aina talvisotaan asti.²¹⁰

Samassa rakennuksessa Suomalaisen Kirjakaupan kanssa sijaitsi Elfströmin veljesten kellosepänliike²¹¹. Veljekset Rudolf ja Georg Elfström olivat aloittaneet oman kellosepänliikkeensä Viipurissa vuonna 1904 ja astuneet näin osaksi pitkää kelloseppien ketjua. He olivat nimittäin viides kelloseppien sukupolvi sen jälkeen, kun heidän esi-isänsä oli aloittanut tuossa ammatissa vuonna 1763. Lisäksi Rudolfia ja Georgia seurasi vielä ainakin yksi sukupolvi Elfströmin kelloseppiä.²¹²

Vanha viipurilainen Kalevi Tiili kertoo runsaasti Elfströmien kelloseppäsuvusta muistelmateoksessaan ”Karjalainen rapsodia”. Siinä hän kuvaa seuraavalla katkelmalla, kuinka Rudolf ja Georg Elfströmin kellosepänliike edusti nelikielistä Viipuria: *”Eräänä päivänä Elfströmin veljesten liikkeeseen tuli sveitsiläinen kauppamatkustaja kelloja kauppaamaan. Ensin hän puhui jotain käsittämätöntä sekakieltä, mutta ilahtui kun Rudolf alkoi puhua saksaa. Oli päivän vilkkain aika ja liikkeeseen tuli herra, jonka kanssa Rudolf puhui ruotsia. Sitten tuli jonkin liikkeen lähetti, jonka kanssa hän puhui suomea, kunnes erään baltialaisen paronin kanssa kaupat tehtiin saksaksi. Ei aikaakaan, kun liikkeeseen astui kaunis hajuvesiltä tuoksuva nainen, jota Rudolf palveli venäjäksi.”*²¹³

Kalevi Tiili kuvaa myös veljeksien luonteenlaatua, karjalaista murretta sekä asemaa merkittävänä viipurilaisina kertomalla tarinan siitä, kuinka kaupunki pestasi Elfströmit kunnostamaan kaupungin vanhan tornikellon. Työn valmistuttua kaupungin ainut huomautustarve oli, että työstä oli veloitettu 3000 markkaa vähemmän kuin alun perin oli sovittu. Tähän veljeksistä toinen vastasi: *”Myö piettii kii suulliset sopimuksest. Myö otettii rahhaa sikarlaatikost sitä mukkaa ku myö sitä tarvittii. Eikä myö 25 000 markkaa tarvittukkaa. Tuo 22 000 markkaa riitti iha hyvi!”*²¹⁴ Tornikellon remontista ja Elfströmien osuudesta siihen löytyy maininta myös lehtiaineistoista²¹⁵.

Edgrenin Suomalaisen kirjakaupan ja Elfströmien kellosepänliikkeen jälkeen Viipurin pääkatu jatkui rautatieasemalta poispäin Torkkelinpuiston läpi. Puiston toisella puolella seurasivat

²¹⁰ Karjala 6.10.1929 ja <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi>.

²¹¹ Karjala 31.5.1929.

²¹² Karjala 8.2.1928 ja 22.5.1928.

²¹³ Tiili 1992 s. 32.

²¹⁴ Tiili 1992 s. 31 — 32.

²¹⁵ Karjala 28.6.1923.

Aleksanterinkadun ja Katariinankadun²¹⁶ risteyksessä pääkadun ainoat kolme korttelia, joissa ei ollut 1920-luvulla Viipurin saksalaisia liikeyrityksiä. Tämä tosin johtui ennen kaikkea siitä, että näissä kortteleissa oli lähinnä hallinto- ja koulurakennuksia. Torkkelin puiston jälkeen Aleksanterinkadun oikealle puolelle sijaitsivat nimittäin kaupungin keskuskasarmit ja vasemmalla puolella Torkkelinpuiston ja Luostarinkadun väliin jäävissä kahdessa korttelissa taas olivat Keskuskansakoulu, Valtion Virastotalo, Ruotsalainen tyttökoulu, yksi asuin- ja liikekiinteistö sekä Kreikkalaiskatollisen seurakunnan talo.²¹⁷

Keskuskasarmien jälkeisessä korttelissa Aleksanterinkadun oikealla puolella olivat Venäläinen reaalilyseo, Posti- ja lennätinlaitos sekä Aleksanterinkadun ja Luostarinkadun risteyksessä osoitteessa Aleksanterinkatu 2 seisonut asuin- ja liikerakennus.²¹⁸ Tuon rakennuksen B-rapussa oli Lyypekissä syntyneen Hans Kohlhoffin viljan, rehun ja siirtomaatavaroiden agentuurin toimisto.²¹⁹ Yrityksellä on ilmeisesti ollut kauppasuhteita Saksaan, sillä siihen on haettu vuosina 1921 ja 1922 konttorityöntekijää, jolta on vaadittu suomen ja ruotsin kielen sekä mielellään myös saksan kielen taitoa²²⁰. Yrityksen liiketoiminnasta on melko vähän merkkejä 1920-luvun sanomalehdissä, mutta Kohlhoff on kuitenkin ilmoittanut useita kertoja ostavansa runsaasti puolukoita sekä tammitynnyreitä²²¹. Hans Kohlhoffin kuoltua vuonna 1930 yritys siirtyi hänen leskensä Gunborg Kohlhoffin omistukseen ja muutti Pontuksenkadulle²²².

Rautatieasemalta katsottuna Aleksanterinkadun toisessa päässä se tuli ulos kerrostalojen välistä vanhasta linnoitusjärjestelmästä jäljelle jätetyn Pantsarlahden Bastionin viertä pitkin kaupungin Eteläsatamaan Havinlahden rannalle. Bastionia vastapäätä kadun alkupään ensimmäisessä korttelissa numerossa 1 toimi Viipurin saksalaisen insinööri Isak Steinbockin omistama ja johtama ”Oy Elektrofor A. B” -yhtiö, joka piti konepajaa, myi ja korjasi autoja sekä järjesti ajo-opetusta.²²³ Insinööri Steinbock oli tullut yhtiön johtoon 1922 suorittuaan sitä ennen opintonsa Venäjällä ja Saksassa sekä työskennellytään 16 vuoden ajan ranskalaisissa sekä saksalaisissa yrityksissä²²⁴. Näin siis kuljettuamme Viipurin pääkadun Rautatieasemalta Havinlahden rantaan voimme todeta, että sen varrella on jokaisessa korttelissa ollut 1920-luvulla Viipurin saksalaisten omistamia liikkeitä, lukuun ottamatta Aleksanterinkadun ja

²¹⁶ Vuodesta 1929 eteenpäin Linnankatu.

²¹⁷ <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi>.

²¹⁸ <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi/>.

²¹⁹ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirjonkirja 1941 sekä esim. Karjala 16.5.1922.

²²⁰ Wiborgs Nyheter 29.8.1921 ja Karjala 16.5.1922.

²²¹ Karjala 28.8.1921 ja 7.9.1924.

²²² Viipurin saksalaisen seurakunnan kirjonkirja 1941 sekä <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi/>.

²²³ Esim. Karjalan Aamulehti 11.6.1922; Maakansa 8.1.1924; Karjala 16.9.1924 ja 3.5.1925.

²²⁴ Karjala 11.6.1922.

Katariinankadun risteyksessä sijainneita koulu- ja virastokortteleja. Viipurin kaikki merkittävät saksalaistaustaiset yritykset eivät luonnollisesti sijainneet pääkadun varrella. Edellä mainitun Isak Steinbockin veli Meyer Steinbock johti Kotimaan Lakkitehdasta, jonka toimitilat olivat Punaisenlähteentorin laidalla osoitteessa Pohjolankatu 12. Yritys oli Itä-Suomen merkittävin lakkienvalmistaja ja työllisti 1920-luvulla noin 60 henkeä.²²⁵ Sen johtaja puolestaan kuului Viipurin eniten ansainneiden henkilöiden joukkoon²²⁶.

Meyer Steinbock oli perustanut ”Kotimaan Lakkitehtaan” vuonna 1903 yhden henkilön käsityöpajana, mutta jo ensimmäisten toimintavuosiensa aikana yritykseen palkattiin lisää työvoimaa ja se muutti useaan kertaan suurempiin toimitiloihin päätyen Pohjolankadulle 1905. Vuonna 1910 lakkitehtaalle rakennettiin vanhojen toimitilojen lisäksi suurempi tehdas osoitteeseen Repolankatu 2. Samassa yhteydessä yrityksen toimintaan koneistettiin. Juuri ennen ensimmäisen maailmansodan puhkeamista Kotimaan Lakkitehtaan tuotteiden — kuten Meyer Steinbockin suunnitteleman nuorison lippalakin — kysyntä oli niin suurta, ettei tehdas pystynyt siihen mitenkään vastaamaan. Sittemmin maailmansota, Suomen sisällissota ja niitä seurannut raaka-ainepula ajoivat tehtaan vaikeuksiin, mutta toisaalta se siirtyi käyttämään enemmän suomalaisia raaka-aineita lakkiensa tuotannossaan. 1920-luvun alkuvuosina tehdasta koneistettiin entisestään niin, että se viimeistään tuolloin muuttui käsityöpajasta liukuhihnatehtaaksi. Osittain tähän tarvittavat koneet tilattiin Saksasta ja osittain ne valmisti johtaja Meyer Steinbockin veljen johtaman ”O.Y. Elektrofori A.B”:*n* konepaja.²²⁷

Punaisenlähteen torin laidalle Pohjolankatu 12:sta — eli Kotimaan Lakkitehtaan kanssa samaan rakennukseen — avattiin vuonna 1922 Starckjohannien rautakaupan toinen myymälä. Ennen Pohjolankadulle avattua toista liikettä Starckjohannien myymälä oli sijainnut vuodesta 1894 Katariinankadun ja Uudenportinkadun risteyksessä osoitteessa Katariinankatu 7²²⁸. Rautakauppayhtiön, johon molemmat myymälät kuuluivat, oli perustanut jo vuonna 1868 Peter Starckjohann. Tämän kuoleman jälkeen yhtiön johtajaksi oli tullut hänen Pohjois-Saksassa syntynyt ja Hampurissa opiskellut veljenpoikansa Julius Starckjohann, joka oli yrityksen johdossa edelleen lähes koko 1920-luvun. Vuonna 1906 rautakaupasta oli muodostettu osakeyhtiö ”O.y. Starckjohann & C:o A.B.”, jonka johtoon isänsä avuksi nousivat myös Peter Starckjohann nuorempi sekä Herman Starckjohann. Tultaessa 1920-luvulle yrityksen toiminta ei rajoittunut vain Viipuriin, vaan se oli koko Suomen merkittävimpiä rautakauppoja ja se sai

²²⁵ Karjalan Aamulehti 30.10.1923 ja Maakansa 27.10.1928.

²²⁶ Karjalan Aamulehti 29.6.1919.

²²⁷ Karjalan Aamulehti 30.10.1923 ja Maakansa 27.10.1928.

²²⁸ Myöhemmin Linnankatu 7.

tilauksia kaikkialta maasta.²²⁹ Viipurissa yritys jatkoi Julius Starckjohannin vuonna 1929 tapahtuneen kuoleman jälkeen hänen poikiensa Peter ja Herman Starckjohannin johtamana aina talvisotaan asti²³⁰.

Osoitteessa Katariinankatu 14, eli vastakkaisella puolella katua kuin Starckjohannien rautakaupan vuonna 1894 avattu myymälä, sijaitsi ”Osakeyhtiö Fr. Richardt”:²³¹ in konttori. Yhtiö oli viljan, suolan sekä siirtomaatavaran tukkuliike ja sen oli perustanut vuonna 1848 Fredrik Richardt, joka myöhemmin sai kauppaneuvoksen arvonimen tarmokkaasta työstään Viipurilaisen talouselämän hyväksi. Hänen kuolemansa jälkeen yhtiöllä useita perättäisiä toimitusjohtajia ja siitä tehtiin osakeyhtiö 1905.²³² Fredrik Richardia seuranneista toimitusjohtajista ainakin Erik Dahm saksalainen, sillä hän oli syntynyt Kölnissä²³³. Vuonna 1914 ”Oy Fr. Richardt”:²³⁴ in toimitusjohtajaksi oli tullut sen perustajan poika Eugen Richardt, joka oli ylioppilastutkintonsa jälkeen opiskellut Kölnin kauppakorkeakoulussa²³⁴. Kesällä 1918 hänen Saksan kauppaolojen tuntemustaan hyödynsi Pientavarain tuontiosuuskunta (”litsmedelsimportandelslagert”), joka lähetti hänet sinne selvittämään mahdollisuuksia Suomen ja Saksan kaupankäynnin edistämiseksi²³⁵. Saksassa ollessaan Eugen avioitui joulukuussa 1918 kölniläissyntyisen Hanna Simonin kanssa. Pariskunta palasi kuitenkin pian Viipuriin, sillä heidän ensimmäinen lapsensa syntyi siellä vuonna 1919.²³⁶ Eugen Richardt johti yhtiötä Viipurissa aina talvisotaan asti ja 1920-luvun alussa yhtiön johtokuntaan kuului myös hänen äitinsä kauppaneuvoksetar Hedwig Richardt.²³⁷

”Oy Fr. Richardt”:²³⁸ in pääkonttorin naapurikortteleissa sijaitsi 1920-luvun alussa toinenkin naisen johtama Viipurin saksalainen yritys. Ella Schulze piti vaate- ja kangasliikettä ensin osoitteessa Pohjoisvallinkatu 11 ja vuoden 1922 jälkipuoliskosta eteenpäin osoitteessa Harmaidenveljestenkatu 5. Hänen liikkeessään myytiin naisten, miesten ja lasten vaatteita leningeistä sekä puvuista esiliinoiniin. Hän otti myös vastaan monenlaisia käsitöiden valmistustilauksia.²³⁸ Elfstömien tavoin Ella Schulze on esimerkki neljää kieltä taitaneesta Viipurilaisesta, sillä kankaiden ja vaatteiden myynnin lisäksi hän antoi liiketiloissaan saksan,

²²⁹ Karjala 22.7.1920 ja 17.9.1922.

²³⁰ Karjala 16.12.1929 ja <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi/>.

²³¹ Wiborgs Nyheter 22.11.1920.

²³² Karjalan Aamulehti 20.9.1922.

²³³ Karjalan Aamulehti 20.9.1922 ja Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

²³⁴ Karjalan Aamulehti 20.9.1922.

²³⁵ Wiborgs Nyheter 20.9.1918.

²³⁶ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

²³⁷ <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi/> sekä Karjalan Aamulehti 20.9.1922.

²³⁸ Karjala 24.3.1922, 12.9.1922 ja 11.3.1923.

ruotsin ja venäjän kielten oppitunteja.²³⁹ Isänsä konsuli Friedrich Stiehlin kuollessa Ella Schulze julkaisi tämän kuolinilmoituksen saksaksi, kun taas hänen miehensä pankinjohtaja Wilhelm Schulze kuolinilmoitus vuonna 1919 julkaistiin ruotsiksi.²⁴⁰

Ella Schulzen Pohjoisvallilla olleelta liikkeeltä noin sata metriä Viipurin Linnasillalle päin oli ”Hackman & C:o”n pääkonttori osoitteeseen Piispankatu 18²⁴¹. Hackmanien suvun perustama kauppahuone oli 1920-luvulla Viipurin merkittävimpiä yhtiöitä. Se oli jo 1800-luvun aikana kehittynyt pienestä vientiyrityksestä suureksi puutavarayritykseksi, jolla oli omat sahat ja metsät. Puuteollisuuden lisäksi Hackmanien kauppahuone oli osakkaana monissa muissakin teollisuus- sekä tuontiyrityksissä.²⁴²

Vaikka ”Hackman & C:o” oli muutettu osakeyhtiöksi, toimivat perustajasuvun jäsenet edelleen sen johtajistossa. Suomen itsenäistymisen aikaan johtajana oli Wilhelm Hackman. Hän oli vielä sitä vanhaa kaartia, että oli vielä ehtinyt opiskella Viipurin saksalaisessa Behmin koulussa.²⁴³ Vuonna 1901 toiminimen johtajistoon oli kohonnut myös hänen poikansa Johan Fredrik Hackman, jonka vastuu yhtiöstä oli sen jälkeen jatkuvasti kasvanut hänen isänsä jättäytyessä vanhetessaan syrjemmälle.²⁴⁴ Sairaus vei Wilhelm Hackmanin alkuvuodesta 1925 ja hänen poikansa Johan Fredrikin saman vuoden syksyllä.²⁴⁵ Johan Fredrik Hackmania seurasi yhtiön johtoon hänen nuorempi veljensä Henry Hackman, joka oli opiskellut metsätieteellisiä opintoja ensin Evolla ja sen jälkeen Münchenissä sekä muuallakin ulkomailla.²⁴⁶ Hän johti yhtiötä Viipurissa talvisotaan asti.²⁴⁷

Tässä luvussa olen osoittanut, että Viipurin kaupungissa oli edelleen Suomen itsenäistymisen aikaan ja sen jälkeen läpi 1920-luvun runsaasti saksalaistaustaista liiketoimintaa. Ylipäätensä Viipurin saksalaisten merkitys kaupungin taloudelle oli Suomen itsenäistymisen jälkeenkin merkittävä, sillä esimerkiksi Wahlien, Starckjohannien, Hackmanien ja Steinbockien perustamat yritykset kuuluivat kaupungin suurimpiin. Viipurin saksalaisten omistamat liikkeet eivät hallinneet kaupunkikuvaa, mutta niiden läsnäolo sellaisilla kaupungin keskeisillä liikepaikoilla kuin Aleksanterinkatu, Punaisenlähteentori ja vanha Linnoituksen kaupunginosa,

²³⁹ Wiborgs Nyheter 14.11.1921.

²⁴⁰ Wiborgs Nyheter 20.12.1919 ja 22.12.1919 sekä 14.11.1922.

²⁴¹ <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi/>.

²⁴² Petterberg-Möntti 2001 s. 81.

²⁴³ Karjala 5.7.1922.

²⁴⁴ Karjala 5.9.1924.

²⁴⁵ Karjala 22.1.1925 ja 2.9.1925.

²⁴⁶ Karjala 28.3.1926.

²⁴⁷ <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi/>.

oli enemmän sääntö kuin poikkeus. Enimmäkseen Viipurin saksalaisten liikkeiden toiminta liittyi jo pidemmän perinteen mukaisesti tukkukauppaan ja tältä alalta löytyivätkin merkittävimmät saksalaistaustaiset yritykset. Osa saksalaisesta liiketoiminnasta liittyi kuitenkin myös käsityöammatteihin sekä insinööritaitoon.

4.2. Viipurin saksalainen taide

Tarkastelen tässä luvussa Viipurin saksalaista taidetta vuosina 1918 — 1930. Käsitteellä ”saksalainen taide” tarkoitan tässä yhteydessä Viipurin saksalaisen väestön esittämää, harjoittamaa tai tuottamaa taidetta. Määritelmäni ei siis pohjautu siihen, että taideteokset olisivat alun perin sävelletty tai kirjoitettu Saksassa, vaikka näin lähes poikkeuksetta Viipurin saksalaisten esittämän taiteen kohdalla olikin. Tämän tarkastelun ja analyysin kautta vastaan tutkimukseni apukysymykseen siitä, kuinka saksalaisuus ilmeni Viipurissa tarkastelemanani ajanjaksona.

Saksalaisten asemaa Viipurin musiikkielämässä ennen 1900-lukua kuvaa hyvin se, että teoksessaan ”Musiikin juhlaa Viipurissa” Reijo Pajamo luonnehtii Viipurilaisen musiikkitaiteen ajanjaksoa 1800-luvun alusta aina suomalaisuuden heräämiseen 1800-luvun lopulla ”saksalaisuusmusiikoiden ajaksi”²⁴⁸. Lisäksi hän viittaa Viipurin musiikkitaiteen juurien kietoutuneen voimakkaasti pohjoissaksalaisen musiikkikulttuurin piiriin jo paljon aiemmin 1600-luvun lopulla, kun Ruotsin suurvalta-aika loi edellytykset yhtenäiskulttuurille Itämeren alueella²⁴⁹. Koska musiikin asiantuntemus ja ammattitaito vielä 1800-luvun alkupuolella olivat Viipurissa varsin kapeat, tulivat taitavimmat kaupungissa esiintyneet muusikot sinne tuolloin Pajamon mukaan muualta²⁵⁰. Tämä sopii myös Blackbournen yleisesti ulkosaksalaisista tekemiin havaintoihin²⁵¹. 1800-luvun alussa Viipurissa vierailleita saksalaisia musiikkiseurueita olivat muun muassa J.A. Schultzin seurue ja Reithmeyerin hovioopperaseurue Pietarista²⁵². Sooloartisteja taas olivat muun muassa huilisti Spojeris Hampurista sekä pasunisti Friedrich Kaufmann Dresdenistä²⁵³.

Vierailemaan saapuneita muusikoita merkittävämpiä Viipurin musiikkielämän kehitykselle olivat kuitenkin epäilemättä olleet esimerkiksi Wohlebes Heinrich Wähler ja Richard Faltini, jotka 1800-luvun puolivälissä jäivät kaupunkiin pysyvämmiin. Wähler toimi musiikinopettajana

²⁴⁸ Pajamo 2018 s. 6 ja 25.

²⁴⁹ Pajamo 2018 s. 23.

²⁵⁰ Pajamo 2018 s. 27 ja 33.

²⁵¹ Blackbourn 2015 s. 328.

²⁵² Pajamo 2018 s. 25 ja 27.

²⁵³ Pajamo 2018 s. 26.

useissa kaupungin kouluissa, toimitti koulujen käyttöön tarkoitettuja laulukirjoja sekä perusti kaupunkiin ensimmäisen musiikkikaupan vuonna 1849²⁵⁴. Danzigissa syntynyttä ja Leipzigin konservatoriossa opiskellutta Faltinia taas pidetään todellisena Viipurin musiikkielämän perustan luojana, sillä hän oli taustavaikuttajana tuomassa Viipuriin ensimmäisen kerran muun muassa kamarimusiikki-iltoja, sinfonia- ja orkesterikonsertteja sekä tilauskonserttitoimintaa²⁵⁵.

Pajamo on siis esittänyt perustellusti, että Viipurilainen musiikkielämä pohjautui saksalaisille vaikutteille ja vaikuttajille. Robert Schweitzerin mukaan voimakkaasti saksalaisvaikutteisen 1800-luvun jälkeen Viipurin kulttuurielämä kuitenkin kadotti vähitellen saksalaisen leimansa. Hänen kertoo, että saksalaiset ooppera- ja teatteriseurueet säilyttivät suosionsa 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka ja vielä jonkin aikaa tuonkin jälkeen saksalaisuus näkyi musiikkitaiteessa, joka oli kielirajoista vapaa.²⁵⁶ Kyseenalaistan tämän Schweitzerin väitteen, sillä Viipurin taide-elämässä on havaintojeni mukaan ollut mukana runsaasti kaupungin saksalaista väestöä sekä ulkopuolelta tulleita saksalaisia vaikutteita edelleen Suomen itsenäistymisen jälkeen. Voikin olla, että Schweitzer on ainakin osittain analyysissään liian yksioikoisesti tulkinnut suomalaisen sekä ruotsalaisen taidetarjonnan lisääntymisen tarkoittaneen automaattisesti saksalaisen taiteen määrän vähenemistä. Esitän seuraavaksi väitteeni tueksi lähdeaineistostani tekemiäni havaintoja, joiden perusteella saksalaisuus ilmeni Viipurissa edelleen vuosina 1918 — 1930 monipuolisena saksalaisena taidetarjontana.

Havaintojeni mukaan vuonna 1918 perustetun Viipurin Musiikkiopiston taustavaikuttajina, opettajina sekä opiskelijoina on ollut useita Viipurin saksalaisia. Esimerkiksi ensimmäiseen johtokuntaan on kuulunut Viipurin saksalainen arkkitehti Edward Mielck.²⁵⁷ Hän myös soitti selloa ja oli ilmeisesti kohtuullisen arvostettu, sillä hän esiintyi muun muassa kunnostustöiden jälkeen Pyöreään Torniin valmistuneen ravintolan avajaisissa vuonna 1923 sekä Raatihuoneen salissa 1925 esitetystä Jean Gilbertin operetissa ”Dorine och slumper”²⁵⁸. Siinä missä Edward Mielckin soittaminen vaikuttaa olleen harrastus, on hänen sukulaisensa²⁵⁹ Nora Mielck soittanut selvästi ammatikseen. Hänet on kiinnitetty Viipurin Musiikkiopistoon pianonsoiton opettajaksi heti koulun perustamisen aikaan ja tuossa tehtävässä hän on toiminut ainakin

²⁵⁴ Pajamo 2018 s. 28 — 29.

²⁵⁵ Pajamo 2018 s. 35 — 36, 42 — 43 ja 44 — 45.

²⁵⁶ Schweitzer 2013 s. 26.

²⁵⁷ Karjala 6.10.1928.

²⁵⁸ Wiborgs Nyheter 19.11.1923 ja 8.1.1925.

²⁵⁹ Ei samaa perhekuntaa. Tarkka sukulaissuhde ei käy ilmi Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirjasta 1941.

vuoteen 1927²⁶⁰. Tämänkin jälkeen hän on pitänyt yksityisiä pianotunteja²⁶¹. Nora Mielckin esiintymisistä Viipurin eri konserteissa on myös useita lehtijuttuja²⁶².

Viipurin Musiikkiopistossa pianonsoiton opiskelija puolestaan on ollut Martha Sesemann, joka mainitaan vuonna 1920 musiikkiopiston oppilasnäyttekonsertin edistyneimpänä pianonsoiton oppilaana. Tuolloin hän esitti ”luistavalla tekniikalla ja taitavasti jäsenellen Tšaikovskin F-duuri variatsioonit”²⁶³. Martha Sesemann valmistui Viipurin Musiikkiopistosta 1924, minkä jälkeen hän alkoi tarjota pianotunteja Pajakadulla²⁶⁴. Hän myös säesti useiden laulajien konsertteja 1920-luvulla²⁶⁵.

Viipurin Musiikkiopiston toinen nuori saksalainen painonsoitontähtioppilas 1920-luvulla oli Michael von Deringer, joka tunnettiin myös Mikkona. Hänen perheensä oli tullut Suomeen Baltiasta 1900-luvun alussa ja hän itse oli syntynyt Helsingissä.²⁶⁶ Viipurin musiikkiopistossa hän opiskeli pitkään Eleonore Friskin ohjauksessa ja suoritti loppututkinnon 1925²⁶⁷. Opintojensa päättymisen kunniaksi hän antoi valmistumiskonsertin, jonka Karjala-lehden toimittaja arvioi erittäin onnistuneeksi ja ennusti nuorelle kyvyille uraa menestyvänä taiteilijana²⁶⁸. Toimittajan veikkaus näyttää osuneen oikeaan, sillä Mikko von Deringer jatkoi opintojaan Wienin Musiikkikorkeakoulussa professori F. Vührerin johdolla²⁶⁹. 1920-luvun jälkipuoliskolla hän palasi soittamaan Viipuriin ainakin muutamiin konsertteihin, kuten Viipurin Musiikkiopiston kymmenvuotisjuhlakonserttiin²⁷⁰.

Pianistien lisäksi Viipurin Musiikkiopistossa opiskeli nuori saksalaistaustainen viululupaus, vuonna 1909 syntynyt Ilse Heiseler²⁷¹. Hän on esiintynyt useissa Viipurin Musiikkiopiston konserteissa 1920-luvun mittaa²⁷². Esimerkiksi vuoden 1926 keväällä musiikkiopiston oppilasillassa, ollessaan vasta 17-vuotias, hän on tuottanut kuulijoilleen mieluisan yllätyksen osoittamalla musikaalisella vaistollaan huomattavaa edistyneisyyttä²⁷³. Heiseleriä vielä

²⁶⁰ Wiborgs Nyheter 6.9.1918; Karjala 6.11.1927.

²⁶¹ Wiborgs Nyheter 13.9.1929.

²⁶² Wiborgs Nyheter 16.4.1919, 16.11.1926 ja 18.4.1929; Karjala 2.2.1924.

²⁶³ Karjala 21.5.1920.

²⁶⁴ Wiborgs Nyheter 22.5.1924 ja 5.9.1925; Karjala 6.9.1925.

²⁶⁵ Esim. Karjala 3.3.1926 ja 2.4.1929.

²⁶⁶ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

²⁶⁷ Karjala 1.12.1925. (Huom. Myös Eleonore Frisk hyvin todennäköisesti Pietarista saapunutta Friskin saksalaissukua, mutta ei mainita kirkonkirjassa 1941. Wiborgs Nyheter 2.4.1921.)

²⁶⁸ Karjala 3.12.1925.

²⁶⁹ Karjala 6.10.1928.

²⁷⁰ Esim. Karjala 8.8.1926 ja Maakansa 30.9.1928.

²⁷¹ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

²⁷² Esim. Wiborgs Nyheter 18.5.1920; Karjala 16.5.1923 ja 30.9.1928.

²⁷³ Karjala 22.5.1926.

nuorempi saksalainen viulisti Viipurin Musiikkiopistossa oli Margarethe Reinboth. Hänen isosiskonsa Karin puolestaan opiskeli laulua²⁷⁴.

Kaikki Viipurin saksalaiset musiikkitaiteilijat eivät olleet sidoksissa Viipurin Musiikkiopistoon, vaan taitavia ja arvostettuja muusikoita saapui kaupunkiin myös sen ulkopuolelta. Pietarissa syntynyt Thomas Hoth esimerkiksi oli monipuolisesti 1920-luvulla esiintynyt saksalaistaustainen viulisti²⁷⁵. Yhtäältä hän on ollut Viipurin Saksalaisen seuran järjestämässä Beethovenin 150-vuotismuistojuhlassa Raatihuoneella soittamassa Jouhikvartettia N:o 6:ta sekä Kamarimusiikki-illassa esittämässä Beethovenia ja Schubertia²⁷⁶. Toisaalta taas hän on soittanut Viipurin työväenteatterissa esitetyssä operetissa ”Mustalaisruhtinatar”²⁷⁷.

Vielä Hothia kauempaa ulkomailta saapunut muusikko oli Viipurin saksalaisen Woldemar Wahlin kanssa Lontoossa 1905 avioitui yhdysvaltalaisyntyinen Elsa Dieckhoff²⁷⁸. Hänen musikaaliset lahjansa olivat herättäneet huomiota jo hänen synnyinmaassaan, minkä jälkeen hän oli opiskellut laulua Frankfurt am Mainissa useita vuosia laulopedagogi professori Stockhawsenin johdolla. Saksassa hän antoi useita konsertteja muun muassa Hans Sittin ja E. Braunin kanssa.²⁷⁹ Avioitumisensa jälkeen Elsa Wahl muutti miehensä kanssa Viipuriin ja saapui näin rikastuttamaan kaupungin musiikkielämää. Ensimmäisen kerran Suomessa hän konsertoi Helsingissä 1922, mitä seurasi vuoden päästä esiintyminen Viipurissa.²⁸⁰ Hän tarjosi Viipurissa myös laulutunteja²⁸¹.

Väitän, että Viipurin näyttämötaiteestaan saksalaisuus ei ollut täysin kadonnut Suomen itsenäistymisen jälkeen. Tätä väitettä tukevat useat lehtiaineistosta tekemäni havainnot, joiden perusteella Viipurin saksalaisuus ilmeni edelleen vuosina 1918 — 1930 monenlaisina näytelmä ja oopperaesityksinä niin vierailevien kuin kaupungissa vakituisesti asuvienkin saksalaisten toimesta. Saksalaista teatteria oli tarjolla esimerkiksi, kun ”Haass-Berkow Spiele”-näytelmäryhmä saapui esittämään Viipurin teatteriin neliosaisen sarjan perinteisiä

²⁷⁴ Karjala 21.5.1926.

²⁷⁵ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

²⁷⁶ Karjala 15.12.1920 ja 18.1.1921.

²⁷⁷ Karjala 25.9.1923.

²⁷⁸ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941.

²⁷⁹ Karjala 10.2.1923.

²⁸⁰ Karjala 10.2.1923.

²⁸¹ Karjala 16.3.1928.

saksalaisnäytelmiä. Heidän ohjelmistoonsa kuuluvat esimerkiksi ”Die kluge Bauerntochter” sekä ”Totentanz”.²⁸²

Viipurin kulttuurin saksalaisen leiman säilymisestä mielenkiintoisella tavalla kertova produktio on ollut amatöörivoimin toteutettu ja ensisijaisesti lapsille suunnattu satuooppera ”Hänsel und Gretel”, joka esitettiin kokonaan saksaksi. Ensi-iltansa ooppera sai 8.1.1921 ja sen tuotot käytettiin Saunalahden kaupunginosaan rakennettavan lastenkodin hyväksi. Kaikki esiintyjät eivät olleet Viipurin saksalaisia, mutta Hannun ja Kertun isän roolin esitti johtaja Ludwig Reinboth.²⁸³ Amatöörivetoisuudestaan ja saksankielisyydestään huolimatta esitys sai erittäin suosiollisen vastaanoton yleisöltä sekä lehdistöltä²⁸⁴. Niinpä satuooppera sai alkuperäisen esityksensä lisäksi kaksi täyteen myytyä uusintänäytäntöä²⁸⁵.

Saksalaista amatööriteatteria hyväntekeväisyystarkoituksessa viipurilaisille tarjosi myös ”Finnland-Kämpfer”-yhdistys²⁸⁶. Sen jäsenet keräsivät rahaa Suomen sisällissodassa invalidisoituneille saksalaissotilaille sekä kaatuneiden perheille esittämällä Viipurin teatterissa Franz ja Paul von Schönthanin huvinäytelmän ”Der Raub der Sabinerinnen”²⁸⁷. Lavalla nähtiin useita korkeissa yhteiskunnallisissa asemissa olleita Viipurin saksalaisia kuten professori Hermann Lorentz, konsuli Herman Starckjohann, johtaja Ludwig Reinboth ja tohtorinrouva Klara Meuschen²⁸⁸. Muita ”Finnland-Kämpferin” amatööri näyttelijöiden esityksiä olivat ainakin vuonna 1926 esitetty ”Der Wahre Jakob” sekä vuoden 1928 ”Der keusche Leemann”²⁸⁹. Näistä ensimmäinen oli niin pidetty, että se esitettiin yleisön toivomuksesta kaksi viikkoa myöhemmin uudelleen²⁹⁰. Jälkimmäinen taas järjestettiin Finnland-Kämpfer”-yhdistyksen 10-vuotis juhlassa ja siinäkin olivat mukana professori Lorentz sekä johtaja Reinboth. Tällä kertaa esiintyi myös Reinbothin Viipurin Musiikkiopistossa opiskellut tytär Karin Reinboth.²⁹¹

Viipurin saksalaisten taiteilijoiden joukosta kannattaa kaikkien edellä mainittujen esiintyvien taiteilijoiden lisäksi mainita kaksi maalaria. Vera Stiehl oli opiskellut posliinimaalausta muun muassa Dresdenissä ja Charlottenburgissa. Hän alkoi harjoittaa sekä opettaa tätä Suomessa

²⁸² Karjala 20.1.1924.

²⁸³ Karjala 6.1.1921 ja 13.2.1921; Wiborgs Nyheter 14.1.1921.

²⁸⁴ Karjala 11.1.1921; Wiborgs Nyheter 14.1.1921.

²⁸⁵ Karjala 13.1.1921.

²⁸⁶ Wiborgs Nyheter 25.11.1925.

²⁸⁷ Karjala 1.12.1925; Wiborgs Nyheter 25.11.1925.

²⁸⁸ Wiborgs Nyheter 28.11.1925.

²⁸⁹ Karjala 27.11.1926.

²⁹⁰ Karjala 5.12.1926.

²⁹¹ Karjala 15.4.1928.

aiemmin varsin vähän tunnettua maalauslajia 1920-luvun alussa Viipurissa. Tarvittavan posliinin polttamista varten hän tuotti insinöörinrouva Elli Sörensenin kanssa Saksasta oman polttouunin.²⁹² Uuden posliininmaalauksurssin Vera Stiehl aloittikin joka syksy ainakin vuoteen 1927 asti²⁹³.

Perinteisempää muotokuva ja maisemamaalausta edusti Mary von Mingin. Hän oli syntynyt Pietarissa ja opiskellut maalausta professori Eero Järnefeltin opetuksessa.²⁹⁴ Hänen vuonna 1922 hotelli Andreassa pidetyssä näyttelyssään esillä olleet teokset edustivat romantiikan tyyliisuuntaa ja hänen maalaamansa muotokuvat onnistuivat Wiborgs Nyheterin reportterin mukaan tekemään kohteistaan syvälle meneviä analyysejä. Erityisesti hänen teokseensa ”En Sommarmorgon” vangitut aurinko, ilma ja valo osoittivat, että hän hallitsi myös maisemamaalauksen tekniikan.²⁹⁵ Vera Stiehlin tavoin Mary von Mingin tarjosi maalaustunteja Viipurissa²⁹⁶.

Edellä olen esitellyt runsaasti esimerkkejä siitä, kuinka Viipurin saksalaiset olivat edelleen näkyvä osa kaupungin taide-elämässä Suomen itsenäistymisen jälkeen ja läpi 1920-luvun. Tämä on pätenyt niin musiikki-, teatteri- kuin maalaustaiteessakin. Nämä tiedot vastaavat ensisijaisesti tutkimuskysymykseeni siitä, millä tavoin saksalaisen väestön olemassaolo ilmeni Viipurin kaupungissa. Havaintoni poikkeavat jonkin verran aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa esitetystä näkemyksestä, jonka mukaan Viipurin taide-elämä on menettänyt saksalaisen leimansa 1800-luvun lopulla. Tässä luvussa esitettyjen tietojen valossa väitänkin, että Viipurissa saksalaiset ovat esittäneet Suomen itsenäistymisen jälkeen yhtä paljon eri taidemuotoja kuin 1800-luvulla. Vaikutelma saksalaisen taiteen katoamisesta on voinut syntyä aiemmille tutkijoille siitä, että kaupungin suomalaisten ja ruotsalaisten esittämä taide on lisääntynyt niin paljon, että sen rinnalla saksalaisten osuus vaikuttaa vähäisemmältä.

Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut Viipurin saksalaisia vuosina 1918 — 1930, vastatakseni kysymykseen, kuinka saksalainen Viipurin oli tuona ajanjaksona. Vastatakseni laajaan tutkimuskysymykseeni olen jakanut sen kolmeksi pienemmäksi tutkimuskysymykseksi ja vastannut niihin. Pienemmät tutkimuskysymykset ovat: 1) Kuinka paljon Viipurissa oli

²⁹² Karjala 9.5.1922.

²⁹³ Karjala 10.9.1927.

²⁹⁴ Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941 ja Karjala 4.4.1922.

²⁹⁵ Wiborgs Nyheter 6.4.1922.

²⁹⁶ Karjala 25.9.1927.

tarkasteltuna ajanjaksona saksalaista väestöä ja mikä oli heidän alkuperänsä? 2) Keitä Viipurin saksalaiset olivat ja mikä oli heidän sosioekonominen asemansa kaupungissa? sekä 3) Millä tavoin saksalaisen väestön olemassaolo ilmeni Viipurin kaupungissa?

Viipurin saksalaisten määrä on tarkastelemanani ajanjaksona vaihdellut hieman yli neljänsadan ja hieman yli viidensadan henkilön välillä. Koko kaupungin väestöstä he ovat muodostaneet noin prosentin osuuden. Kaupungin keskustan alueella Viipurin saksalaisten suhteellinen osuus on kuitenkin ollut hieman suurempi ja siellä he ovat muodostaneet noin kaksi prosenttia väestöstä.

Tarkastellessani Viipurin saksalaisten syntymäpaikkoja olen huomannut, että heistä vain noin viidesosa oli syntynyt Viipurissa. Lisäksi jos oletetaan, että Saksassa syntyneet kaupunkilaiset ovat myös olleet saksankielisiä, niin voidaan päätellä hieman yli viidesosa Viipurin saksalaisista syntyneen Saksassa. Näin ollen yli puolen tarkasteluajankohdan Viipurin saksalaisista syntymäpaikkaa ei voida suoraan väestötilastoista päätellä.

Viipurin saksalaisen seurakunnan vuoden 1941 kirkonkirjasta keräämiäni syntymäpaikkatietojen perusteella olen arvioinut, että pitkälle toistasataa Viipurissa vuosina 1918 — 1930 asunutta saksalaista oli syntynyt Pietarissa ja useita kymmeniä Baltiassa. Näiden ryhmien merkitystä ei juurikaan noteerata aiemmassa Viipurin saksalaisista tai suomensaksalaisista tehdyssä tutkimuksessa. Voikin olla, että Viipurin saksalaisuutta aiemmin tutkineet Robert Schweitzer ja Teija Petterberg-Möntti ovat tutkimuksissaan lähestyneet aihetta vielä 1990-luvulla voimakkaasti vaikuttaneen kansallisvaltiokeskeisen historian tutkimuksen lähtökohdista, jolloin he ovat olettaneet Viipurin saksalaisten ensisijaisesti kuuluneen kaupungissa monen sukupolven ajan asuneisiin saksalaissukuihin, eivätkä ole huomioineet väestöliikkeiden vaikutusta saksalaisväestöön.

Viipurin saksalaiseen väestöön vaikuttaneiden muuttoliikkeiden huomiotta jättämisestä kertoo myös se, että Schweitzer että Petterberg-Möntti ovat esittäneet Viipurin saksalaisten määrän vähentyneen 1800-luvun puolivälin jälkeen, mitä he selittävät ensisijaisesti saksalaisten sukujen ruotsalaistumisella. Väite ruotsalaistumisesta tuntuu pohjautuvan ajatukseen väestöliikkeiden ulkopuolelle jääneistä Viipurin saksalaisista, jotka ovat saapuneet kaupunkiin 1800-luvulla tai aiemmin ja olleet sen jälkeen alttiita ainoastaan kaupungin sisällä tapahtuneille muutoksille. Tämä tulkinta ei kuitenkaan ole kestävä sen tiedon valossa, että Viipurin saksalaisista noin neljäviidesosaa oli 1920-luvulla muuttanut kaupunkiin muualta.

Väestölaskennoista 1900-luvulta saatavat tiedot eivät ylipäättänsä tue väitettä saksalaisten määrän laskevasta trendistä. Vuonna 1910 saksalaisia on ollut kutakuinkin saman verran kuin sata vuotta aiemmin ja vuoteen 1920 mennessä heidän määränsä on kasvanut noin kahdellasadalla hengellä. 1920-luvun saksalaisten määrän laskusta huolimatta heitä on edelleen ollut vuonna 1930 enemmän kuin ennen Suomen itsenäistymistä. Viipurin saksalaisten väestön määrä ei siis ole merkittävästi muuttunut ainakaan 1920-luvun loppuun mennessä, vaan ainoastaan sen suhteellinen osuus kaupunkilaisista on pienentynyt kaupungin suomalaisen väestön määrän kasvaessa voimakkaasti. Petterberg-Möntti on tehnyt saman havainnon Viipurin saksalaisten absoluuttisen määrän muuttumattomuudesta ja suhteellisen määrän pienentymisestä 1800-luvun väestötilastoissa, mitä vasten tarkasteltuna onkin erikoista, että hän ei ota sitä huomioon arvioidessaan 1900-luvulle tultaessa tapahtunutta väestökehitystä.

Tutkimuskysymykseeni Viipurin saksalaisuudesta vuosina 1918 — 1930 olen siis saanut kvalitatiivisesti tilastojen perusteella vastauksen, että saksalaisten suhteellinen osuus kaupungin väestöstä oli varsin pieni. Saksalainen Viipuri on kuitenkin aiemman tutkimuksen näkemyksien vastaisesti ollut edelleen olemassa, sillä saksalaisten suhteellisen osuuden pieneneminen ei johtunut heidän määränsä vähenemisestä vaan suomalaisten määrän lisääntymisestä. Lisäksi olen tehnyt aiemmasta tutkimuskirjallisuudesta puuttuvan havainnon, että merkittävä osuus Viipurin saksalaisia oli syntynyt Pietarissa ja Baltiassa.

Viipurin saksalaisen väestön koulutusaste oli havaintojeni perusteella 1920-luvulla merkittävästi kaupungin kesiarvoa korkeampi ja he olivatkin ruotsia ja suomea taitaneiden kaksikielisten ohella kaupungin korkeimmin koulutettu väestöryhmä. Näin siitä huolimatta, että Viipurissa ei Suomen itsenäistymisen aikaan ollut voinut saada saksankielistä koulusivistystä lähes puoleen vuosisataan. Lehtiaineistoja analysoimalla olen havainnut, että 1920-luvulla oli hyvin yleistä, että Viipurissa keskikoulun tai lukion käyneet saksalaiset opiskelivat ruotsiksi.

Väestötilastoista tekemieni havaintojen mukaan Viipurin saksalaisista merkittävästi kaupungin keskiarvoa suurempi osuus on ollut myös korkeakoulutettuja. Suomessa korkeakouluopintoja on itsenäistymisen aikaan ja sitä seuranneena vuosikymmenenä voinut suorittaa vain Helsingissä ja Turussa. Viipurin saksalaisten joukossa onkin ollut useita henkilöitä, jotka ovat opiskelleet ulkomailla. Ensisijaisesti opiskelu on tapahtunut Saksassa, mutta myös esimerkiksi Britanniassa, Venäjällä ja Virossa. Tulkitsen Viipurin saksalaisten etuna korkeakoulutuksen hankkimiseen olleen sen, että he olivat kielitaitonsa, varallisuutensa ja kontaktiensa takia valmiimpia matkustamaan ulkomaille opiskelemaan.

Korkea koulutustaso heijastuu myös Viipurin saksalaisten ammatteihin. Heidän keskuudessaan onkin ollut useita arkkitehteja, insinöörejä ja lääkäreitä. Viipurin saksalaisista naisista monet ovat opettaneet kieliä. Useiden Viipurin saksalaisten asiantuntemusta ja erikoistumista vaatineet ammatit sopivat yhteen David Blackburnen ulkosaksalaisista yleisesti tekemien havaintojen kanssa. Vähemmän koulutusta vaatineissa ammateissa toimineista Viipurin saksalaisista sen sijaan löytyy vain harvoja lehtimainintoja. Uskon tämän kuvastavan Viipurin saksalaisen väestön ammattirakennetta, vaikka vaikutelmaa voikin osittain vääristää se, että koulutusta vaatineet ammatit ovat luultavasti saaneet helpommin lehtinäkyvyyttä kuin tehdastyöhön ja maatalouteen liittyvät ammatit.

Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on osoitettu 1800-luvun jälkipuoliskolla suuren osuuden Viipurin saksalaista kuuluneen kaupungin sosiaaliseen yläluokkaan. Heidän sosiaalista asemaansa Suomen itsenäistymisen jälkeen ei ole juurikaan aiemmin tutkittu, mutta saksalaisen yläluokan on arveltu pienentyneen ja ruotsalaistuneen 1900-luvulle tultaessa. Oman tulkintani mukaan näin ei ollut, sillä olen löytänyt runsaasti viitteitä aiemmassakin tutkimuksessa tarkasteltujen Viipurin saksalaisten sukujen kuten Thesleffien, Sesemannien, Starckjohannien ja Wahlien yläluokkaisen aseman sekä saksankielisyyden säilymisestä pitkälle 1900-luvulle. Olen myös havainnut, että vanhojen saksalaissukujen lisäksi Viipuriin on 1910- ja 1920-lukujen taitteessa saapunut yläluokkaisesti eläneitä Pietarin saksalaisia, jotka ovat kasvattaneet Viipurin saksalaisen yläluokan jäsenten määrää ja joita ei ole huomioitu aiemmassa tutkimuksessa. He ovat luultavasti paenneet Venäjän vallankumouksen aiheuttamia levottomuuksia sekä eliittivihamielisyyttä ja yksi syy Karjalan kannakselle asettumiseen ovat olleet heidän siellä jo valmiiksi omistamansa kesähuvilat.

Viipurin saksalaisten sosioekonomisesta asemasta tekemieni analyysien perusteella voin siis todeta, että kvalitatiivisesti tarkasteltuna Viipuri on ollut saksalaisempi, kuin mitä heidän suhteellinen osuutensa väestöstä antaisi olettaa. Tämä on pätenyt Viipurin koulutettujen keskuudessa, koulutusta vaativissa ammattikunnissa sekä kaupungin sosiaalisessa yläluokassa. Lisäksi analyysini valossa aiemmin esitetyt arviot Viipurin saksalaisen yläluokan pienenemisestä ja ruotsalaistumisesta vaikuttavat vähintään liioitelluilta. Sen sijaan saksalainen yläluokka on saanut lisää jäseniä Pietarin emigranteista.

Luvussani *Saksalainen yritystoiminta Viipurin katukuvassa* muutin esitystapaani paikkasidonnaiseksi, sillä historia tapahtuu yhtä lailla paikassa kuin ajassa. Osoitin, että lähes jokaisessa Viipurin pääkadun Aleksanterinkadun varrella olleessa korttelissa on ollut Viipurin

saksalaisten omistama liike ja jopa katua pitkin liikennöineet raitiovaunut ovat kuuluneet saksalaistaustaiselle yhtiölle. Tämän jälkeen esittelen vielä joitain Punaisenlähteentorin laidalla sekä Linnoituksen kaupunginosassa sijainneita Viipurin saksalaisten yrityksiä. Tällä esitystavalla havainnollistin, että Viipurin merkittävillä liikepaikoilla ei ole voinut olla kohtaamatta Viipurin saksalaisia yrityksiä. Havaintojeni perusteella esitänkin, että saksalaisuus on edelleen vuosina 1918 — 1930 ilmennyt Viipurissa vahvasti monenlaisena saksalaistaustaisena liiketoimintana.

Viipurin saksalaisten on esitetty kadonneen myös kaupungin taide-elämästä 1900-luvun alkuun tultaessa. Ensin näytelmistä sekä oopperoista ja pikkuhiljaa musiikkiesityksistäkin, jotka olivat kielirajoista vapaita. Olen haastanut tuon näkemyksen osoittamalla, että Viipurissa tarkastelemani ajanjaksona on opiskellut ja esiintynyt monia saksalaisia muusikoita. Lisäksi Viipurilaisille näyttämöille on edelleen 1920-luvulla saksalalaisten toimesta esitetty näytelmiä sekä oopperaa, joiden esityskieli on ollut saksa. Nämä näytökset ovat useamman kerran myös vetäneet salit täyteen yleisöä. Viipurissa vaikuttaakin olleen 1920-luvulla vähintään yhtä paljon saksalaisten tekemää ja esittämää taidetta kuin 1800-luvullakin. Siinä missä saksalainen taide on 1800-luvulla ollut lähes kaupungin ainoaa taidetta, on sen rinnalla 1920-luvulla ollut paljon suurempi suomalainen ja ruotsalainen taidetarjonta, joihin verrattuna saksalaisen taiteen määrä voi vaikuttaa vähäiseltä. Kyse ei siis ole mittakaavan vaan vertailukohdan muutoksesta.

Tiivistän tutkimukseni tärkeimmän havainnoksi sekä vastaukseksi tutkimuskysymykseeni, että saksalainen Viipuri oli edelleen olemassa Suomen itsenäistymisen aikaan ja sitä seuranneena reilun vuosikymmenen aikana. Määrällisesti sekä laadullisesti se oli jopa varsin samanlainen kuin edeltävällä vuosisadalla. Viipurin saksalaisuuden 1900-luvulle tultaessa tapahtuneesta katoamisesta aiemmassa tutkimuksessa tehdyt oletukset pohjautuvat kahteen virhearvioon. Ensinnäkin saksalaisten on oletettu ruotsalaistuneen tavalla, joka ei ota huomioon Viipurin saksalaisiin vaikuttaneita muuttoliikkeitä, vaan on olettanut heidän olevan alttiita vain kaupungin sisäisille muutoksille. Toiseksi on sekoitettu keskenään Viipurin saksalaisuuden absoluuttinen sekä suhteellinen väheneminen.

Katson tässä tutkimuksessa asettaneeni Viipurin saksalaisuuden tutkimukselle uuden ajallisen takarajan. Aiemmin aihetta tutkineet vaikuttavat olettaneen, että Viipurin saksalaisuus oli vähentyneen 1900-luvun alkuun tultaessa siinä määrin, että sen tarkasteleminen omana ilmiönään ei ole mielekäästä siltä ajalta, jolloin Viipuri on ollut osa itsenäistä Suomea. Olen kuitenkin osoittanut Viipurin saksalaisten tarkastelemisen arvoisen historian jatkuneen ainakin

1920-luvun loppuun ja uskon että tarkastelua kannattaisi jatkaa vielä vuoteen 1940 asti. 1930-luvun lähdeaineistojen haasteellisuuden takia, en ole jatkanut tarkasteluani 1920-lukua pidemmälle. Toivon, että minä tai joku muu tutkija pystyy tulevaisuudessa kattamaan tutkimuksella tuon Viipurin saksalaisen historian viimeisen vuosikymmenen. Oletan, että ulkosaksalaisuuden haara, joka oli sidoksissa Viipuriin paikkana, päättyi vasta toista maailmansotaa seuranneisiin väestönsiirtoihin tai viimeistään Viipurin saksalaisen seurakunnan lakkauttamiseen vuoden 1950 lopussa.

Mielenkiintoinen tutkimuskohde olisivat myös Viipurin saksalaisten toista maailmansotaa seuranneet vaiheet. Kiinnostavaa olisi saada selville, muuttivatko he suurimman osan evakkoja tavoin muualle Suomeen vai jatkuiko heidän evakkomatkinsa esimerkiksi saksankieliseen Keski-Eurooppaan tai muualle Suomen rajojen ulkopuolelle. Saman tyyppistä tutkimusta suuremmassa mittakaavassahan on tehty karjalan evakoista.

Vaikka tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt lähestymään Viipurin saksalaisuutta enemmän verkostojen, vuorovaikutuksen ja väestöliikkeiden näkökulmasta kuin aiemmassa tutkimuksessa, niin tuosta näkökulmasta Viipurin saksalaisiin liittyvää tutkittavaa jää vielä runsaasti. Tässä tutkimuksessa olen pystynyt ensimmäisen kerran vasta raottamaan Viipurin ja Pietarin saksalaisten välisiä yhteyksiä, joissa olisi epäilemättä ainesta omaksi tutkimukseksi. Toisaalta koska olen tässä tutkimuksessa vastannut kysymykseen ”kuinka saksalainen Viipuri oli”, en ole tarkastellut Viipurin saksalaisten suhteita muihin viipurilaisiin, vaikka löysin tutkimusta tehdessäni runsaasti aineistoa siihen liittyen sekä Viipurin saksalaisen seurakunnan 1941 kirkonkirjasta että lehtiaineistoista.

Kiitokset

Kiitän gradututkielmani ohjaajia Anu Lahtista ja Niklas Jensen-Erikseniä koko projektin ajan jatkuneesta kannustavasta ja asiantuntevasta ohjauksesta. Samoin kiitän työtäni vertaisarvioineita ja kehitysideoita tarjonneita Hilda Tolosta sekä Jyri-Oskari Pätäriä. Erityinen kiitos kuuluu Esa Ruotsalaiselle, joka ei ole tukenut pelkästään tämän työn kanssa, vaan on lähes koko akateemisten opintojeni ajan näyttänyt, mitä hyötyä on Excel-taulukoista, tilastojen kyseenalaistamisesta ja asioiden katsomisesta uusista näkökulmista.

Suuri kiitos myös tulevalle vaimolleni Taru Salmelle, joka on ollut kärsivällinen ja paras kannustajani koko tutkimusprojektin ajan.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirja 1941. Säilyttäjä: Suomen saksalainen seurakunta. Bernhardinkatu 4, 00130 Helsinki.

Painetut lähteet

Itä-Suomen työmies, vuosikerrat 1918 — 1930. Viipuri: Itä-Suomen Sanomalehti- ja kirjapaino Oy.

Kalevi, Tilli: Karjalainen rapsodia. Vanha Viipurilainen muistelee. Helsinki: WSOY 1992.

Karjala, vuosikerrat 1918 — 1929. Viipuri: Karjalan Kirjapaino Oy.

Karjalan Aamulehti, vuosikerrat 1918 — 1929. Viipuri: Karjalan Aamulehti Oy.

Maakansa, vuosikerrat 1918 — 1929. Viipuri: Karjalan Maakunta Oy.

Suomen tilastollinen vuosikirja vuonna 1937. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino 1937.

Suomen tilastollinen vuosikirja vuonna 1948. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino 1949.

Suomen virallinen tilasto. Helsingin väestölaskenta. Joulukuun 8. P. 1920. Taululiitteitä. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino 1922.

Suomen virallinen tilasto. Helsingin väestölaskenta. Marraskuun 27. P. 1930. Taululiitteitä. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino 1932.

Suomen virallinen tilasto. Viipurin väestölaskenta. Joulukuun 8. P. 1920. Taululiitteitä. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino 1922.

Suomen virallinen tilasto. Viipurin väestölaskenta. Marraskuun 27. P. 1930. Taululiitteitä. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino 1932.

Wiborgs Nyheter, vuosikerrat 1918 — 1929. Viipuri: Östra Finlands tryckeri.

Tutkimuskirjallisuus

Blackbourn, David: Germans Abroad and “Auslandsdeutsche”: Places, Networks and Experiences from the Sixteenth to the Twentieth Century. *Geschichte und Gesellschaft*, 41, s.321—346.

- Förssen, Annette: Deutschland, Deutschland über alles. Tysk föreningsverksamhet i Finland och Sverige 1910 – 1950. Helsinki: Unigrafia 2012.
- Nevalainen, Pekka (A): ”Rauhattomalla rajalla — ihmisten liikkeitä puoleen ja toiseen”. Teoksessa Kaukiainen, Yrjö; Nurmiainen, Jouko (toim.): *Karjala Itärajan varjossa* (Viipurin läänin historia VI). Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy 2010.
- Nevalainen, Pekka (B): ”Siirtoväen asuttaminen ja asettuminen Kanta-Suomeen”. Teoksessa Kaukiainen, Yrjö; Nurmiainen, Jouko (toim.): *Karjala Itärajan varjossa* (Viipurin läänin historia VI). Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy 2010.
- Lankinen, Juha: Kaupan ja teollisuuden Viipuri. Pamaus 110-vuotta juhlaulkaisu. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy 2000.
- Leitzinger, Antero: Ulkomaalaiset Suomessa 1812 – 1972. Helsinki: East-West Books Helsinki 2008.
- Paavolainen, Jaakko: ”Väestöstä ja sen asuinoloista”. Teoksessa Halila, Aimo; Kuujo, Erkki; Nissilä, Viljo (toim.): *Vuodet 1917–1944* (Viipurin kaupungin historia. 5. osa). Helsinki: Torkkelin säätiö 1978.
- Penny, H. Glenn & Rinke, Stefan: Germans Abroad. Respatializing Historical Narrative. *Geschichte und Gesellschaft*, 41, s. 321—346.
- Petterberg-Möntti, Teija: Varakkaita saksalaisia ja virattomia juutalaisia: Viipurin kansallisten, kielellisten ja uskonnollisten vähemmistöjen sosiaalinen asema 1870-1910. Joensuu: Joensuun yliopisto 1996.
- Petterberg-Möntti, Teija: "Vieraita" Viipurin Kaupungissa. Saksalaiset ja juutalaiset. *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimitteita*, 13, s. 78 — 90. Helsinki: Lappeenrannan Kirjapaino Oy 2001.
- Schweitzer, Robert: Die Wiborger Deutscher. Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämissäätiö 1993.
- Schweitzer, Robert: Saksalainen Viipuri. *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimitteita*, 17, s. 12 — 33. Helsinki: Lappeenrannan Kirjapaino Oy 2013.
- Westerlund, Lars: Itsetehostuksesta nöyryyteen. Suomensaksalaiset 1933 – 1946. Helsinki: Kansallisarkisto 2011.

Sähköiset lähteet

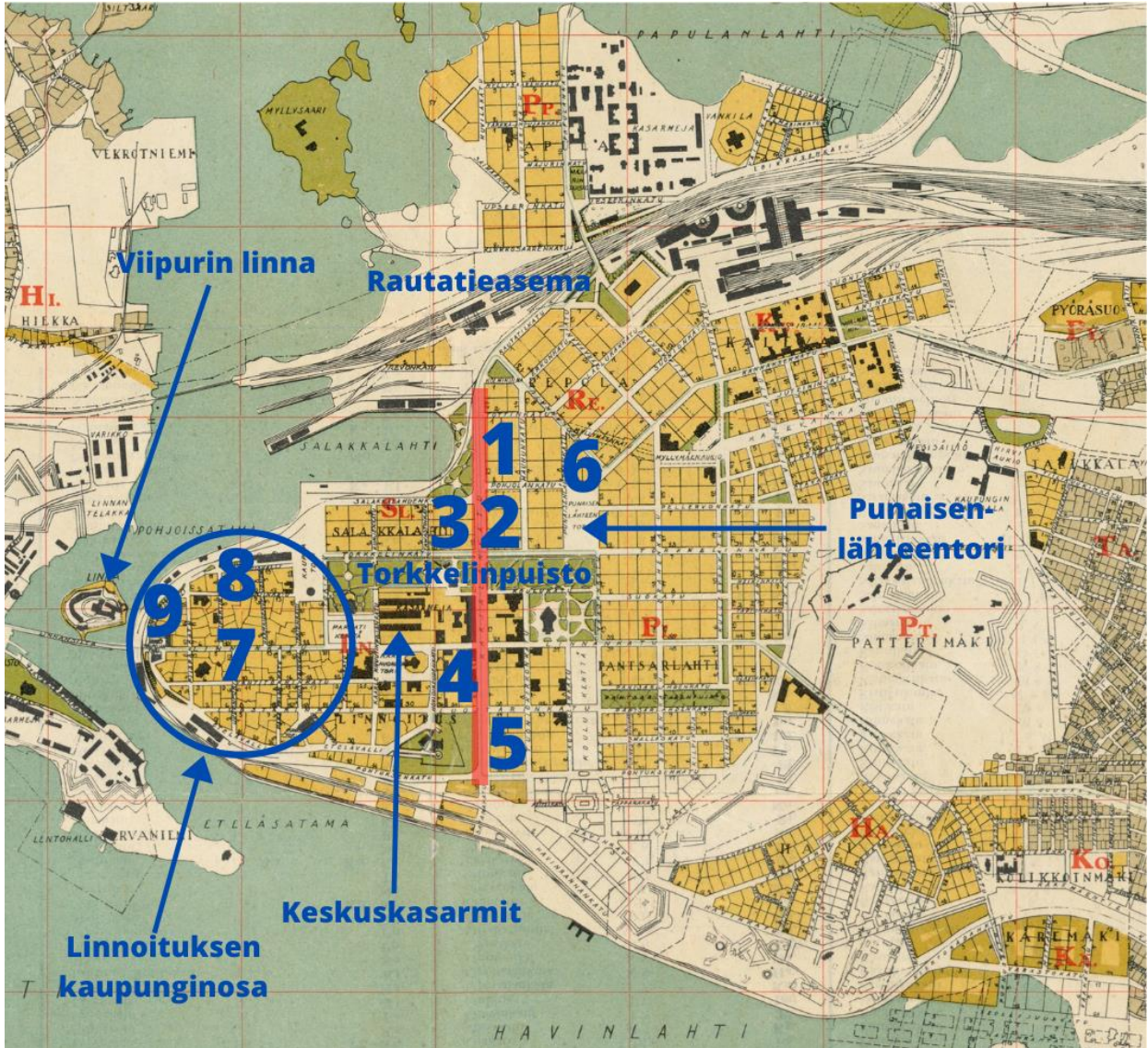
Myrskylä Pekka: Yli 250 vuotta väestölaskentoja. <https://www.stat.fi> Tilastokeskus. (Luettu 17.10.2020)

Tampereen ammattikorkeakoulu: <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi/> (Luettu 23.9.2020)

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuudenseura: <https://wiipuri.fi/kuvat/> (Luettu 15.9.2020)

Liitteet

Viipurin saksalaisten likeyritykset kartalla

Viipurin kaupungin kartta vuodelta 1930, Otto-I Meurman. Lähde: Kansalliskirjasto: doria.fi (ladattu 10.10.2020).

Korostettu punaisella: Viipurin pääkatu Aleksanterinkatu (Vuodesta 1929 eteenpäin Karjalankatu).

1. Leonard Leipzigin parturiliike vuosina 1924 — 1929.²⁹⁷
2. Bruno Loleytsin kukkakauppa 1910-luvun alusta vuoteen 1929.²⁹⁸

²⁹⁷ Karjala 19.3.1924.

²⁹⁸ Esim. Karjala 3.5.1923 ja 3.7.1929.

3. Robert Edgrenin Suomalainen kirjakauppa vuosina 1921 — 1940²⁹⁹ sekä Rudolf ja Georg Elfströmin kellosepänliike vuosina 1904 — 1940³⁰⁰.
4. Hans Kohlhoffin viljan, rehun ja siirtomaatavaroiden agentuurin toimisto 1920-luvulla.³⁰¹
5. ”Oy Elektrofor A. B.”, jota johti vuodesta 1922 eteenpäin insinööri Isak Steinbock.³⁰²
6. Meyer Steinbockin johtama ”Kotimaan lakkitehdas” vuodesta 1905 eteenpäin³⁰³ sekä Starckjohannin rautakaupan toinen Viipuriin perustettu myymälä vuodesta 1922 eteenpäin³⁰⁴.
7. Starckjohannin rautakaupan ensimmäinen myymälä vuodesta 1894 alkaen³⁰⁵ sekä ”Oy Fr. Richardt”:in konttori vuosina 1848 — 1940³⁰⁶.
8. Ella Schulzen vaate- ja kangasliike 1920-luvun alussa.³⁰⁷
9. ”Hackman & C:o” vuodesta 1909 eteen päin.³⁰⁸

²⁹⁹ Karjala 6.10.1929.

³⁰⁰ Karjala 31.5.1929.

³⁰¹ Esim. Karjala 16.5.1922.

³⁰² Karjala 11.6.1922.

³⁰³ Karjalan Aamulehti 30.10.1923 ja Maakansa 27.10.1928.

³⁰⁴ Karjala 22.7.1920 ja 17.9.1922.

³⁰⁵ Karjala 22.7.1920 ja 17.9.1922.

³⁰⁶ Karjalan Aamulehti 20.9.1922.

³⁰⁷ Karjala 24.3.1922, 12.9.1922 ja 11.3.1923.

³⁰⁸ <http://virtuaaliviipuri.tamk.fi/>